

UiO • Universitetet i Oslo

Aarsager huorfor Ectefolck maa atskillies

**Skilsmisssaker ført for Oslo Domkapitelrett i
perioden 1606-1618.**

**HIS4090L – Masteroppgave i historie for
Lektorprogrammet ved Institutt for arkeologi,
konservering og historie.**

**Jenny Forodden Lillås
Vår 2021**

~

*Skilsmissen er sannsynligvis like gammel som ekteskapet. Skjønt,
jeg tror at ekteskapet er noen uker eldre.*

Francois de Voltaire

~

Forord og takk.

Da jeg skulle begynne på denne oppgaven ville jeg skrive noe om vanlige mennesker, noe som påvirket folk flest. Etter flere runder endte valget på ekteskap og skilsmisse, for hva påvirker vel ikke våre liv mer enn våre nære? Det er fremdeles litt sjokkerende for meg at dette prosjektet nå er over, og at du nå holder resultatet i dine hender. Det har vært en krevende, og tidvis isolert, prosess å skrive master under en pandemi – men det har også vært utrolig givende og spennende.

Det er flere som fortjener en takk i forbindelse med dette prosjektet. Jeg ønsker først å rette en stor takk til min veileder Hilde Sandvik, for eksemplarisk veiledning. Takk for all hjelp med kilder og bøker, og for konstruktive tilbakemeldinger gjennom disse tre semestrene med masterarbeid. Uten hennes støtte hadde jeg nok aldri kommet i mål!

Jeg vil også takke medlemmene i masterkollokvien, ledet av Hilde, for gode tilbakemeldinger og for å ha fått være med inn i deres verksteder.

En stor takk går også til Marte for korrekturlesing av denne oppgaven. Merk likevel at alle feil er mine egne.

Takk til studiegjengen for alle lunsjer, turer og samlinger gjennom 5 år på Lektorprogrammet. Dere er virkelig uvurderlige. Retter også en takk til min beste venn, Eric, for all moralsk støtte og diskusjoner gjennom 5 år med studier.

Jeg er velsignet med for mange fantastiske venner til å nevne alle ved navn, og jeg håper dere vet hvem dere er! Og sist, men ikke minst: takk til mamma Kristin for all støtte.

Oslo, mai 2021

Jenny Forodden Lillås

Sammendrag

Dette prosjektet handler om skilsmisssakene som kom for Oslo Domkapittelrett på begynnelsen av 1600-tallet. Prosjektet søkte å finne ut hvilke, regler og følelser som ble knyttet til samlivsbrudd og ekteskapskonflikter som kom for Oslo Domkapittelrett, og hvordan disse ble behandlet og framstilt i retten. Videre hadde prosjektet som mål å diskutere hvordan sakene kan brukes som kilde til normer og forventninger til ekteskap, og undersøke hvordan tidligere forskning har gjort dette.

Skilsmisse var et marginalt fenomen, og skilsmissetilgangen var streng, både i lovverk og i praksis. Det som er nytt med min forskning er nærstudiene av sakene ved Oslo Domkapittelrett, samt perspektivene jeg analyserer etter. Den tidligere forskningen som er gjort om Oslo Domkapitels saker er gjort i et hovedsakelig rettshistorisk perspektiv, mens jeg har forsøkt å utvide dette perspektivet for også å inkludere normer og forventninger. Jeg har funnet at dommerne ved Oslo Domkapittel hovedsakelig dømte etter loven. Dommerne kunne vise seg å være pragmatiske og søke å finne den beste mulige løsningen for ektefolk som ikke klarte å forlikes. Disse var det veldig få av, og de fleste sakene fulgte det gitte mønsteret. Om normer og forventninger til ekteskapet har jeg funnet at man forventet en viss form for kjærlighet og varme innenfor samfunnets gitte rammer. Vold ble sett ned på både av øvrighet og vanlige folk, selv om det ikke rettslig gav rett til skilsmisse. Samfunnet i Osloområdet i perioden 1606-1618 fremstår som både rigid og pragmatisk, i det at lovverket og normsystemet i utgangspunktet var strengt – samtidig som det fantes muligheter for å synde og bli tilgitt.

INNHold

FORORD OG TAKK. -----	II
SAMMENDRAG -----	III
INNHold-----	IV
FORKORTELSER:-----	V
SKILSMISSE- DET MODERNE PROBLEM? -----	1
KAPITTEL 1. INTRODUKSJON -----	3
INNLEDNING -----	3
PROBLEMSTILLING. -----	4
SAMFUNNET PÅ 1600-TALLET. -----	5
LITTERATUR – FORSKNINGSSTATUS.-----	7
KILDER -----	12
METODE-----	14
TEORI. -----	15
DISPOSISJON. -----	15
KAPITTEL 2: HVA SA LOVEN OM EKTESKAP OG SKILSMISSE? -----	16
EKTESKAPSORDINANSEN AV 1582. -----	19
INNHoldET I ORDINANSEN. -----	19
KORT OM EKTESKAP OG SKILSMISSE I CHRISTIAN IVS NORSKE LOVB OG. -----	24
OPPSUMMERING OG KONKLUSJON -----	24
KAPITTEL 3: RETTSPRAKSIS -----	26
KIRKETUKTEN, DOMKAPITTELETs ROLLE OG FORHOLD TIL DEN VERDSLIGE STRAFF. -----	26
OM DOMMERNE -----	29
RETTSPROSESSEN.-----	29
GJENNOMGANG AV SAKER – GYLDIGE ÅRSAKER. -----	31
HORERI-----	31
DESERTIO -----	34
IMPOTENS. -----	39
ANDRE GYLDIGE ÅRSAKER OG SAKER MED FLERE ASPEKTER. -----	40
SKILSMISSE PÅ ULOVLIG GRUNNLAG -----	41
VOLD- EKSEMPELSAKER.-----	44
SKILLET MELLOM SEPARASJONSINSTITUTTET OG SKILSMISSEINSTITUTTET. -----	48
OPPSUMMERING OG KONKLUSJON.-----	51
KAPITTEL 4: FORVENTINGER TIL EKTESKAPET – HVA KAN SKILSMISSESAKENE FORTELLE? -----	53
STAND – HVEM SKILTE SEG?-----	54
HVORFOR INNGIKK MAN EKTESKAP – HVA FORVENTET MAN Å FÅ UT AV DET?-----	54
DISKUSJONEN OM KJÆRLIGHET I MAKESØKING. -----	56
MEKLING – OG FRAVÆR AV MEKLING -----	59
NORMER OG FORVENTNINGER TIL EKTESKAPET - SAKSGJENNOMGANG.-----	61
OPPSUMMERING OG KONKLUSJON.-----	73
KAPITTEL 5: SAMMENFATNING OG KONKLUSJON. -----	74
SAMMENFATNING -----	74
AVSLUTTENDE KONKLUSJONER. -----	77
BIBLIOGRAFI. -----	78

Forkortelser:

Oslo Domkapitels protokoller, kopibog 1606-1618, hefte 1, 2 og 3: ODKk1, ODKk2, ODKk3.¹

Kongelige Mayestatis Ordinans/ liudendis om Ecteskabs Sager 1582: Ekteskapsordinansen.

¹ Inspirert av Erlend Hammers referansetil i *Folk, prest og Domkapitelrett*.

Skilsmisse- det moderne problem?

Den 19. april 1615 møter Jacob Andersson og Ingeborg Jørgensdaatter opp i retten ved Oslo Domkapitels hus. Jacob har stevnet inn Ingeborg «for hun haffuer y hans frauerrelse, forkommed hannem hans boo, och bierring, och gjort hannem der offuer til enn fattig mand.»². Hun skal altså ha stjålet fra ham og gjort ham til en fattig mann. Men dette er ingen tyverisak.

Det er en skilsmissesak, og Domkapitlets dommere skal bestemme om Jacob får skille seg fra Ingeborg og få muligheten til å gifte seg på nytt. I sakens gang kommer det frem mange detaljer om ekteparets eskapader, spesielt Ingeborgs. Hun skal ha rømt til Sverige «och ladet hannem sidde jgien med tho smaa børnn udj langsommelig tiis». Etter en tid kom hun derimot tilbake, og Jacob tilga henne og tok henne tilbake. Dette skal han ha gjort for «deris smaa børns, saa uell som got folckis forbønns schyld». Her har altså noen talt på Ingeborgs vegne, og overtalt Jacob til å vise henne nåde.

Det gikk likevel ikke lenge før Ingeborg var borte igjen, og denne gangen var hun reist til Skien. Der skal hun ha «lenge ligget y bojerij med en vng karll, och omsier auflitt barn med hannem». Denne gangen har hun altså fått barn i tillegg. Men ikke bare det, vi får også vite at det er mer informasjon, for anklagene avsluttes med «med mere steffnings jnhold.»³

Først på dette punktet i saken får Ingeborg forsvare seg. Hun forteller at hadde innlagt seg med det horeri hun bedrev i Skien direkte for å kunne bli skilt fra ektemannen. Hun hadde altså kjennskap til reglene for skilsmisse, og visste at Jacob kunne kreve skilsmisse for slike handlinger.

Ingeborg ønsket altså ikke å gå tilbake til ekteskapet med Jacob, like fullt som han ønsket en skilsmisse fra henne. Ingeborg var veldig tydelig på dette:

och haffuer sagdt sig heller at vilde liide huad hun schulde, end nogen tiid till hannem mere at komme, med flere ord som af parterne erre hørde.

Ingeborg vil rett og slett heller lide seg gjennom straffen for horeri enn å tilbringe en eneste dag til med ektemannen. Dommerne overveier saken nøye, og hører bevis fra begge parter før de bestemmer seg for dommen, som ender slik:

² ODKk2, sak 110. s.198.

³ ODKk2, sak 110, s. 197-199.

Da effter denne sags leylighed, huilcken wj flitteligen haffuer forfater och grandschet, och at Jacob Andersssønn saauell som jingeborg Jørgensdaatters beggivs deris forseelse befindis, at dj med andre haffuer sig indlagd y ytuct, fast ved en tiid tillige: viste wj dennem denne gong icke at kunde aschillie, men huer ephter sinn forseelse at liide epther lougen och ordinantzen.

Dessverre for begge to ender saken ikke med skilsmisse her i 1615, fordi både Ingeborg og Jacob hadde drevet med hor på hver sin side. Det skulle ikke være så lett å kreve skilsmisse dersom du selv hadde drevet med noe ukristelig. Og hva kunne vel være mer ukristelig enn horeri? Nei, her måtte de begge lide etter loven, slik dommen sa.

I januar 1618 tropper derimot Jacob opp igjen til Domkapittelets hus, denne gangen alene. Kona Ingeborg er forsvunnet igjen, og Jacob krever nå skilsmisse for annen gang. Ingeborg har visst fått to barn til utenfor ekteskapet, ett med hver sin far. Denne gangen går det veien for Jacob, og skilsmissen blir et faktum. Det skal ha vært «aldelis jngen forbedring hoes hende».⁴

Han får lov til å gifte seg på nytt om han skulle ønske det. Det skulle derimot ikke gå like godt for Ingeborg, som skulle «straffis aff øffrighedt som uedt bøer om hun kand paagribis. Och iche uden K-M-z⁵ synderlig beuilning igienstedis till echteschabff.». Straffen for tredje gangs hor kunne i verste fall ende med en dødsdom. Kanskje det ikke var så merkelig at Ingeborg til slutt var forsvunnet?

⁴ ODKk3, sak 201, s.352-353.

⁵ Red. Hans Kongelige Majestets

Kapittel 1.

Introduksjon

Innledning

Skilsmisse blir av mange sett på som et typisk moderne fenomen, og ikke som noe som har foregått i flere århundrer. Dette er ikke helt korrekt, slik historien over viser. Ekteskapsammenbrudd har, slik Voltaires sitat antyder, antagelig vært en del av den menneskelige opplevelsen siden det første ekteskap ble inngått. Temaet har derfor behov for historiske undersøkelser som kan belyse også denne delen av livet for menneskene som levde 400 år før oss selv.

Dette prosjektet handler skilsmissesakene som kom for Oslo Domkapitel på begynnelsen av 1600-tallet. Det prosjektet søker å finne ut er hvilke, regler og følelser som ble knyttet til samlivsbrudd og ekteskapskonflikter som kom for Oslo Domkapitel, og hvordan disse ble behandlet og framstilt i retten. Videre har prosjektet som mål å diskutere hvordan sakene kan brukes som kilde til normer og forventninger til ekteskap, og undersøke hvordan tidligere forskning har gjort dette.

Dette kapittelet innleder diskusjonen om skilsmisse på 1600-tallet ved å presentere prosjektet og bakgrunnen for dette. Forskningsstatus og kilder presenteres, og metode, teori og utfordringer knyttet til prosjektet diskuteres.

Avgrensning

Prosjektet befinner seg innenfor kultur- og sosialhistorie. Prosjektet handler i utgangspunktet om å undersøke hvordan skilsmissesaker ble sett på og framstilt. Selv om følelser blir nevnt, er ikke følelser i denne konteksten hovedfokuset for oppgaven, men heller normer og forventninger, der følelser kan spille en rolle.

Av sakstyper ber jeg leseren merke at jeg hovedsakelig undersøker skilsmisse ved dom, og ikke skilsmisse ved bevilling. Sakene jeg undersøker er sakene som gikk gjennom kapitelretten i Oslo Domkapitel. Videre vil jeg hovedsakelig belyse skilsmissesaker uten militær tilknytning, selv om jeg vil nevne unntakene som eksisterte for soldater.

Selv om oppgaven i seg selv ikke vil ha et hovedsakelig rettshistorisk perspektiv vil jeg undersøke hvordan prosessen foregikk og ble framstilt i retten. Det er relevant fordi kildene som omtaler skilsmisse hovedsakelig kommer fra rettsprosessene. I tillegg er det slik at tidligere undersøkelser har vist at det antagelig var stor variasjon i hvordan saker ble behandlet i retten,

og det blir dermed relevant å finne ut hvordan dette ble praktisert i sakene som kom for Oslo Domkapitelrett på begynnelsen av 1600-tallet.

Geografisk avgrensning er satt til Oslo stift, som omfatter store deler av Østlandet. Dette området ble valgt fordi det er dette området jeg selv bor og kommer fra, pluss at det fra dette området er bevart domsprotokoller. I tillegg er området blitt forsket på av andre tidligere, noe som gir rom for diskusjon med tidligere forskning. Samtidig er området ikke studert i nøyaktig samme perspektiv som jeg ønsker å bruke, nemlig normer og forventninger i tillegg til kun rettshistorie. De undersøkelsene som er gjort tidligere for området har også undersøkt skilsmisser ved Oslo Domkapitel som en del av et større prosjekt, mens jeg ønsker å gjøre dette til hele mitt prosjekt.

Periodisering

Perioden jeg søker å belyse i denne oppgaven er starten av 1600-tallet, og hovedfokuset vil ligge på årene 1606-1618, med noe delspørsmål på årene før og etter. Det er disse årene det finnes mest detaljert informasjon om i kildegrunnet, og derfor er denne perioden valgt. Oslo by brant i 1624, og mange kilder gikk tapt. Dette har påvirket kildetilfanget noe, og begrenset perioden det er mest fruktbart å undersøke.

Problemstilling.

Denne oppgaven undersøker hvilke normer, regler og følelser som ble knyttet til samlivsbrudd og ekteskapskonflikter som kom for Oslo Domkapitel og diskuterer, ved bruk av tidligere forskning og kilder, hvordan sakene kan brukes som kilde til normer og forventninger til ekteskap. Hvordan ble disse konfliktene og deres årsaker framstilt?

Forskningsspørsmål

Det første spørsmålet handler om hva de normative kildene, lovverket, hadde å si om ekteskaps- og skilsmissesaker. Jeg vil finne ut hvem som utformet lovverket, og undersøke det rettslige og det teologiske grunnlaget bak det. Hvilke skilsmisseårsaker ble sett på som gyldige i loven?

Videre ønsker jeg å finne ut om dommerne dømte i tråd med gjeldende lovverk og hvordan de henviste til lovteksten. Hvordan foregikk skilsmisseprosesser i domstolen i Oslo Domkapitel på begynnelsen av 1600-tallet? Her vil det være interessant å undersøke Oslo Domkapitels saker opp mot saker i resten av landet. Det vil også være interessant å finne ut om det var menn eller kvinner som initierte prosessen, eller om parene søkte sammen. I sammenheng med dette vil

det være interessant å se om menn og kvinner jevnt over ble stevnet i like antall, eller om det var en overrepresentasjon i noen typer skilsmisssaker.

Til sist er det et perspektiv jeg ønsker å finne ut mer om, og det handler om hvilke normer og forventinger som var knyttet til ekteskapet. Når det kommer til normer, vil jeg analysere hva som var intensjonen med lovverket. I utvidelse av dette ønsker jeg å delta i debatten om følelser og kjærlighet. Dette temaet har blitt diskutert noe i tidligere forskning, men ikke om Osloområdet spesifikt. Hadde følelser og kjærlighet noen plass blant normene og forventingene til ekteskapet? Forventet man kjærlighet når man giftet seg, og finnes det tegn på dette i kildene? Denne delen av prosjektet handler om normer rundt makesøking og hva partene kunne forvente fra hverandre i et giftemål. Her vil jeg også diskutere om det var sosial aksept for skilte personer, og undersøke om gjengifte var vanlig.

Samfunnet på 1600-tallet.

Familieliv, husholdningsstruktur og ekteskap i Norge.

På begynnelsen av 1600-tallet bodde de fleste i Norge spredt på landsbygda, og småsamfunnene var i stor grad preget av rutine i jordbruket. Den vanligste måten å livnære seg på var å ha en gård og dyrke jorden. Noen spedde på økonomien på andre måter også, men dette ble ikke utbredt for alle før noe senere. Pengeøkonomien hadde så vidt begynt sitt inntog på 1600-tallet, og da spesielt i byene. Det er derfor fremdeles relevant å påpeke at håndverksyrker og handel var relevante næringsveier, siden man i Oslo vil møte på en rekke ulike yrker. I mange av bygdene rundt Oslo var det likevel fremdeles vanligst å livnære seg med gårdsbruk som hovednæring.

Forholdet mellom menn og kvinner var på mange måter preget av mannsdominans. Kvinner, både gifte og ugifte, ble ansett som umyndige i spørsmål om arv og eiendom, og de arvet bare halvparten av det deres brødre gjorde. I hjemmet skulle makten ligge hos husbonden, og det var han som prinsipielt stod ansvarlig for levebrødet. I husholdet var arbeidsoppgavene kjønnsdefinerte, og kvinnearbeid har ofte blitt omtalt som «innearbeid». Senere forskning har likevel vist at det ikke nødvendigvis var slik i praksis. Spesielt i gårdsbruk jobbet ofte menn og kvinner side om side, om enn med ulike oppgaver, og kvinner endte opp med å gjøre store deler av arbeidet i jordbruket og dyreholdet.⁶

⁶ Dyrvik, Ståle. *Norsk Historie 1536-1814: Vegar til sjølvstende*. Vol. B. 2. Oslo: Samlaget, 2011, 129-130.

På en typisk gård var det familien som utgjorde en produksjonsenhet, der alle hadde sin plass og sine oppgaver. Ekteparet var grunnlaget for denne produksjonsenheten.⁷ Ekteskapsmønsteret i Norge fulgte i stor grad det vestlige ekteskapsmønsteret. Dette mønsteret var preget av en relativt høy giftemålsalder. Man kunne også finne ulikheter i giftermålsalder i ulike lag av samfunnet. Kom man fra en storgård giftet man seg ofte tidligere enn de som kom fra mindre gårder. Dette henger tett sammen med de økonomiske forutsetningene for å kunne gifte seg.⁸

På større gårder hadde man som nevnt gjerne tjenestefolk for å få gjort all jobben som måtte gjennomføres for å dyrke mange mål med land. Mange store gårder var avhengige av tjenestefolk for å gjennomføre alt gårdsarbeidet, som ofte var veldig hardt og tungt. Dette spiller også inn i det ekteskapsmønsteret. De fleste tjenestefolkene var unge og ugifte, og gikk i tjeneste til de hadde mulighet til å etablere seg selv og gifte seg. Noen endte også opp med å aldri bli gift, enten ved eget valg eller på grunn av omstendighetene. Det var uvanlig å gifte seg uten å ha noen forutsetninger for fremtidig økonomisk trygghet. Økonomi var med andre ord en viktig forutsetning for å kunne inngå ekteskap.

Ekteskapsinstitusjonen stod sterkt i samfunnet, og de fleste giftet seg. Med reformasjonen hadde det kommet endringer i ekteskapslovgivningen, og skilsmisse ved dom ble tillatt under strenge vilkår. I 1582 utgav kong Fredrik 2. en ekteskapsordinans, *Forordning om ekteskapsaker gitt 1582*⁹. Ordinansen fastsatte felles regler for hvordan dommere i de dansk-norske kapittelrettene skulle dømme i ekteskaps- og skilsmissexaker.

Norge lå under Danmark og hadde over tid fått en mer og mer underordnet rolle i unionen. Siden 1450 hadde Norge vært et *lydrige* under Danmark, noe som betød at Norske soldater måtte bidra og kjempe i dansk kongens kriger sammen med hans tyske leiesoldater. Dette er relevant for oppgavens tema av flere grunner. For det første kunne krig føre til at menn forsvant, noe som kunne føre til at den forlatte kona kunne få innvilget skilsmisse ved dom. For det andre var det egne artikler knyttet til skilsmisser i tilknytning til krig i Ekteskapsordinansen. Det er spesielt to kriger som er relevante å nevne for vår periode. Den første er sjuårskrigen mellom

⁷ Sogner, Sølvi. *Far sjøl i stua og familien hans: trekk fra norsk familiehistorie før og nå*. Oslo: Universitetsforlaget, 1990, s.42.

⁸ Sogner, *Far sjøl i stua og familien hans*, 1990, s. 43-44, 56-57.

⁹ Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt, Den Retthistoriske Kommissjon. *Kirkeordinansen av 1607 og forordning om ekteskapsaker gitt 1582*. Oslo: Den Retthistoriske Kommissjon, 1985, s. 213-243. Heretter omtalt som *Ekteskapsordinansen*.

Danmark-Norge og Sverige, som foregikk i perioden 1573-1580. Videre kan vi møte på Kalmarkrigen, også mot Sverige, som varte fra 1611 til 1613.

Oslo

Oslos sentrum lå på denne tiden i det området som i dag kalles Gamle Oslo. Der hadde byen ligget siden middelalderen. Etter reformasjonen hadde mange av byens kirker og klostre blitt overflødige og forlatte, og bare de største ble værende i bruk. Østlandet for øvrig hadde noen handelsbyer av noe størrelse.¹⁰

Oslo Domkapitel dekket hele Oslo Stift, og omfattet dermed ikke bare Oslo by, men også store deler av de omkringliggende områdene. Derfor vil vi i en rekke saker møte på mennesker fra hele Østlandet, fra Mjøsa i nord, ned til Göta elv i sørøst og fra Agder i sørvest.¹¹

Skilsmisser på tidlig 1600-tallet i Oslo stift.

Skilsmisse var ikke et ønskelig utfall av ekteskapet, og skulle helst ikke forekomme. Det måtte derfor relativt sterke normbrudd til før man fikk innvilget skilsmisse. Fellesbetegnelsen på de gyldige skilsmisseårsakene var svik. For å rettferdiggjøre et brudd i et samfunn der ekteskapet var den grunnleggende sosiale og økonomiske enhet, måtte dette sviket være svært alvorlig før skilsmisse kunne bli en mulighet.

Det var et relativt lavt antall ekteskap som endte i skilsmisse på 1600-tallet, og ekteskapsinstitusjonen stod ellers sterkt i samfunnet. Anslag for antall skilsmisedommer i hele landet i perioden 1606-1618 ligger på omtrent 15-16 skilsmisser per år i hele riket.¹² Det var altså et veldig lavt antall sett opp mot totalt antall inngåtte ekteskap. Det er ikke før i nyere tid at vi kan si at skilsmisse er blitt et utbredt fenomen. Det blir ofte satt i sammenheng med inntoget av sekularisering, liberalisering og kvinnefrigjøring m.m.¹³

Litteratur – forskningsstatus.

Separasjon og skilsmisse i et historisk perspektiv er noe flere forskere har latt seg fascinere av, og det er gjort flere interessante undersøkelser på dette feltet i historiefaget. I tillegg har en rekke forskere fra andre fagdisipliner gjennomført relevante undersøkelser som også vil brukes i denne oppgaven. Temaet har særlig vært interessant for kultur- og sosialhistorikere, samt

¹⁰ Dyrvik, Ståle. *Norsk Historie 1536-1814*, 2011.

¹¹ Norsk historisk leksikon, 3.utg, s.v «stift».

¹² Johansen, Hanne Marie. *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536-1909: En familie- og rettshistorisk studie*, Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen, 1997, s. 44.

¹³ Phillips, Roderick. *Putting Asunder: A History of Divorce in Western Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 619-630.

emosjonshistorikere og mentalitetshistorikere. Her vil hovedvekten ligge på de førstnevnte, men det kan være nyttige betraktninger å hente fra historikere som forsker med et annet perspektiv enn ens eget.

I Norge har undersøkelser av skilsmisssaker blitt gjort både på landsbasis og i noen mindre, lokale studier. De presenteres her i kronologisk rekkefølge, fra landsdekkende til lokale studier. Flere av studiene bygger på hverandre, og det har vært en aktiv diskusjon mellom de ulike verkene.

Landsdekkende.

Johannes Nellesmann var en av de første som gjennomgikk norske skilsmisssaker. Hans avhandling *Ægteskabsskilsmisse ved kongelig bevilling: En retshistorisk undersøgelse*¹⁴ kom ut i 1882, og tar for seg skilsmisse ved kongelig bevilling i Danmark-Norge. Avhandlingen handler hovedsakelig om Danmark, men han har også med tall for Norge. Han baserte seg på primærkilder, som domsprotokoller og forhandlingsprotokoller. Når det kommer til Norge argumenterer han blant annet for at det å tillate skilsmisse ved bevilling strakk seg helt tilbake til tiden før eneveldet ble innført i 1660. Det er her viktig å påpeke at skilsmisse ved kongelig bevilling og skilsmisse ved dom er ulike typer skilsmisser, og jeg vil i denne oppgaven ha et større fokus på skilsmisser som ble gitt ved dom. En skilsmisse ved bevilling ble gjennomført ved at kongen gav en bevilling, altså en tillatelse, til at et par fikk lov til å skille seg.

Den neste boka jeg vil bruke er av en noe nyere dato. Aksel Kayser skrev i 1989 en avhandling¹⁵ om tyranni i ekteskapet og drøftet hvordan dette kunne gi mulighet for skilsmisse, selv om det ikke var lovfestet at tyranni var en gyldig grunn til å skilles. Han undersøkte perioden 1536-1660 nøye. Han trekker inn hva som ble skrevet om ekteskapet av ledende teologer og jurister i perioden, noe som er interessant fordi det kan belyse hva menneskene selv tenkte om skilsmisse i samtiden. Under vil jeg utdype mer fra Kayser og diskutere om noen av hans eksempler kan fungere som eksempler eller bevis for normer og forventinger knyttet til ekteskap.

Videre er Hanne Marie Johansen en av de norske forskerne som har skrevet mest om separasjon og skilsmisse. Gjennom arbeidet med et bredt utvalg kilder har hun i sin

¹⁴ Nellesmann, J.. *Ægteskabsskilsmisse ved kongelig bevilling : En retshistorisk undersøgelse*. Kjøbenhavn: Hagerup, 1882.

¹⁵ Kayser, Aksel. *Tyranni i ekteskapet: separasjon og skilsmisse på ulovfestet grunnlag i tidlig etterreformatorsk tid: en retshistorisk undersøgelse*. Vol. 24. Det Juridiske Fakultets Skriftserie (Bergen: Trykt Utg.). Bergen, 1989.

doktorgradsavhandling¹⁶ og boka *Separasjon og skilsmisse i Norge 1537-1909*¹⁷ funnet ut mye om generelle trekk ved skilsmisseordningen i det norske rettsvesenet i den vide perioden fra reformasjonen fram til 1909, da en ny og «moderne» skilsmisselovgivning trådte i kraft. Denne boken har vært spesielt inspirerende for mitt prosjekt. Hun bemerker at sakene fra før 1650 ofte er svært detaljerte¹⁸, noe som gir grunnlag for å undersøke denne perioden nærmere. Dersom man søker å tolke saker i primærkildene er det nyttig om kildene er detaljerte og gir mest mulig informasjon. Johansen forklarer også detaljert om vilkårene for skilsmisse i Norge, noe som gir grunnlag for å finne ut om det som gjaldt på landsbasis også viser seg å stemme for Osloområdet lokalt.

Lokale studier

På det helt lokale plan finner vi Erlend Hammers hovedoppgave fra 2002, «*Folk, Prest Og Domkapittelrett I Osloe Oc Hammers Sticter På Begynnelsen Av 1600-tallet*».¹⁹ Hans fokus ligger på forholdet mellom presten, folket og Domkapittelretten i Oslo, og han i sin avhandling viet et helt kapittel til skilsmisssaker på begynnelsen av 1600-tallet. Her har han oversikter og tabeller over alle typer skilsmisssaker det er å finne i kildene, og han tolker disse ut fra sitt fokus på folk, prest og Domkapittelrett.

Sverige

I vårt naboland, Sverige, finnes det flere gode eksempler på skilsmissecforskning som trekker inn normer og undersøker ekteskapsforventinger i sammenheng med brudd. For det første gir David Gaunt²⁰ gode argumenter for hvorfor det er verdi i å forske på skilsmisser, selv om det var et marginalt fenomen tidligere enn det er i dag. Gaunt presenterer tanken om at skilsmisssaker kan gi indirekte kunnskap om holdninger og forventninger til ekteskapet. Boka er også nyttig for å forstå mer om familielivet i Norden generelt, også der ekteskapet ikke endte i samlivsbrudd. For å forstå samlivsbrudd må vi også forstå hva et godt ekteskap var, og vice versa.

En annen svensk forsker, Marja Taussi Sjöberg, gjennomførte på 80-tallet en studie av ekteskapet i Norrland på 1800-tallet.²¹ Sjöberg stiller flere interessante spørsmål, f.eks. om man

¹⁶ Johansen, *Separasjon og skilsmisse*, 1997.

¹⁷ Johansen, Hanne Marie. *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536-1909. En familie- og rettshistorisk studie*. Valdres: Den norske historiske forening, 2001.

¹⁸ Johansen, *Separasjon og skilsmisse*, 2001, s. 20.

¹⁹ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002.

²⁰ Gaunt, David. *Familjeliv i Norden*. Malmø, 1983.

²¹ Sjöberg, Marja Taussi. *Skiljas. Trolovning, äktenskap ock skilsmässa i Norrland på 1800-talet*. Stockholm, 1988.

forventet kjærlighet, vennskap og godhet i ekteskapet på 1800-tallet. Hun argumenterer, i likhet med Gaunt, for at man trenger å bruke skilsmisssaker for å svare på spørsmål om forventninger til ekteskapet. Det er fordi skilsmisssakene er en av få kilder som gir innblikk i denne tematikken. Det finnes ikke mange andre kilder, om noen, som omtaler ekteskapets private sfære. Denne boken har potensiale til å gi komparative eksempler til mine saker og tolkninger, samtidig som dens saker kan stå på egenhånd i drøftingen.

Vesten – Frankrike, Storbritannia og USA.

Det er også relevant å løfte blikket og se hvordan temaet har blitt behandlet i internasjonal forskning. Her vil jeg holde meg til Europa, og da hovedsakelig Frankrike og Storbritannia.

I Frankrike er det gjort flere studier med bruk av primærkilder og arkivmateriale i sammenheng med familiehistorie. Selve måten å arbeide med kilder på har vært med på å inspirere dette prosjektet. Det er noen ulikheter mellom Frankrike og Norge som likevel må nevnes. Frankrike var et katolsk land, med et strengere lovverk rundt ekteskapet enn protestantiske land, som England, Sverige og Danmark-Norge. I katolske land kunne man i noen tilfeller få separasjon ved bevilling, men skilsmisse var ikke lov i det hele tatt. Det man eventuelt kunne få var en annullering av ekteskapet, dersom man klarte å bevise at man oppfylte vilkårene for dette. Jeg vil derfor hovedsakelig hente inspirasjon til metodikk fra fransk forskning, i tillegg til å undersøke separasjon.

En av historikerne som har forsket på nettopp separasjon i Frankrike er Roderick Phillips. I boken *Putting Asunder: A History of Divorce in Western Society*²² presenterer han den gradvise utviklingen av skilsmissetilgang i det vestlige samfunnet fra middelalderen til i dag. Han undersøker spesielt argumentene man hadde for og imot skilsmisse, med et sterkt fokus på ideologisk utvikling. Han argumenterer for at skilsmisse er et moderne problem. Han setter søkelyset mot USA, Frankrike og England på 1600-tallet og 1900-tallet, basert på at disse tidene var spesielt preget av debatt og større omveltninger rundt skilsmisse i den vestlige verden. Delen fra Frankrike er av spesiell interesse ettersom den i stor grad bygger på arkivmateriale og primærkilder. Phillips går ikke inn i detaljer og skriver heller om tendenser og likhetstrekk over større områder, noe som vil bety at han generaliserer noe. Det betyr at han kanskje har valgt å utelate spesielle saker, eller saker som ikke følger mønsteret.

²² Phillips, *Putting asunder*, 1988.

I Storbritannia har det vært flere som har forsket på skilsmisser og ekteskap, både på 1600-tallet, tidligere og senere. Phillips skrev som nevnt også om Storbritannia, og han presenterer en overordnet oversikt over utviklingen der. Et interessant moment som har blitt tatt opp av flere i Storbritannia er hvorvidt romantisk kjærlighet var grunnlaget for ekteskapet, når dette eventuelt inntrådte og i hvilke samfunnslag det foregikk først.

I en studie fra 1990 gir Lawrence Stone en introduksjon til hans studier av to rettsprotokoller fra kirkeretten i Canterbury²³. Dette verket gir generelle beskrivelser av hvordan ekteskap ble inngått, formelt eller uformelt, og ulike måter man til slutt kunne komme til skilsmisse. Hans fokus er på perioden 1660-1857, og undersøker dermed en periode som er noe senere enn perioden dette prosjektet undersøker. Et av hovedargumentene hans er at han mener å se en utvikling mot et samfunn som er mer aksepterende ovenfor skilsmisse, blant annet på grunn av sekularisering, likestilling og individualisme hevet over sosialt ansvar. Sett opp mot dette prosjektet er hans metode annerledes på den måten at han ser etter utvikling over tid, mens jeg maler et «øyeblikksbilde» av normene i det norske samfunnet. Han diskuterer også hvor romantisk kjærlighet først fikk gjennomslag, og argumenterer for at det var de med økonomisk frihet som først kunne gifte seg av kjærlighet. Hans utviklingsteori og tankene hans rundt romantisk kjærlighet er interessante for dette prosjektet. Vil det være mulig å spore forventninger til kjærlighet i kildene? Dessverre omtaler han i hovedsak nettopp de med økonomisk frihet, aristokratiet og andre med høye posisjoner i samfunnet, og nevner ikke «vanlige» folk i spesielt stor grad. I dette prosjektet vil alle (som føres opp i kildene) regnes med, ikke bare toppsjiktet i samfunnet.

Stone møtte motstand fra Martin Ingram i hans verk *Church courts, Sex, and Marriage in England, 1570-1640*.²⁴ Han beskriver både hvordan kirkerettene fungerte, og hvordan den lokale folkelige religiøsiteten påvirket og ble påvirket av rettens bestemmelser. Denne studien omhandler samme periode som dette prosjektet. Ingram var uenig med Stone når det kom til kjærlighet, og mente at ekteskap bygget på romantisk kjærlighet først fikk gjennomslag i de lavere sosiale lag. Han skriver også mer om alle de sosiale lagene av befolkningen, uten det sterke fokuset på de øvre lagene som Stone har.

²³ Stone, Lawrence. *Road to Divorce. England 1530-1987*. New York: Oxford University Press. 1990.

²⁴ Ingram, Martin, *Church Courts, Sex, and Marriage in England, 1570-1640*. New York: Cambridge University Press. 1987.

Kilder

For å undersøke problemstillingen og forskningsspørsmålene har primærkilder i form av doms- og forhandlingsprotokoller, rigs-registrarer og lovttekster vært særdeles viktige. I tillegg har tidligere forskning fra andre deler av Norge og andre land vært sentrale også som tilgang til kilder som ellers ikke ville vært tilgjengelige²⁵. Dette er spesielt tydelig når det kommer til temaer som ikke dukker eksplisitt opp i kildene fra Oslo, men som det har blitt forsket på om andre deler av landet. Et eksempel på dette er Kaysers avhandling om tyranni i ekteskapet, der det blir påpekt at han ikke finner saker i Oslo der tyranni gis som skilsmisseårsak. Det er derfor interessant å bruke også hans avhandling, fordi det forteller noe om Oslo Domkapitel at tyranni i ekteskapet ikke var synlig i sakene her. Dersom man ikke leser forskning fra andre områder, kan man ende opp med å ikke legge merke til at det er hull i egne kilder.

Den viktigste primærkilden for prosjektet er *Oslo kapitels kopibog 1606-1618*,²⁶ i tre bind, som er domsprotokollene der dommer i ulike typer saker ble nedskrevet. Det er her vi ifinner skilsmisedommer, med medfølgende beskrivelse av sakene og begrunnelse for dommen som ble gitt. *Oslo Kapitels forhandlinger 1609-1616*²⁷ kan også være relevant.

Videre er *Norske Rigs-registrarer* en relevant kilde. Dette er en samling brev og forordninger, hvorav noen er gjengitt i utdrag, fra kongen i København gjennom hans Danske Kanselli. Medlemmer av *Det norske historiske kildeskriftfond* transkriberte og redigerte tekstene og samlet dem i 12 bind, som ble utgitt på slutten av 1800-tallet. For denne oppgaven vil det være mest relevant å undersøke bindene som omhandler samme periode og perioden rett etter *Oslo kapitels kopibog 1606-1618*. Jeg vil derfor hovedsakelig undersøke bind 4²⁸, som dekker 1603-1618, og bind 5²⁹, som omfatter årene 1619-1627.

Når det kommer til aspektet med normer og forventninger til ekteskapet kan kildegrunnlaget noe, selv om det fremdeles er skilsmisesakene som er utgangspunktet for undersøkelsen. Det er flere relevante kilder vi kan undersøke for å finne informasjon om ekteskap og samliv.

²⁵ Det har vært problemer med tilgang til kilder og forhindrede arkivreiser på grunn av Covid-19-pandemien.

²⁶ Oluf Kolsrud og Den Norske Historiske Kildeskriftkommission. *Oslo kapitels protokoller. R.2 H. 2: Oslo kapitels kopibog 1606-1618*. Kristiania: Kildeskriftkommissionen, 1915.

²⁷ Kolsrud, Oluf og Den Norske Historiske Kildeskriftkommission. *Oslo kapitels forhandlinger 1609-1616*. Kristiania: Kildeskriftkommissionen, 1913.

²⁸ Lundh, Otto Gr. *Norske Rigs-Registrarer: Tildeels I Uddrag : B. 4: 1603-1618*. Vol. B. 4. Christiania: [s.n.], 1870.

²⁹ Sars, Johan Ernst, og Otto Gr. Lundh. *Norske Rigs-Registrarer: Tildeels I Uddrag: B. 5: 1619-1627*. Vol. B. 5. Christiania: [s.n.], 1874.

Domsprotokoller, forhandlingsprotokoller og lovverk er fremdeles i aller høyeste grad relevant for å undersøke ekteskapskonflikter og skilsmisssaker. Det finnes imidlertid andre kilder som også kan være nyttige for å skaffe ulike typer informasjon. For eksempel kan folketellinger være nyttige, og for Norge gjelder dette spesielt lokale folketellinger og de større folketellingene som omfattet hele landet som kom i gang utover på 1700 og 1800-tallet. Før dette var manntall mer vanlig, og her varierte det om mennenes ekteskapsstatus var oppført eller ikke. I Osloområdet ble det ført noen manntall mot slutten av 1600-tallet, og her ble det kun ført stand. Det vil si at det ble ført om mannen var oppsetter, tjenestedreng, sønn eller annet. I husholdninger der det ble ført små sønner kan man anta at det enten er eller har vært en mor også. For vår periode er det dessverre ingen tilgjengelige manntall eller folketellinger, så denne kildetyper har ikke vært relevant for dette prosjektet.

Utfordringer knyttet til kilder

Det har vært en rekke utfordringer knyttet til masterarbeidet. En av de største utfordringene har vært en ustabil tilgang til kilder og litteratur under den pågående pandemien. Riksarkivet har i lengre perioder av masterarbeidet vært stengt, noe som har gitt mindre tid til å gå gjennom store mengder kilder. Dette førte til at et mindre kildemateriale enn ønsket og planlagt kunne brukes i prosjektet. Derfor er hovedvekten av kildene valgt basert på tilgjengelighet digitalt, og det samme gjelder til en viss grad litteraturen. Ettersom tiden og nedstengingen førte til mindre bruk av primærkilder, har jeg gjort vurderingen å bruke saker fra litteraturen som eksempler i drøftingen. I en del tilfeller vil det vises at jeg tolker sakene ulikt fra forskeren som i utgangspunktet tolket dem, fordi ulike perspektiver brukes for å tolke ulike nyanser som er tilstede i sakene. For eksempel vil en jurist som Aksel Kayser vurdere en sak på et annet grunnlag enn en historiker med fokus på forventninger til ekteskapet. Derfor vurderes det slik at saker fra litteraturen kan brukes, fordi de ikke nødvendigvis brukes på samme måte som i litteraturen de hentes fra.

Det må påpekes at det kan være noen utfordringer knyttet til bruk av transkriberte kilder, som de fleste av mine primærkilder er. Jeg velger å bruke dem som primærkilder likevel, selv om det kan tenkes at det har forekommet noen endringer fra det originale materialet til den transkriberte versjonen. I serien *Norske Rigs-registranter* er for eksempel språket noe standardisert, og noen deler er gjengitt kun i utdrag. Det betyr at det kan være mer informasjon i brevene enn det som ble transkribert, som jeg da ikke får med i min analyse. Jeg vil likevel anta at det essensielle er med, og samtidig er det da mulig å påpeke at jeg muligens kun har tilgang til utdrag.

Serien *Norske innlegg* kunne vært interessant å undersøke, men er dessverre for omfattende å undersøke innenfor denne oppgavens gitte tid og omfang. Serien inneholder svært detaljerte dokumenter knyttet til saker, her finner man f.eks. brev og vitnesbyrd fra de ulike partene. Dersom man klarer å gjenfinne en sak fra domsprotokollene i *Norske Innlegg* vil man kunne bygge seg et klarere bilde av saken. Skulle videre forskning bli gjennomført vil *Norske Innlegg* være en interessant kilde å undersøke, dersom man har tid og mulighet til å gjennomgå disse.

Til sist er det nødvendig å nevne at en rekke kilder fra perioden har dessverre gått tapt over tid, med en stor del av dem i bybrannen i 1624. Perioden etter dette vil derfor i mindre grad undersøkes, og hovedfokuset i oppgaven vil ligge på perioden 1606 til 1619, fordi det er denne perioden kildegrunnet er best og mest tilgjengelig.

Metode

Jeg vil undersøke mine funn og spesifikke saker og sammenligne med hva historikere og andre forskere tidligere har funnet. Prosjektet vil være fokusert på kvalitative undersøkelser av kilder og litteratur, da jeg finner at kvantitative undersøkelser allerede er gjennomført og det heller er det kvalitative aspektet man kan få mer ut av videre i forskningslitteraturen. Siden omfanget av tilgjengelige kilder ikke er massivt, vil jeg måtte bruke de samme kildene som tidligere forskning har gjort.

Metodiske utfordringer.

Med utfordringer menes det her ikke de fysiske utfordringer Covid-19 pandemien førte med seg, selv om disse har hatt stor påvirkning. Her vil jeg gjennomgå de grunnleggende utfordringene med å gjennomføre denne typen prosjekt.

Jeg vil i stor grad bruke kvantitative data fra tidligere forskning, spesielt fra Hammer, Nellemann og Johansen, samt noe fra Kayser. Disse har alle undersøkt mange av de samme kildene som meg, og jeg ser det derfor ikke som nødvendig at jeg gjør de samme undersøkelsene igjen. Dette kan selvfølgelig kritiseres, og man kan si at jeg burde ha sammenfattet egne tall. Det er likevel slik at jeg ikke har hatt tilgang til nye kilder som disse tidligere forskerne ikke har brukt, og ettersom disse også kommenterer hverandres forskning i stor grad (utenom Nellemann, selvfølgelig, ettersom han var først ute) har jeg vurdert det som holdbart å bruke tall hentet fra deres kollektive forskning. Jeg vil påpeke det i de tilfellene der tallene eventuelt skiller seg fra en forsker til en annen.

Det eksisterer også noen grunnleggende utfordringer med det å tolke kildene som historiker. Det er viktig å merke seg hvilket perspektiv man som historiker tolker ut fra, og det er umulig å totalt skille historikeren fra det historiske arbeidet. Jeg vil antagelig tolke en rekke saker og hendelser ulikt enn tidligere forskere har gjort, basert på de ulike perspektivene ulike historikere går inn i tolkningen med.

Teori.

Ut fra de normative kildene forventer man å finne et samfunn preget av religiøse forestillinger om ekteskap og skilsmisse. Likevel males det allerede gjennom lesningen av forskningslitteratur et bilde av et samfunn preget av en mer pragmatisk holdning til skilsmisse enn man kunne forvente. Selv om lovverket ble basert på religiøse grunnpilarer er det mulig å finne spor etter mer løsningsorienterte dommer flere steder i Norge og ellers i vesten, innenfor visse rammer. Disse rammene er bygget på normene i samfunnet, og i tilknytning til normene finner vi hva man kunne forvente av ekteskapet. Gjennom undersøkelser av skilsmissesaker, både med og uten dom, kan vi avsløre hvilke forventninger til ekteskapet som var rådende. Her vil både de gyldige årsakene til skilsmisse og de ulovfestede argumentene være med på å belyse samfunnets normer rundt ekteskapet.

Disposisjon.

Oppgaven er delt inn i fem kapitler, hvorav det foregående er første kapittel. I kapittel 2 presenteres innholdet i lovverket knyttet til ekteskap og skilsmisse, samt lovverket rundt seksualitet og økonomi for ektefolk. Jeg vil undersøke hvordan lovverket ble utformet og hva det inneholdt, før vi i neste kapittel skal undersøke hvordan lovverket fungerte i praksis. I kapittel 3 vil jeg dermed gjennomgå rettspraksis og gjennomgå hvordan saker ble ført for retten, med bruk av kvalitative tolkninger og kvantitative undersøkelser fra tidligere forskning. Kapittel 4 bygger videre på de to forutgående kapitlene om lovverk og rettspraksis, og dette kapitlet undersøker normer og forventninger knyttet til ekteskap og skilsmisse. Her vil jeg også diskutere og delta i en pågående debatt om kjærlighet og følelser. Den går ut på om disse var en del av ekteskapet på 1600-tallet, eller om kjærlighet som konsept ikke ble en del av ekteskapet før ut på 1800-tallet. Avslutningsvis følger en sammenfatning av de foregående kapitlene og mine konklusjoner basert på disse – her vil jeg forsøke å besvare oppgavens problemstilling og forskningsspørsmål.

Kapittel 2:

Hva sa loven om ekteskap og skilsmisse?

Dette kapittelet gjør rede for innholdet i lovverk knyttet til ekteskap og skilsmisse, samt lovverket rundt seksualitet og økonomi for ektefolk og skilte. Jeg vil undersøke hvordan lovverket ble utformet og hva det inneholdt, før jeg i neste kapittel skal undersøke hvordan lovverket ble brukt i praksis. Her vil jeg finne ut hvem som utformet lovverket, og undersøke det rettslige og det teologiske grunnlaget bak det. Hvilke skilsmisseårsaker ble sett på som gyldige i loven?

Det er flere grunner til at lovverket må gjøres rede for i denne oppgaven. For det første er lovverket grunnlaget for den senere undersøkelsen av rettspraksis, og man er nødt til å ha god kjennskap til lovverket for å kunne tolke rettspraksis og se denne opp mot det gjeldende lovverket. For det andre er lovtekster normative kilder, som ble utformet og skrevet av øvrigheten i et forsøk på kontrollere og ensrette samfunnet gjennom å styrke eksisterende normer og etablere nye. Lovverket er derfor ikke bare relevant for en rettshistorisk undersøkelse, men også for å undersøke normer og forventninger knyttet til ekteskapet.

Det er hovedsakelig to lovtekster jeg vil undersøke i dette kapittelet. Den største og viktigste av disse er Ekteskapsordinansen fra 1582³⁰, og den andre er Christian IVs Norske Lovbog fra 1604³¹. Jeg vil tidvis også henviser til den koldingske recess³², som ble gitt 13. desember 1558 og gjengitt i *corpus constitutionum danicae*, en samling forordninger, recesser og andre kongelige brev. Til sammen gir disse tekstene et bilde av hvordan øvrigheten ønsket at ekteskaps- og skilsmissesaker skulle føres og dømmes.

Ekteskapslovgivningen var et resultat av både tradisjon, tidligere lovverk og religiøse endringer etter reformasjonen. Det var viktig for den dansk-norske kongen å få på plass et nytt lovverk om ekteskap etter reformasjonen, fordi det hadde kommet en ny og revolusjonerende endring – fra nå av skulle det være mulig å bli skilt.

³⁰ Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt, Den Rettshistoriske Kommissjon. *Kirkeordinansen av 1607 og forordning om ekteskapsaker gitt 1582*. Oslo: Den Rettshistoriske Kommissjon, 1985, s. 213-242.

³¹ Hallager, Frederik, Fr. Brandt, Christian IV, og Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt. *Kong Christian den fjerdes Norske Lovbog af 1604*. Oslo: Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt, Den Rettshistoriske Kommissjon, 1981. Heretter omtalt som den Norske Lovbog.

³² Secher, V. A., og Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie. *Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende: 1558-1660: 1: 166238*. Vol. 1. København: I Kommission hos Klein, 1887, s. 1-50.

Reformatorenes syn.

Teologer diskuterte hvilke legitime årsaker til skilsmisse man faktisk kan finne i Bibelen, noe det fremdeles ikke er enighet innenfor de ulike retningene av kristendommen den dag i dag.³³ Det interessante for denne oppgaven er hvordan de bibelske versene om skilsmisse ble tolket og brukt i lovverket og i retten.

Martin Luther var, ikke uventet, tonegivende også i skilsmissspørsmålet. Utgangspunktet var at skilsmisse ikke burde forekomme, men det ble sett på som et nødvendig onde.³⁴ Luthers skilsmissetillatelse var i stor grad basert på *svik*, og da spesielt i form av hor. Han henviste særlig til Matt 19,9:

Men jeg sier eder at den som skiller sig fra sin hustru, uten for hors skyld, og gifter sig med en annen, han driver hor, og den som gifter sig med en fraskilt kvinne, han driver hor.

Det viktigste å merke seg her ligger i «uten for hors skyld», som Luther brukte for å argumentere for at skilsmisse var tillatt dersom horeri var årsaken. Leser man Luthers argumentasjon vil man fort finne at skilsmisseårsakene han tillater som regel fører til ulike former for hor. Det teologiske grunnlaget for desertio var basert på en tanke om at den som dro fra ektefellen sin ofte ble fristet til det og egentlig bedrev hor. Her viser apostelen at man kunne skilles fra en ektefelle som falt fra troen – altså en ikke-kristen. Over tid ble dette debattert og omgjort til å bety at selve handlingen å forlate sin ektefelle var ukristelig, og dermed kunne ikke ektefellen lenger være bundet til den forsvunne partneren.

Separasjon burde heller ikke tillates, mente Luther, fordi man da kunne fristes til å finne noen andre. Dette hentet han fra 1.kor, 7,5:

Hold eder ikke fra hverandre uten efter samråd, for en tid, for å leve i bønn, og kom så sammen igjen, forat ikke Satan skal friste eder, fordi I ikke makter å være avholdende!

Den eneste formen for godtatt separasjon var dersom man gjorde det etter samråd, og da kun for å gjennomføre bønn for en gitt tidsperiode. Ellers skulle man ikke nekte hverandre samliv, for da ville man nemlig bli fristet til å bryte den seksuelle avholdenheten utenfor ekteskapet. Dette er også en del av Luthers begrunnelse for at *impotens*, det vil si seksuell dysfunksjonalitet,

³³ David Instone-Brewer. "What God Has Joined." *Christianity Today* (Washington) 51, no. 10 (2007):26.

³⁴ Johansen, *Separasjon og skilsmisse*, 1997, s.74.

også skulle gjelde som skilsmisseårsak. Seksuell dysfunksjonalitet kunne da, slik bibelsitatet over viser, føre til fristelse og synd for den parten som ikke var dysfunksjonell.

Andre teologer gikk lenger enn Luther og argumenterte for at det i Bibelen fantes flere årsaker til skilsmisse. De argumenterte blant annet for at flere passasjer i Bibelen kunne brukes til å legitimere skilsmisse på grunn av vold eller andre årsaker. Ulrich Zwingli, en sveitsisk reformator, mente for eksempel at en hustru burde ha lov til å skille seg fra en voldelig ektemann.³⁵ Den tyske reformatoren Phillipp Melancthon var enig med Zwingli, og mente at vold burde telle som skilsmisseårsak. Vi har også en dansk teolog som uttalte seg om temaet, nemlig Niels Hemmingsen. Han hadde vært i Wittenberg som student under reformasjonstiden og fulgte på mange måter Melancthons lære, selv om Hemmingsen på noen punkter var noe strengere enn Melancthon.³⁶

Hemmingsen skrev i 1572 en bok om ekteskapsaker, «En lille bog om ægteskab, hævet forlovelse og skilsmisse, skrevet af doktor Niels Hemmingsen til hjælp for de brødre der er dommere i ægteskabssaker i rigerne Danmark og Norge». Heretter vil boken omtales som «Vejledning i ægteskabssager», som er en forkortet tittel fra en dansk oversettelse fra 1987.³⁷ Tittelen på boka er fortellende, og viser at Hemmingsens intensjon var å skrive en veiledning for rettspraksis basert på de reformatoriske ideene om skilsmisse. Han legger frem en skilsmisseideologi som hovedsakelig fulgte Melancthon, utenom om noen få punkter. Hemmingsen mente riktignok at kvinner burde få lov til å skille seg dersom mannen var voldelig, men han la frem ideen om separasjon i stedet for at man fikk skilsmisse med en gang. Etter reformasjonen tok det flere år før ekteskaps- og skilsmisselovgivningen kom på plass. Johansen påpeker at det i de første årene etter reformasjonen ikke fantes noen retningslinjer for hvordan dommerne skulle dømme i ekteskapsaker.³⁸ Danmark hadde fått en Kirkeordinans i 1537, som midlertidig gjaldt også for Norge frem til riket fikk sin egen kirkeordinans i 1604. I kirkeordinansen fra 1537 stod det, merkelig nok, ingenting om skilsmisse. Det var først med Ekteskapsordinansen av 1582 at de dansk-norske dommerne fikk felles retningslinjer for hvordan ekteskaps- og skilsmissesaker skulle behandles og dømmes. I 1579 begynte arbeidet med å utforme en ekteskapsordinans for Danmark-Norge. Innen ekteskapsordinansen ble utformet hadde Hemmingsen falt i unåde på grunn av en rekke teologiske disputer med

³⁵ Johansen, Hanne Marie. Separasjon og skilsmisse i Norge 1536-1909: En familie- og rettshistorisk studie, Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen, 1997, s.75.

³⁶ Johansen, *Separasjon og skilsmisse i Norge*, 1997, s. 75-77.

³⁷ Johansen, *Separasjon og skilsmisse i Norge*, 1997, s. 76.

³⁸ Johansen, *Separasjon og skilsmisse*, 1997, s. 80.

statsreligionen. Blant disse var hans syn på nattverden, der han mente Jesus ikke fysisk var tilstede.³⁹ Dette førte til at Hemmingsens syn ikke ble tillagt noen særlig vekt i utformingen av Ekteskapsordinansen.

Ekteskapsordinansen av 1582 ble i stor grad utarbeidet på religiøst grunnlag, i tillegg til sedvane og skikker. De bibelske beskrivelsene av hvordan ekteskapet skulle være ble i stor grad vektlagt, uten at det nødvendigvis ble nevnt eksplisitt i teksten.

Ekteskapsordinansen av 1582.

Ekteskapsordinansen av 1582 dreide seg om vilkårene for trolovelse, ekteskap og skilsmisse. Denne trådte i kraft i Norge fra 1589, og var lagt ved i Kirkeordinansen av 1607.

I tillegg til å sette vilkår for skilsmisser skulle den nye ordinansen sørge for at praksisen rundt ekteskapsaker skulle bli likere. Det var ikke tilfellet fra før av, noe det vises til i fortalen til Ekteskapsordinansen av 1582, der det ble skrevet:

At effter som vi ere kommen vdi forfaring/ huorledis met en part huis Ecteskabs Sager / som for Capittelerne Indsteffnis/ oc der skulle Ordellis/ skal gaa fast wskickelig til /saa at under tiden/lige oc ens Sager/ icke Dømmis vdi det ene Capitel/ som vdi det andit /men atskillige Domme tuert imod huer andre vd giffuis/huor aff stor urictighed foraar sagis. Da paa det met saadanne Ecteskabs Sager at forhøre oc Ordele/ maa skickelige oc tilbørlige forholdis / oc dermed kand gange vis Ordentligere oc ret til.⁴⁰

Her opplyses det om at i ekteskapsaker ble det ikke alltid gjort «skikkelig» rundt om i rikene. Fra nå av skulle det gå skikkelig og ordentlig for seg, og det skulle dømmes likt i alle kapittelrettene i begge rikene.

Innholdet i ordinansen.

Ekteskapsordinansen begynner med en fortale. Her presenteres lovens formål. De påfølgende artikler og punkter forklarer hvordan ekteskapsaker skal føres i retten. Deretter følger en lengre del om vilkårene for trolovelse, som var påbudt før man kunne gifte seg. Etter dette gjennomgås de tre bibelske årsakene til skilsmisse, nemlig horeri, desertio og impotens. Til sist listes det opp en rekke ulike situasjoner og konflikter som kan oppstå i et ekteskap, og hvordan saker som

³⁹ Danmarkshistorie.dk, Mattias Skat Sommer, «Niels Hemmingsen, 1513-1600», hentet 21.mai 2021 fra <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/niels-hemmingsen-1513-1600/>

⁴⁰ Ekteskapsordinansen, s. 213-214.

omhandler disse skal dømmes. Ordinansen avsluttes med et kort etterord og en henvisning til kongens makt via Gud.

Trolovelsen.

Trolovelsen var en viktig del av ekteskapsinngåelsen, og trolovelsesseremonien lignet på vielsen. Perioden som fulgte mellom trolovelsen og vielsen ble kalt lysningsperioden, der trolovelsen skulle lyses ut fra prekestolen på tre påfølgende søndager. I lysningsperioden hadde andre muligheten til å komme med motforestillinger mot ekteskapet. Det var ikke alle motforestillinger som ble hørt, kun de som ifølge loven ville føre til at paret ikke kunne vies. Disse listes opp i Ekteskapsordinansen under «Nogle besynderlige aarsager huorfore de som er troloffuede mue atskillies».⁴¹ Eksempler på slike lovlige årsaker kunne være hvis de trolovede var i slekt i de forbudne ledd, hvis en eller begge var trolovet eller gift fra før av eller om noen av partene skjulte en alvorlig sykdom fra den andre.⁴² I løpet av tre påfølgende søndager skulle trolovelsen lyses ut, og det var i denne perioden altså åpent for å motsi at paret kunne bli gift. Det ble ansett som en kristen plikt å fortelle presten om det dersom man hadde kunnskap om slike forhold, og dersom man visste om straffbare forhold uten å fortelle om dette kunne man straffes selv.

I loven beskrives ekteskapet som «Guds egen ordning» og må inngås med «al Aluorlighed oc Gudfryctictelighet»⁴³. Loven beskriver hvordan en lovlig og ansett trolovelse skal inngås, og presiserer at man ikke kunne inngå trolovelse på noen annen måte enn slik det presenteres i loven. Tidligere hadde trolovelse vært et mer privat anliggende, som man kunne inngå seg imellom og det ville fremdeles bli ansett som bindende. Slik skulle det ikke lenger være. For at alt skulle gå ordentlig og skikkelig for seg skulle ingen trolovelse skje uten at presten og fem andre vitner ble gjort klar over trolovelsen. Deretter skulle trolovelsen lyses ut fra prekestolen i løpet av tre påfølgende søndager før bryllupet kunne finne sted.

Opphevelse av trolovelse

Trolovelse var bindende, og det var ikke bare å oppheve trolovelsen hvis man ombestemte seg, og disse sakene ble behandlet i domkapittelet som skilsmisssaker. Under punktet «Nogle besynderlige Aarsager huorfore de som er Trolouffuede mue Acskillies.» listes alle de gyldige

⁴¹ Ekteskapsordinansen, s. 220.

⁴² Ekteskapsordinansen, s.213-215.

⁴³ Ekteskapsordinansen, s.214.

årsakene for å avbryte en troløvelse.⁴⁴ Den første årsaken var dersom noen ble tvunget til troløvelsen, såfremt det ble gitt til kjenne før bryllupet.

En rekke av de følgende punktene omhandler sedelighet, og da først og fremst utroskap. Dersom den ene var utro, kunne den andre enten kreve skilsmisse eller tilgi den skyldige parten. Den skyldige parten kunne ikke kreve skilsmisse for egen utroskap. Dersom troløvelsen ble hevet kunne den utro parten ikke gifte seg med den personen de hadde vært utro med, fordi «forargelse der vilde følge effter».⁴⁵ Dette punktet erstatter punkter om horeri, som jeg vil gjennomgå under.

Videre er det et punkt om at dersom festemannen dro fra festemøen mot hennes vilje, og forble borte i minst tre år, da skulle hun få lov til å gifte seg med en annen. Her var det et unntak for menn som var borte på lovlig grunnlag. Dette er relativt sammensvarende med *desertio*-punktet som gjaldt for ektepar.

Man kunne avbryte troløvelsen dersom en av partene har bedrevet tyveri eller annen sådan uærlig gjerning. Hemmelig eller alvorlig sykdom kan også være årsak til å bryte troløvelsen. For eksempel spedalskhet, «eller nogen anden slig besmittelig oc vederstyggelig siuge». Den syke skulle søke

Jomfrukrenkelse.

Mellom delene om opphevelse av troløvelse og skilsmisse, står det en kort del om «Jomfrukrenkere».⁴⁶ Denne delen handler om leiermål, som er sex utenfor ekteskap, og omtaler også kort voldtekt. Kort sagt handler denne delen om seksuelle forhold før ekteskapet.

Ekteskapskilsmisse

I den følgende delen blir de tre såkalte bibelske årsakene til skilsmisse presentert med presiseringer. De tre årsakene er *horeri*, *desertio* og *impotens*. Til de to første årsakene medfølger det en rekke ekstra artikler som presiserer hvordan ulike typer saker skulle dømmes.

Årsak I: Horeri

Horeri, eller utroskap, er den første skilsmisseårsaken for ektefolk. Seksualiteten skulle høre til ekteskapet, og skulle for all del ikke utfoldes utenfor ektesengen. I regelverket ble det satt opp slik at den som bedrev hor ikke kunne be om skilsmisse. Den retten var forbeholdt ektefellen

⁴⁴ Ekteskapsordinansen, s. 220-224.

⁴⁵ Ekteskapsordinansen, s. 221.

⁴⁶ Ekteskapsordinansen, s. 224-226.

som var blitt utsatt for et slikt ukristelig tillitsbrudd. Horeriet måtte bevises, og det var anklagerens ansvar å skaffe vitnesbyrd og bevis om forholdet. Det holdt ikke at den skyldige vedkjente seg det:

oc er det icke nock at den Person som anklagis/ det selff bekender/fordi mand tit befinder /at mange liiyve paa sig selff/ paa det den ene kand bliffue aff met den anden

Dette var, som vist, fordi det kunne skje at noen sa seg skyldige i horeri kun for å komme seg ut av ekteskapet, og det skulle ikke være mulig. I tillegg kunne det skade den personen som han eller hun sa at synden var gjort sammen med, og en slik falsk anklage var ikke lov.

Dommerne skulle også finne ut om anklageren også var uskyldig, og dersom man ikke var det så skulle man ikke få skilsmisse. Det er tydelig at hovedpoenget med dette *horeri*-punktet handlet om å holde seksuelle forhold innenfor ekteskapet.

Årsak II: Desertio.

Desertio, som betyr forsvinning, som skilsmisseårsak er basert på den bibelske forståelsen av ekteskapet. Reformasjonens teologer mente å finne belegg for denne årsaken i både det gamle og det nye testamente. Det å forlate sin ektefelle var ukristelig, så i sitt grunnlag baserer årsaken seg på ideen om at man skal slippe å være gift med en hedning eller en ukristelig person. Årsaken har også en del praktiske fordeler, for eksempel i saker der en ektefelle er forsvunnet og kanskje antatt død, uten at dette kan fastslås.

Det var en rekke krav for at dette kunne brukes som skilsmisseårsak. Først og fremst hadde man en ramme på tre år, der man ikke kunne ha hatt kontakt med, hørt om eller sett ektefellen siden etter at man ble forlatt. Det kunne heller ikke være slik at andre i nær omgangskrets av den forlatte ektefellen hadde hørt fra den forsvunne ektefellen i løpet av perioden. Dersom mannen hadde reist i krig eller handel måtte kona vente i syv år før hun kunne kreve skilsmisse. Det ble også vektlagt at den forlatte ektefellen skulle oppføre seg kristelig uavhengig av om man ble forlatt. Som vi vil se senere kunne noen dommere likevel være milde på dette punktet.

Ordinansen spesifiserte at dersom det var kjent at en mann satt i fangenskap, fikk ikke kona lov til å skilles. Dette finnes under punktet «Den anden Aarsag huorfor Ectefolck må skillies at».

Dersom oc er visse kundskab/ at hand er Fangen/ eller vdi andre maade forhindrit mod hans villie/ da skal hun endelige fortøffue hannem effter / oc icke giffte sig met nogen anden.

Et annet punkt i loven som også gjelder mest i tilfeller med forsvinning i krig gjelder hva man skulle gjøre dersom en kvinne ble skilt og så gjengiftet, og den første mannen så dukket opp igjen. Dersom mannen kunne avgi en god og troverdig forklaring, med vitnesbyrd, på hvor han har oppholdt seg, så skal det første ekteskapet opptas igjen dersom mannen ønsker det.⁴⁷

Årsak III: Impotens

Impotens er den siste av de tre bibelske årsakene til skilsmisse. Om impotens står det lite i selve lovteksten, og det fremstår som et relativt klart og tydelig punkt. Det er et skille mellom impotensen var kjent før ekteskapet ble inngått eller om den oppstod etter inngått ekteskap. Dersom impotensen var der før man giftet seg kunne man skilles på grunnlag av dette, men dersom den hadde oppstått etter bryllupet skal ekteparet «bære det som et annet kors ektefolk kan tilkomme»⁴⁸. Det vil si: hvis det oppstod etter bryllupet må man bare ta det som det er.

«Om atskillige tilfald vdi Ecteskab»

Loven avsluttes med noen ekstra forbehold og beskrivelser av hvordan dommerne skal dømme i ulike situasjoner som kan oppstå og som ikke er tidligere presentert i lovteksten. Her nevnes det blant annet mer om sykdom, og ulike kombinasjoner av de tidligere gitte artikler og punkter. Det vises for eksempel til hva man skal gjøre dersom noen er blitt benådet for alvorlig horeri, eller hva man skal gjøre dersom en kvinne er blitt gift på nytt etter en «desertio»-dom og den første mannen dukker opp igjen. Det nevnes også her hvilke konflikter som ikke gir grunnlag for en skilsmisedom.

Dersom en ektefelle ble syk etter inngått ekteskap, kunne det ikke føre til skilsmisse. Dette nevnes flere steder i ordinansen, blant annet under punktet om *impotens*.

*Dersom hustru eller husbonde/ falde udi nogen besmittelig siuge/ som Spedalsk eller Fransoser / da bør dennem icke derfor at skillies at.*⁴⁹

Man skulle stå tålmodig ved sin partners side og bære «det kaars Gud haffuer dennem paalagt». Det var likevel noen hensyn man burde ta for å oppføre seg kristelig i en slik situasjon, og ansvaret for dette falt på den syke, som skulle sørge for å ikke «besmitte den anden». Likeledes gjaldt dette psykisk sykdom.

⁴⁷ Ekteskapsordinansen, s. 231-232.

⁴⁸ Ekteskapsordinansen, s.232.

⁴⁹ Ekteskapsordinansen, s.234.

*Dersom oc hender at Husbonde eller Hustru bliffues Affsindig / da maa deris Ecteskab derfor icke atskillies/ Men den ene at see den anden til gode/ oc hielpen hin anden udi alle de maade muelig kand vere*⁵⁰.

Dersom man ble «affsindig» etter at giftermålet ble inngått, kunne partneren som regel ikke kreve skilsmisse av den grunn. Disse artiklene om fysisk og psykisk sykdom fra ordinansen viser at omtanke og omsorg for partneren var et normativt ønske fra øvrigheten. Dette vil jeg diskutere videre i kap.4.

Kort om ekteskap og skilsmisse i Christian IVs norske Lovbog.

I 1604 kom som nevnt Christian IVs norske Lovbog. Dette var en dansk bearbeidet oversettelse av Landsloven fra 1274. Her var det også bestemmelser som er relevante for ekteskap og skilte ektefolk. Jeg vil her påpeke noen få relevante punkter. Ekteskapsordinansen var den viktigste nye kilden til juss om ekteskapet, men det er likevel verdt å nevne noen punkter som tas opp i Norske Lovbog.

Det er spesielt i økonomiske aspekter at det blir interessant å undersøke loven. Det å gifte seg medførte økonomiske endringer, og partene hadde med seg verdier inn i ekteskapet. Når det nå ble mulig å skille seg, kan man forvente at det også ble laget et lovverk for hva som ville skje med eksparets økonomi.

Ekteskapsinstitusjonen var en viktig del av samfunnsstrukturen, og vilkårene knyttet ikke bare til ekteskap, men også til skilsmisse, blir gjennomgått flere steder i Christian IVs lov av 1604. Det står blant annet om ektefolk og skilsmisse i bolken som omhandler arv. Det var slik at dersom en kvinne giftet seg uten å rådspørre sine foreldre eller andre, frasa hun seg arven sin. I loven står det at det skal bli «lige som at hun icke var til»⁵¹. Dette speiles igjen i ekteskapsordinansen, der det står om at man ikke bør gifte seg uten foreldrenes samtykke. Det er likevel verdt å nevne at dersom foreldrene ikke har noen skjellig årsak til å motsi bryllupet, kan man gifte seg uten foreldrenes velsignelse. Da er det interessant å gå tilbake til arveloven og se at man da potensielt kunne miste arv – kun for å gifte seg.

Oppsummering og konklusjon

I dette kapittelet har lovverket knyttet til ekteskap og skilsmisse i Ekteskapsordinansen og Christian den fjerdes norske Lovbog blitt undersøkt og gjort rede for. Kong Fredrik 2.

⁵⁰ Ekteskapsordinansen, s. 235.

⁵¹ Norske Lovbog, s.69.

Ekteskapsordinans av 1582 bygde på Luthers skilsmissey, og utelot andre reformatorer, for eksempel Niels Hemmingsen, som var mer liberal enn Luther. Ekteskapsordinansen la frem et strengt skilsmissey der det i utgangspunktet kun var tre gyldige skilsmisseårsaker. I sin helhet fremmer ordinansen normen om at ekteskapet var hellig og skulle respekteres i den aller høyeste grad. Den har likevel noen praktiske tilpasninger til ulike situasjoner, og den tydeliggjør hva som var gyldige årsaker til å oppheve trolovelse eller til ekteskapskilsmisse. Også de trolovede måtte gå gjennom domstolen, før de kunne trolove seg med en annen. Loven gav kun adgang til skilsmisse etter veldig spesifikke kriterier og situasjoner. Separasjon ved dom var ikke en del av lovverket, i tråd med Luthers ideologi. Dette vil jeg komme nærmere inn på i neste kapittel.

Kapittel 3:

Rettspraksis

Loven er i seg selv viktig for forståelsen av normer og regler, men i dette kapittelet skal det dreie seg om hvordan loven faktisk ble tolket og praktisert i kapitelretten. Rettspraksis er tidligere blitt undersøkt av flere forskere, og her vil jeg sammenstille en rekke forskeres funn og også gjøre mine egne tolkninger av en rekke saker. Målet med dette kapittelet er å få et innblikk i hvordan skilsmisssaker ble ført for retten, hva de handlet om og hvordan de ble framstilt. Jeg vil også diskutere om sakenes utfall fulgte ekteskapsordinansens punkter og artikler, og trekke inn tidligere forskning om dette.

Domkapitlene var i middelalderen tilknyttet domkirkene, og var en del av bispemakten. Etter reformasjonen ble dette derimot endret, ettersom kirken ikke lenger skulle ha noe selvstendig styre. Domkapitlene fikk nye roller i samfunnet og medlemmene ble kongelige embetsmenn. En av disse nye rollene var å dømme i ekteskapsaker i kapitelretten.⁵² Når jeg henviser til domkapitlet eller retten er det altså denne kapitelretten jeg viser til. Oslo Domkapitel skulle dømme i saker fra Oslo stift, som dekker store deler av Østlandet.

Det er viktig å vite noe om hvem dommerne var fordi disse mennene hadde relativt stor makt både i sin tolkning av lovverket og sine tolkninger av de enkelte sakene. Dommerne skulle følge lovverket, men de var også nærmere folk og kunne til nød vise seg å være noe mer pragmatiske i sin tolkning av loven. Et aspekt er hva lovverket tillot ift. skilsmisse, hva den normative holdningen til skilsmisse var. Likevel viser kildene at dommernes praksis ikke direkte gjenspeiler de normene som kommer frem i lovverket, for eksempel i Aksel Kaysers avhandling om «Tyranni i ekteskapet». De lokale dommerne har tolket loven basert på sine egne holdninger og normene i samfunnet rundt seg, og dermed kan det ha noe å si hvem dommeren er for utfallet av saken.

Kirketukten, Domkapittelets rolle og forhold til den verdslige straff.

Denne delen handler om kirketukt, Domkapittelets rolle og forhold til den verdslige straff. Delen faller mellom kapittel 2 og 3, da den handler både om lovverk og om straff. Det er relevant å skille mellom kirketukt og verdslig straff. Det er viktig å skille mellom den kirkelige tukten, Domkapittelets rolle i skilsmisssaker, og den verdslige straff man skulle få for lovbrudd.

⁵² Norsk historisk leksikon, s.v. «Domkapitel».

Kirketukten.

Den kirkelige disiplinen, eller tukten, var rettet mot å stanse ukristelig adferd hos medlemmer av allmuen. Et relevant eksempel på ukristelig adferd var å bryte ekteskapsløftene sine. Eksempler på kirkelig tukt kunne være offentlig skriftemål, mekling, reprimander fra presten.

Offentlig skriftemål i kirken ble i noen tilfeller brukt som et disiplinerende middel for å ydmyke og tvinge den skyldige parten til å slutte med ukristelig oppførselen. Dette var ment å være ydmykende for parten som måtte skrifte. En viktig del av religionen var å være ydmyk ovenfor Gud, og i det offentlige skriftemålet viste man at man var villig til å blottlegge sine synder ovenfor Gud og allmuen. Dersom personen reelt sett angret på handlingene sine kan det tenkes at det offentlige skriftemålet var effektivt. På den andre siden kan det tenkes at personen ikke skammet seg over sin oppførsel, og i så tilfelle kunne det offentlige skriftemålet bidra til å hindre adferden ved at man fikk reaksjoner fra familie og venner.

Domkapittelets rolle.

Domkapitlet befant seg i en mellomstilling, der de skulle ta stilling til skilsmisssaker alene, og ikke utdele straff for de straffbare handlingene som kunne være medvirkende til skilsmissten. Det vil si at Domkapitlet kun skulle avgjøre en skilsmisssak, men ikke gi straff. Det å gi slik straff falt til andre rettsinstanser. Dette finner vi i koldingske recess fra 1558:

Och nar horsag bevisis nogen ofver 1 for capitel eller nogen anden tilbørlig domere, daa skal dommeren vere pligtug at gifve det sin lensmand eller herskaf eller andre, som det bør at straffe, til kiende.

Her ser vi at dersom dommerne i en skilsmisssak fant at noen av partene hadde drevet med hor, var de forpliktet til å gi saken videre til de rette instanser for videre straff.

Verdslig rett og straff.

Rettsaker om den verdslige straffen foregikk i de ordinære domstolene, og skiller seg fra skilsmisssaker i domkapitlet. De ordinære domstolene drev ikke med skilsmisssaker, deres ansvarsområde var å finne en juridisk løsning og utmåle en straff for ulovlige forhold. Det er viktig å holde skilsmisssaker og ulike typer kriminalitet adskilt. Heretter vil jeg henvise til en rekke skilsmisssaker, og en horerisak i denne oppgaven vil da ikke gjelde en verdslig horerisak i det ordinære rettssystemet.

Ikke alle de gyldige årsakene for skilsmisssaker var straffbare forhold i norske Lovbøker. Det var for eksempel ikke slik at det var en kriminell handling i seg selv å være impotent eller å forsvinne.

Det var derimot ulovlig å være utro og drive med horeri. *Desertio*-saker inneholder ofte andre lovbrudd forut for forsvinnelsen. Dersom man forsvant etter å ha gjort en kriminell handling er det som nevnt noen egne bestemmelser i ordinansen om dette. Det kommer jeg tilbake til i neste kapittel. Det å forsvinne i seg selv var altså ikke direkte ulovlig, selv om det var en gyldig skilsmisseårsak. På den måten var ikke skilsmisse en straff, men det ble like fullt behandlet som en rettsak i Domkapittelet.

Straffeutmålingen for horerisaker finner vi i både Christian IVs Norske Lovbog fra 1604 og i den koldingske recess fra 1558. Kun 14 dager før sin død, godkjente kong Christian III den koldingske recess.⁵³ Den inneholdt en rekke forordninger og bestemmelser, blant annet om horerisaker og jomfrukrenkelse. Det har blitt diskutert om denne også var ment å gjelde for Norge, men både Hammer og Næss hevder at det var tilfellet.⁵⁴

Sex før ekteskapet, kalt leiermål, ble straffet med relativt høye bøter.⁵⁵ Seksuelle forhold i de forbudne ledd, eller det vi ville kalt incest, ble kalt blodskam, og ble i alvorlige tilfeller straffet med livet. Straffene for horeri ble gitt i den koldingske recess fra 1558:

60. Om hoersag och jomfrukrenkere. Hvilken egtemand, som hafver sin egtehøstru lefvendis, eller och1 hvilken egtehøstru, som hafver sin egtemand lefvendis, och blifver befunden udi aabenbare hoer. saa2 1 Således og AC; KTforbig.: och. 2 Således og KCT; A tilf.: at. det er bevisligt, daa skulle de første gang, hves brøst saa findis, straffis paa dieris gots och peninge epter dens yderste formug-e; findis de anden gang, daa skulle de udi lige maade straffis paa dieris gots och siden strags forvisis af landet; kome de tredie gang, saa det er bevisligt, daa skal den egtemand, hves brøst saa findis, der for miste sit hofvit, och desligiste den egtekinde, hves brøst saa findis, skal druknis.⁵⁶

I første omgang skulle straffen være økonomisk, med bøter. Andre gang skulle man straffes på sin eiendom og landsforvises. Dersom man ble tatt en tredje gang kunne man ende med å bøte med livet. Menn skulle miste sitt hode, og kvinner skulle druknes. I tillegg kunne man møte kirkelig tukt, og tidvis offentlig ydmykelse. Det var likevel ingen automatikk i at hor konsekvent førte til skilsmisse, det måtte den forsmådde ektefellen bestemme.

⁵³ Secher, *Forordninger, recesser og andre kongelige breve*, 1887, s.1.

⁵⁴ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s. 85.

⁵⁵ Secher, *Forordninger, recesser og andre kongelige breve*, 1887, s.41.

⁵⁶ Secher, *Forordninger, recesser og andre kongelige breve*, 1887, s.40-41.

Mens den kirkelige tukten søkte å forlike ekteparet dersom det var mulig, var det domkapitelets rolle å dømme i skilsmisssaker, men verdslige rettsinstanser skulle gi dom og straff for ulovlige handlinger.

Om dommerne

Kirken hadde tett tilknytning til kongemakten. De geistlige var kongelige embetsmenn, og var ofte utdannet i København eller Tyskland. De lærde i Norge hadde derfor tilknytning til Danmark og kontinentet. Flere av disse var såkalte *Oslohumanister*, og var med i et større nettverk av lærde i Norge og Europa.⁵⁷ En av de fremste oslohumanistene var Hallvard Gunnarsøn. Han dukker opp som dommer i sakene fra de første årene jeg gjennomgår i denne oppgaven. Han hadde skrevet en rekke tekster med formål å lære opp prester, blant annet om ekteskap.⁵⁸

Rettsprosessen.

Ekteskapsaker kunne tas opp i domkapitlene og andre domstoler, men skilsmisse skulle dømmes av domkapitlene slik Ekteskapsordinansen fastsatte. Det betød at sakene først kunne gå gjennom andre domstoler for å skaffe skussmål og bevis, men til sist var det Domkapitlet som dømte i skilsmisssakene. Fortalen fastslo at bestemmelsene skulle brukes i alle ekteskapsaker som heretter ble innstevnet for domkapitler eller andre steder. ”Indsteffnis for Capitteler eller andensteds”. Bestemmelsene ble med andre ord gjort allmenngyldige, uavhengig av rettsinstans.

⁵⁷ Norgeshistorie.no, Erling Sandmo, «Den norske humanismen». Hentet 19. mai. 2021 fra <https://www.norgeshistorie.no/kirkestat/1106-den-norske-humanismen.html>.

⁵⁸ Roggen, Vibeke: *Hallvard Gunnarssøn* i *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. Hentet 21. mai 2021 fra https://nbl.snl.no/Hallvard_Gunnarss%C3%B8n

Tabell 1.⁵⁹Oversikt over oppløste trolovelser og oppløste ekteskap i Oslo Domkapitel i perioden 1606-1618, med årsaker.

Årsak	Trolovelse	Ekteskap	Til sammen
Horeri	10	7	17
Desertio	10	63	73
Impotens	0	0	0
Blodskam	0	0*	0*
Vold	0	6	6
Bigami	0	1	1
Vrangvilje/anger	2	0	2
Svindel	1	0	1
Ugyldig	4	0	4
Sum	27	77	104

*Hammer regner med 1 sak her, som jeg har valgt å ikke ta med, da saken strengt tatt ikke er en skilsmisssak, se under «blodskam».

Tallene i tabellen er hentet fra Hammers hovedoppgave, med noen justeringer etter mine egne undersøkelser, merket med stjerne. Utenom denne justeringen har jeg funnet samme antall og typer saker som Hammer, og velger derfor å gjengi tabellen her. Det er verdt å påpeke forskjellen mellom trolovelser og ekteskap, selv om det også finnes gode argumenter for å unngå et slikt skille. Skillet kan være nyttig i videre diskusjon, og jeg velger derfor å beholde det. Det fremste argumentet for å ikke skille på de to er at begge typer dommer blir omtalt i domsprotokollene som «skilsmisdommer». Et argument imot dette er ekteskapsordinansen skiller mellom oppløsningen av trolovelse og ekteskap. Det var strengere krav for å skilles dersom man var blitt viet, mens kravene tilsvarende var noe lettere dersom man kun var trolovet. Som nevnt i forrige kapittel kunne man for eksempel få oppheve trolovelsen dersom man var tvunget inn i den, men dette gjaldt kun ut lysningsperioden. Etter vielsen var det for sent.

Oslo sammenlignet med resten av landet.

Johansen anslår at det var 78 skilsmisssaker i Oslo domkapittelrett i perioden 1606-1618.⁶⁰ Årsaken til at Hammers tall fra tabellen over ikke viser samme antall dommer er at Johansen ser ut til å bare ha tatt med ekteskaps sakene, og ikke trolovelsene. Hammer har også lagt ved

⁵⁹ Hammer, Erlend. *Folk, Prest Og Domkapittelrett*, 2002. s. 73.

⁶⁰ Johansen, *Separasjon og skilsmisse*, 1997, s. 44.

tall fra *Oslo kapitels protokoller*, som er et uutgitt manuskript transkribert av Kolsrud⁶¹. Johansen henviser ikke, så vidt jeg kan finne, til denne protokollen, og det kan dermed også tenkes at Hammers tall er noe høyere etter justering med disse protokollene. Det ser likevel ut til at antallet skilsmisssaker for ekteskap er det samme hos både Hammer og Johansen. Jeg velger å bruke samme type tall som Hammer, med trolovelsene inkludert. Jeg er interessert i alle sakene som ble ført og deres årsaker, både brutte trolovelser og skilsmisser.

Tall for resten av landet blir på grunn av denne forskjellen mellom Johansens og Hammers tall noe vanskelig å sammenfatte helt nøyaktig, og jeg vil derfor kun gi et anslag. Oslo stift var relativt mye større enn mange av rikets andre store stift, slik som Bergen, Stavanger og Trondheim, og hadde mange innbyggere. Det førte til at det totalt sett kom flest saker inn til Oslo stift. Det ser ikke ut til at Oslo skilte seg nevneverdig ut fra de andre stiftene, selv om det forekom noen forskjeller innenfor de ulike årsakene i Ekteskapsordinansen.⁶² Jeg vil anse disse forskjellene som tilfeldige basert på at det var såpass få saker totalt.

Gjennomgang av saker – gyldige årsaker.

For å undersøke rettspraksis vil det først være nyttig å undersøke noen saker av hver type og diskutere disse. Noen av sakene jeg har funnet dreier seg om flere årsaker, for eksempel både forsvinning og hor. Hver sak har likevel en hovedårsak som brukes som grunnlag for skilsmissebegjæringen. Deretter belyser jeg saker som skiller seg ut på ulike måter, enten ved å inneholde flere elementer av svik eller argumentasjon som beveger seg utenfor lovens ord. Disse sakene er spesielt viktige fordi de kan vise hvordan rettspraksis ikke alltid fungerte nøyaktig slik loven hadde en intensjon om at den skulle gjøre.

Horeri

Årsak	Trolovelse	Ekteskap	Begge
Horeri	10	7	17

Utdrag fra tabell 1.

Det kom inn et totalt antall av 17 saker som omhandlet *horeri* i domsprotokollen fra 1606-1618. Av disse var 10 for trolovelse, og 7 for ekteskap. Sakene som handlet om trolovelse er her plassert under *horeri*, selv om det i ordinansen bedre kan omtales som leiermål. Den største forskjellen på *horeri* i ekteskap og i trolovelse var at det ble spesifisert at en ektefelle som

⁶¹ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s. 155. Merk: jeg har ikke hatt tilgang til dette manuskriptet, og alle henvisninger til dette er derfor fra Hammers hovedoppgave.

⁶² Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s. 75 (*horeri-saker*), 78, (*desertio-saker*).

bedrev hor ikke skulle få gifte seg på nytt, mens det var noe mildere for løsslupne trolovede. De kunne få gifte seg med en annen, men ikke med den personen de hadde syndet med.

Det kan tenkes at ikke alle tilfeller av oppdaget hor endte opp i retten. Som Hammer påpeker, kunne den skyldige bli dømt til forvisning eller til og med til døden. Ikke alle som ble sveket ønsket dette for sin ektefelle.⁶³ Vi kan ikke anta at hor automatisk førte til skilsmisse. Jeg vil her gjøre rede for noen saker der horeri var hovedanklage.

En «vanlig» sak.

Sak nr 117⁶⁴ ble ført den 19.oktober 1615. Her møter vi Peder Segellstad som «affskildis fraa sin ectehustru Ragnill Lauridtz daatter for hoer sagh.» Denne saken har virkelig alt. Ikke bare har Ragnhild bedrevet horeri med «en løes karell wedt naffnn Johans», hun har også rømt med sin nye elsker og stjålet med seg Peders barn, fe og kveg. Selv om det er med et aspekt av *desertio* her er denne saken tydelig en *horeri*-sak. Det nevnes ikke hvor lenge Ragnhild har vært borte, så det vites ikke om det har gått tre år ennå, slik en *desertio*-dom ville krevd. Det var heller ikke nødvendig å bruke *desertio*-argumentasjon i denne saken, ettersom Peder klarte å bevise at Ragnhild hadde «giortt horre aff sig» og gjort ham «stoer schade och forderffuelse».

Begge skyldige i horeri.

I de to sakene mellom Jacob Anderssøn og Ingeborg Jørgensdatter⁶⁵, som vi møtte innledningsvis, finner vi et eksempel på at begge parter har bedrevet hor. Her ser vi at dommerne fulgte ordinansens omtrent ordrett i sin domsavsigelse i 1615. Under horeripunktet står det at dommerne ikke skal gi skilsmisse til ektepar der begge har gjort seg skyldige i horeri. Det er da også det dommerne nekter å gjøre i første omgang. Hvorfor fikk Jacob da skilsmisedommen han ønsket seg i 1618? Det er fordi ordinansen setter opp dette vilkåret:

*men der som den ene Person retter oc bedrer sig/ oc den anden ick / saa det findis beuisligt/da maa den som retter sig vel atskillies fra den anden/ som bliffuer varactig vdi sit Syndige leffnit.*⁶⁶

Dersom en av partene bedrer seg, og den andre ikke, da skal den som nå har bedret seg og kan anses som uskyldig få skilsmisedom likevel. Det er da også akkurat dette Jacob bruker som argumentasjon i sitt andre forsøk på å bli fri fra Ingeborg, slik vi ser her:

⁶³ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s.74.

⁶⁴ ODKk2, sak 117, s.207-208.

⁶⁵ ODKk2 og ODKk3, sak 110 og 191.

⁶⁶ Ekteskapsordinansen, s. 227.

Effterdj hand sig erligen och uel forholdt haffuer oc ey j nogen forseelse echteschabff anrørende er bleffuen befunden, siden domb paa uoris capittell 1615 (onsdag) den 19 aprilis.

I møte med dette paret kan det se ut til at dommerne lot seg veilede i stor grad av ordinansen, og den ble eksemplarisk fulgt.

Sterk bevisføring

Saken mellom Svend Glende og hans kone Ragnhild Ollufsdatter fra januar 1608 er en annen typisk horerisak, som blant annet illustrerer viktigheten av bevisføring i slike saker. Her møter Svend opp på Domkapitelets hus og begjærer skilsmisse fordi kona hadde «brut och icke holdit sit ecteskabs tro [...] y det hun haffuer ligit y horerij.»⁶⁷ Svend møter opp forberedt til dette, og har med to seksmanns-vitnesbyrd, et fra seks menn om hans oppførsel som ungdom i Asker sogn og ett fra seks menn i Spydberg om hans oppførsel som gift mann. Svend har med disse vitnesbyrdene for å underbygge at han er en god og kristen mann, som kan kreve skilsmisse. Dette var særdeles viktig, fordi man i bevisføringen måtte vise både at det hadde forekommet utroskap og vise at man selv ikke hadde gjort noe syndig eller oppført seg på andre måter ukristelig.

Kvinner og hor – et kjønnsperspektiv

Det var flere menn enn kvinner som søkte skilsmisse på bakgrunn av horeri. Hammer påpeker at de fleste som ble stevnet for hor i sammenheng med skilsmisse i Oslo var kvinner. Videre viser han til forskning fra andre deler av landet, og kan vise at det i Oslo var en noe høyere andel menn som stevnet festekvinnen eller kona for hor enn i resten av landet. I Oslo var det 75% menn, sammenlignet med Næss' anslag på 60% i landet som helhet.⁶⁸ Kjønnsperspektivet er her spesielt interessant, fordi kvinner var overrepresentert i skilsmissesakene som gjaldt hor⁶⁹, både i landet generelt og i Oslo spesielt.

Det er umulig å vite nøyaktig hvordan den reelle kjønnsfordelingen for utroskap var, da denne informasjonen ikke er tilgjengelig, hverken for oss i dag eller for menneskene i samtiden. Vi kan anta at mange tilfeller av utroskap aldri ble oppdaget, og at mange oppdagete tilfeller ikke fikk noen konsekvenser i form av en rettsak eller skilsmisse. Det som vil være interessant å

⁶⁷ ODKk1, sak 20, s. 32. Ragnhild skal ha vært sammen med en mann ved navn Oluff Glende, men det vites ikke om dette navnet viser til noe slektskap mellom Svend og Oluff eller om dette er tilfeldig. Det nevnes ingenting om blodskam i kopibogen, og jeg ser derfor bort ifra dette da det ikke vil være relevant for mine tolkninger.

⁶⁸ Hammer, *Folk, Prest og Domkapittelrett*, 2002, s. 74-75.

⁶⁹ Hammer, *Folk, Prest og Domkapittelrett*, 2002, s. 75.

påpeke er hvem som opplevde skilsmisse på grunn av hor, og hvordan kjønnsfordelingen er her.

Kvinner ble altså oftere stevnet for hor enn menn. Var det fordi det var flere utro kvinner enn menn, eller var det slik at menn opplevde det som et større svik med en utro kone enn motsatt? Hvorfor ble kvinner oftere stevnet for hor i skilsmissesaker? Jeg vil komme tilbake til flere spørsmål knyttet til denne kjønnsfordelingen i neste kapittel om forventninger til ekteskapet.

Desertio

Årsak	Trolovelser	Ekteskap	Begge
Desertio	10	63	73

Utdrag fra tabell 1.

Desertio er den desidert vanligste årsaken til skilsmisse i kildematerialet, med totalt 73 tilfeller der hovedanklage var *desertio*. Dette er blitt påpekt av flere andre forskere, blant annet Hammer⁷⁰. Jeg har valgt å se bort ifra soldatenkenes *absentio*-saker, fordi disse egentlig handlet mer om bekreftelse av dødsfall enn om skilsmisse. Det er samme årsak Hammer gir for å la disse sakene ligge.⁷¹ Uavhengig av om man velger å legge til *absentio*-sakene eller ikke, er det fremdeles flest *desertio*-saker i domsprotokollene.

Når det kommer til kjønnsfordeling i slike saker er det en tydelig trend, der de fleste sakene i denne kategorien omhandler forsvunne ektemenn. En sjelden gang er det kona som har forsvunnet. Her ser vi derfor en motsatt slagside enn ved sakene der hor var hovedårsaken. I domsprotokollene beskrives noen ganger den forsvunne parten som «bortrømt», noe som viser til en villig forsvinnelse og ikke en ulykke eller død. I andre tilfeller beskrives personen enkelt som «forsvunnet», men dette uttrykket blir ikke brukt like mye.

Menn som forlot kona.

Et eksempel på en typisk *desertio*-dom er en sak fra januar 1607, mellom Birgitte Oluffsdatter og hennes ektemann Biørn Lassesøn, som hadde forlatt henne seks år tidligere. Denne saken inneholder flere typiske elementer fra slike skilsmissesaker. Birgitte stevner Biørn inn til kapitelet, slik loven bedyrer, etter at han forlot henne og deres tre barn i 1601. Det var spesifisert i loven at man måtte ha med vitnesbyrd, og det krevdes en grundig bevisføring for å vise at man

⁷⁰ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s. 77.

⁷¹ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s.77.

ikke hadde gitt ektefellen årsak til å reise vekk. Dette hadde Birgitte forberedt seg på, og hadde med en lang rekke brev som til sammen bygde et sterkt bevisgrunnlag for hennes krav:

Hvilket alt sammen hun nå straks beviste med

1: Seks lagrettemenns brev og segl av Thonnum sogn (der hun var født).

2: seks sorne lagrettesmenns brev og segl av Hoff sogn ved Solløier, hvor hun med sin husbone og barn en lang tid hadde sitt tilhold, inntil han henne forlot i stor elendighet: hvilket sognepresten og kapellanen der samme sted også vitnet med deres beseglede brev.

3: Med tuende lagrettesmenn fra Aske sogn der hun nå har sitt tilhold. Hvilke alle stemmer overens: at hun for seks år forleden med sine 3 små barn er blitt forlatt av sin ektemann, uten årsak.⁷²

Dommerne gjennomgikk alle disse brevene fra Birgitte og ekspederte saken tilsynelatende raskt og enkelt:

kunde vi icke andet effter K-M-s vor allernaadigste herris forordning om ecteskabs sager, finde eller dømme, en at forneffnde Beritte Oluffsdatter, io maa oc skall her effter være quitt oc frij fra den ecte-skabs forbund, med Biørn Lassesøn.⁷³

Denne formen for avslutning og domsavsigelse var typisk for *desertio*-saker. Merk også at det henvises til Ekteskapsordinansen. I de aller fleste sakene henvises det til ordinansen, og i noen tilfeller også til hvilket punkt det ble dømt etter.

I denne saken nevnes det også at paret hadde barn. Det var vanlig å nevne det dersom paret hadde barn, ofte med tillagte beskrivelser om barnas alder, spesielt om de var veldig unge, og deres nød. Det understreket at mannen ikke bare hadde stukket fra kona, men også sine barn, som han hadde et særlig ansvar for å ivareta. Dommerne gjennomgår brevene fra Birgitte og ekspederer saken tilsynelatende raskt og enkelt.

Ellers skiller *desertio*-sakene seg noe fra hverandre på noen områder, selv om de fremdeles prosessuelt var relativt like. En av skilnadene er hvem som møtte opp i retten. Birgitte fra saken over møtte selv opp, mens flere andre kvinner fikk sendt en øvrighetsperson fra sitt hjemsogn for å tale sin sak for seg og legge frem bevisene i saken. Dette var ikke det samme som en

⁷² ODKk1, sak 6, s.11.

⁷³ ODKk1, sak 6, s.12.

moderne advokat, men var ofte en geistlig øvrighetsperson, som fikk fullmakt fra kvinnene til å legge frem saken deres for retten.

Hvorfor forsvant så mange menn fra Oslo-området?

Som tabellen over viser var *Desertio* i et stort flertall av sakene i Oslo gitt som skilsmisseårsak. Denne typen skilsmisshedom hadde under vanlige omstendigheter en ramme på tre år, der man ikke kunne ha sett eller hørt fra ektefellen sin. I noen tilfeller var tidsrammen utvidet til syv år, for eksempel hvis mannen var dratt i krig eller på lengre handelsreiser. Det er også interessant å undersøke dette fenomenet i et kjønnsperspektiv, og spørre hvorfor så mange menn forsvant fra Oslo-området?

Krig

Først er det nyttig å undersøke krig, fordi det i utgangspunktet var en legitim grunn til å reise fra ektefellen sin. Her gir loven et lengre tidsrom på syv år før kvinnen kunne søke skilsmisse. Siden kvinner ikke ble sendt i krig som soldater vil dette punktet i utgangspunktet ikke gjelde for kvinner. I krig vet vi at menn forsvant. Mange døde av krigshandlinger og sykdom. Noen deserterte. Ikke alle som døde ble riktig erklært døde, og ikke alle som deserterte ble gjort rede for. Dette førte til at en rekke kvinner ble stående fast, uten lov til å gifte seg på nytt. Ordinansen spesifiserte, som nevnt i kapittel 2, at dersom det var kjent at en mann satt i fangenskap, fikk ikke kona lov til å skilles.

Kalmarkrigen med Sverige, begynte i 1613, og den påvirket livene til flere kvinner på Østlandet ved at de mistet ektemannen sin i krig.⁷⁴ I sak 112 fra mai 1615⁷⁵ finnes et eksempel på hvordan man måtte bevise at ektemannen var død for å få gifte seg på nytt. Dette er altså ikke en skilsmisssak, men en stadfestelse av en trolovelse. Marte Torgersdatter var gift med Anders Oluffsen, men han var dessverre blitt drept «aff rigenns fiender»⁷⁶ i et slag ved Nylöse kirke i Sverige. Dette måtte Marte bevise i kapitelretten før hun kunne inngå en ny trolovelse. Et interessant poeng her er at det understrekes at Marte har oppført seg «erligen christeligen oc vell» i tiden etter at mannen dro for å kjempe mot svenskene. Det viser at dette kravet om godandel og oppførsel alltid var et krav, og syndige, ukristelige mennesker skulle ikke få det de ønsket enkelt.

⁷⁴ Norgeshistorie.no, Øystein Rian, «Danskekongens kriger 1537–1660». Hentet 26. apr. 2021 fra <https://www.norgeshistorie.no/kirkestat/1118-danskekongens-kriger-1537-1660.html>.

⁷⁵ ODKk2, sak 112, s.201-202.

⁷⁶ ODKk2, sak 112, s.201.

Handel

Handel var også en legitim årsak for å reise fra ektefellen sin, og gav en lengre tidsperiode før den forlatte ektefellen kunne søke skilsmisse på bakgrunn av *desertio*. Dette kan være et interessant punkt i seg selv, men det har ikke vært et relevant punkt for skilsmisssakene i Oslo. Det er noe overraskende, ettersom man muligens kunne forventet noen slike saker i Oslo, men det var altså ikke spesielt vanlig.

Kriminalitet – fredløshet.

Det hendte at ektefolk ble forlatt etter at en ektefelle som hadde gjort noe kriminelt ble straffet for dette eller lyst fredløs og måtte reide avgårde. På sikt kunne dette i noen tilfeller føre til skilsmisse på grunnlag av de facto *desertio*, i kombinasjon med at ektefellen hadde gjort alvorlige lovbrudd. Et eksempel på dette er å finne i saken om Aase Helgesdatter og hennes bortrømte ektemann Børger Tilusterssøn på Hadeland i 1606. Ektemannen hadde her begått en kriminell handling rett etter å ha inngått ekteskap med Aase, og ble satt i fengsel for dette. Etter dette rømte Børger fra fengselet og forlot dermed Aase. Denne dommen er basert på to ulike grunnlag, både ektemannens kriminelle handlinger i begynnelsen av ekteskapet og det faktum at han så forlot Aase og ble lyst fredløs. I dommen står det:

«Børger er blevet fluktig og fredløs og siden ikke bekommet øvrighetens benådning: da må Aase Helgesdatter, som uskyldig finnes, have lov at gifte seg med hvilken ærlige mannsperson Gud allmektigste henne vil tilføye, dog allting gudfryktig og etter den kristelige ordinanse skal forhandles.»⁷⁷

Her ser vi tydelig at det er kombinasjonen av mannens handlinger og hans forsvinning som til sammen utgjør det endelige grunnlaget for skilsmisssdommen. Denne dommen følger lovens ord og har godt grunnlag i ekteskapsordinansen. Det var likevel ikke alltid slik at dommene hadde et gyldig grunnlag i lovverket, og det er noen saker som tilsynelatende dømmes på et mer pragmatisk grunnlag, uten faktisk dekke i loven. Dette kan videre belyse

Kvinner som dro fra mannen.

I de fleste *desertio*-sakene som er funnet er det menn som har forsvunnet eller rømt fra konene sine. Men det finnes også eksempler på kvinner som forlot ektemannen sin. Disse sakene skiller seg ut i mengden av saker om forsvunne menn, og viser derfor en annen side av denne sakstypen.

⁷⁷ ODKk1, sak 4, s. 7-8.

Domsavsigelsen i saken mellom Oluf Morthenssøn og Ingeborg Jackopsdatter ble gitt den 26.juni 1607. I domsprotokollen får leseren vite at Oluf «haffde loffligen her indsteffndt sin ectequinde vid naffn Ingeborg Jackopsdather fordj hun haffde for firre aar siden vden skellig aarsage borttrømbt fraa hanem.»⁷⁸

Det nevnes ikke om de har barn sammen, og vi vet derfor ikke om de hadde barn hun tok med seg eller om Oluf har måttet forsørge eventuelle barn. Basert på erfaring fra andre saker kan vi anta at barn ville blitt nevnt dersom det var relevant for saken. Det kan selvfølgelig hende at paret aldri fikk barn, eller at de hadde myndige barn, som ikke var en like stor økonomisk byrde. Det nevnes heller ikke om Ingeborg reiste avgårde med en annen mann, slik det ofte blir nevnt i andre saker dersom det ble mistenkt.

Det understrekes at Oluf «uden nogen anden quind folcks beblandelse forhldit haffuer»⁷⁹. Han har altså ikke hatt noe forhold til noen andre kvinner, hverken før eller etter konas forsvinning. Dette var en viktig del av Olufs bevisføring, der han understreker at han har oppført seg «christeligen»⁸⁰ i aller høyeste grad. Denne understrekingen av hans gode oppførsel viser at han eller hans hjelpere hadde kunnskap om Ekteskapsordinansen, og visste at såkalt *rufferi* eller *tyranni* kunne gi dårligere sjanser for å oppnå skilsmisse.⁸¹ Det var relativt få saker der kvinnen forlot mannen sin, men det forekom. Disse sakene viser at kvinner også kunne rømme fra mannen, og at mennene som regel fikk skilsmisse i de tilfellene så lenge de hadde oppført seg ordentlig.

Tidsperspektiv.

Kvinner ventet noe lenger med å kreve skilsmisse enn menn⁸², uten at jeg kan si at det nødvendigvis kan fortelle noe om generelle trender over tid. Antallet menn og kvinner som søkte skilsmisse på grunn av *desertio* er både lavt og ujevnt med tanke på kjønn, og det er dermed vanskelig å si om dette var typisk for alle menn og kvinner eller bare tilfeldig og basert på det lille utvalget saker i perioden. Jeg vil likevel trekke det fram her, fordi det er interessant og muligens annerledes enn hva man kunne forvente. Man ville kanskje ventet å finne at kvinner søkte skilsmisse raskere enn menn, eller i det minste at begge kjønn søkte relativt raskt innenfor de gitte rammene på tre eller syv år.

⁷⁸ ODKk1, sak 11, s. 18-19.

⁷⁹ ODKk1, sak 11, s. 19.

⁸⁰ ODKk1, sak 11, s. 19.

⁸¹ Se under *Vold - tyranni*.

⁸² Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s. 78.

Med tanke på hvor sterk ekteskapsinstitusjonen var kan det derfor være overraskende å lære at gifte menn i gjennomsnitt ventet i 6,8 år, mens gifte kvinner i gjennomsnitt ventet i 7,7 år.⁸³ Tallene for trolovede er lavere, men det er såpass få saker, blant annet bare én for menn, så jeg velger å utelate disse tallene her. Det disse tallene viser er at mange ventet lenge, ofte dobbelt så lenge som den lovfestede ventetiden, før man begynte prosessen med å skilles. Jeg vil anta at en av årsakene til dette var at folk startet prosessen når de ville gifte seg på nytt, noe som for mange tydeligvis tok lengre tid enn ordinansen originalt krevde. Det skrives svært lite om konkrete gifteplaner i domsprotokollene, og det er dermed umulig å vite dette sikkert. Det kan også tenkes at mange trengte tid til å skaffe vitnesbyrd og skaffe all informasjonen de trengte. Det vi vet er at det ofte gikk omtrent dobbelt så lang tid som det ordinansen la opp til, før en skilsmisseprosess ble påbegynt.

Impotens.

Impotens er den årsaken det det er funnet færrest saker om i kildematerialet. Det forekom svært sjelden, og hverken jeg eller Hammer⁸⁴ har funnet noen slike saker ført for Oslo Domkapittelrett i perioden 1606-1618. Det er likevel nødvendig å nevne dette punktet, ettersom det er et av de tre hovedpunktene i Ekteskapsordinansen. I ordinansens punkt om «Den tredie aarsag,huor for Ectefolck mue skillies at» ble *impotens* beskrevet som at man var uskikket til ekteskap.⁸⁵

Det var som nevnt ingen som krevde skilsmisse på bakgrunn av impotens, men argumentasjon som kan innpasses under punktet ble brukt i én sak.⁸⁶ Denne saken er spesiell på mange måter, fordi den handler om en brutt trolovelse der en av partene er en kvinne på over 80 år. Hennes navn var Karine Moland, og hun brukte sin alderdom og skrøpelighet som argument for at hun ikke kunne holde trolovelsen hun hadde inngått med Peder Matsen. Hun mente selv at hun var «thill ecteschab vdøctig att vere». Flere steder nevnes det at hun ikke var i stand til å holde noe ekteskap, hverken med Peder eller noen annen. Ordet *impotens* ble ikke brukt, men argumentasjonen kan minne om ordlyden i ordinansen. Denne saken er likevel ikke en *impotens*-sak, ettersom det teknisk sett heller ikke er en skilsmissesak, men en sak om uvilje til å holde trolovelsen.

Måten loven ble formulert viser hvordan impotens i praksis var en omtrent ubrukkelig skilsmisseårsak. Impotensen måtte være kjent på forhånd, noe som kan virke noe suspekt i et

⁸³ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s. 78.

⁸⁴ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s.79.

⁸⁵ Ekteskapsordinansen, s. 232.

⁸⁶ ODKk2, sak 136, s. 250-252. Hammer henviser også til denne saken: *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s. 80.

samfunn der leiermål var ulovlig og straffbart. Hvordan kunne man vite om noen var impotent før de ble gift? Ifølge lovgivning og religion skulle man ikke teste sin seksuelle funksjon utenfor ekteskapet, så dersom man tolker dette punktet bokstavelig vil det kun gjelde i tilfeller der en part har vært gift før og *impotensen* ble oppdaget i deres forrige ekteskap.

I teorien kan man tolke dette punktet som en analogi, og tolke all form for seksuell dysfunksjonalitet eller til og med sykdommer inn under *Impotens*-punktet. I praksis ble ikke dette faktisk gjort, men det er fremdeles interessant å påpeke loven kunne tolkes slik. Mangelen på saker med impotens som årsak viser nettopp hvordan denne årsaken ikke hadde noen praktisk effekt i saker ført for kapitelretten.

Andre gyldige årsaker og saker med flere aspekter.

I den siste delen av ekteskapsordinansen ble det gitt en rekke situasjoner som teoretisk sett kunne oppstå, og hvordan man skulle dømme i slike saker. Her vil andre årsaker en de tre bibelske årsakene falle inn, og de fleste tilfellene vil ofte være en praktisk sjeldenhet. Dette noteres også i loven, der det står beskrevet hvordan disse sakene ikke forventes å dukke opp spesielt ofte, blant annet fordi den skyldige som regel ville blitt dømt fredløs eller til døden. I slike tilfeller ville enten døden eller *desertio* kunne oppløse ekteskapet, og andre midler behøvde dermed ikke å tas i bruk. Disse punktene skulle derfor hovedsakelig gjelde i tilfeller der noe uvanlig hadde skjedd i retten, eller for eksepsjonelt uvanlige tilfeller. Her dekkes også en rekke punkter som man kunne se for seg at folk ville bruke som årsak, men som ikke skulle godtas som årsak til skilsmisse.

Hammer påpeker også at en rekke saker har flere oppgitte årsaker, men at alle sakene kun har en hovedanklage. Det kan se ut til at allmuen hadde kjennskap til loven, eller at deres sogneprest i det minste hadde det, for det var ofte slik at den årsaken som mest sannsynlig ville gi skilsmissemåte ble brukt som hovedanklage.⁸⁷

Blodskam.

Blodskam kan betegnes som horeri eller leiermål i de forbudne ledd, men er her plassert under saker med flere aspekter fordi det oftere var en del-anklage enn en hovedanklage. I domsprotokollene fra 1606-1618 er det ingen saker der blodskam er hovedanklagen, og fire saker der blodskam er en del-anklage. Hammer har i sin oversikt over skilsmissebegjærers hovedanklage tatt med én sak der blodskam er hovedanklage. Jeg vil anta at han her mener sak

⁸⁷ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s. 72

7, som handler om jomfrukrenkelse og blodskam.⁸⁸ I denne saken ble Bjørn stevnet inn for å ha bedrevet hor og jomfurkrenkelse mens han var gift, men det legges vekt på blodskammen i hans forseelser. Begge kvinnene skal ha vært i de forbudne ledd, noe det ble lagt vekt på i saksgangen. Dette var ingen skilsmisssak, men som Hammer påpeker er temaene overlappende.⁸⁹ I de andre sakene der blodskam er delanklage, er hovedanklagen horeri. Dette viser at blodskam og horeri begge ble tatt alvorlig, og at man gjerne brukte blodskam som delanklage for å styrke sin sak. Det var likevel horeriet som ble ført an som hovedanklage i de fleste slike tilfeller.

Bigami.

I domsprotokollene fant jeg bare én ren bigamisak⁹⁰, som er den samme som Hammer omtalte⁹¹. I denne saken stevnes Anne Bertilsdatter inn for retten av sin første ektemann, Kaspar, fordi hun har fått en ny ektemann mens han var på reise. Dommerne forsøkte mekling, men Kaspar nektet å ta Anne til nåde, noe som kunne bety at hun ville bli dømt til døden. Dette antydes sterkt i domsprotokollen, der det står at dersom Kaspar tar henne tilbake vil øvrigheten kunne «vnde henne liffuit»⁹². Ettersom Kaspar ikke gjør dette kan vi anta at Anne møtte en sterk reaksjon, antagelig at hun ble dømt til døden.

Det er også en sak der det nevnes at en forsvunnet ektemann skal ha fått en ny kone et annet sted⁹³, noe som også vil gå innunder bigami-betegnelsen. Saken ble likevel dømt hovedsakelig som en *desertio*-sak, og er derfor ikke regnet som en *bigami*-sak i denne oppgaven.

Det at det var så få bigamisaker viser at bigami ikke var et utbredt problem, eller at bigami sjelden ble oppdaget. Uansett tilfelle var det ikke et utbredt fenomen i retten. Det var laget strenge tiltak for å unngå bigami, og presten var pålagt et stort ansvar for å sjekke at de personene han trolovet var frie og ledige.

Skilsmisse på ulovlig grunnlag

Både andre historikere og jeg har funnet eksempler på at loven ikke ble fulgt til punkt og prikke, og eksempler der vi kan se at dommerne valgte å overse visse forseelser for å finne en praktisk løsning på en ekteskapelig konflikt.

⁸⁸ ODKk1, sak 7, s. 13.

⁸⁹ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s. 93.

⁹⁰ ODKk1, sak 17, s.27-29.

⁹¹ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s.98.

⁹² ODKk1, sak 17, s.29.

⁹³ ODKk2, sak 128, s.219-221.

Ulik praksis i ulike deler av landet?

Fulgte dommerne alltid loven? Det at dommeren kunne påvirke resultatet av en sak finner vi spesielt tydelig i det faktum at praksis foregikk ulikt i ulike deler av landet. Kayser fant at det var få til ingen tyranni-saker i Oslo, mens det relativt var flere på Vestlandet. Noe av årsaken til dette kunne være hvem dommerne var, og hvordan de ulike dommerne kommuniserte med hverandre i sine egne kretser. Ble det skapt en presedens for å tillate skilsmisse på ugyldig grunnlag økte kanskje også antallet som ønsket en skilsmisse på slikt grunnlag. Lenger nede vil jeg diskutere det interessante faktum at dommerne i ulike deler av landet fulgte en noe ulik rettspraksis, med bruk av ulik forskningslitteratur og sammenligning med Oslo og omegn.

Saker der ikke alt var på stell.

Denne kategorien av saker går ikke egentlig under saker med ulovfestet grunnlag direkte, for årsakene bak sakene var en av de lovfestede årsakene. De er heller ulovfestede når det kommer til prosessen, og ikke til saksgrunnlaget. Et eksempel kan være at anklageren ikke hadde alle papirene sine i orden, men fremdeles fikk skilsmisse. Dette kommer for eksempel frem i saken om Maren og Thomas⁹⁴, der Maren ønsker å skilles fra Thomas etter han forlot henne syv år tidligere. Denne saken ligner på mange måter på andre *desertio*-saker, men Maren mangler et element som egentlig var påkrevd – et brev fra sognepresten med hans vitnesbyrd. Det kan selvfølgelig tenkes at Maren hadde med dette brevet uten at det ble nedskrevet, men det virker merkelig om skriveren skulle unnlatt å nevne et vitnesbyrd på sognepresten. I de aller fleste sakene fra samme år nevnes som regel vitnesbyrdet fra den lokale sognepresten, og det er derfor påfallende at det ikke nevnes saken om Maren og Thomas.

Dette viser at dommerne kunne være noe mer pragmatiske dersom noen manglet formelle brev. Her kan det se ut til at det gjaldt å overtale dommerne med resten av vitnesbyrdene man hadde med seg.

Vold - Tyranni

Etter reformasjonen foregikk det som nevnt en lengre diskusjon blant teologene om hvorvidt vold burde være en gyldig grunn til skilsmisse. Det at en slik debatt fant sted viser at det var et relevant spørsmål, formodentlig fordi vold kunne foregå i ekteskap.

⁹⁴ ODKk1, sak 18, s.29-30.

Niels Hemmingsens bok om ekteskap, antas av flere forskere, blant annet Johansen, å ikke være relevant ettersom Hemmingsen selv falt i unåde hos kongen.⁹⁵ Kan det likevel tenkes at noen hadde rukket å lese den og bli påvirket av ideene den fremmet? Det kan selvfølgelig ikke vites, men vi kan muligens anta at dommerne på Vestlandet bar på noe av det samme tankegodset som Hemmingsen. Som nevnt var det en rettslig presedens på Vestlandet for å gi separasjon, noe Hemmingsen spesifikt la frem som et alternativ i sine tekster. Kan det tenkes at dommerne på Vestlandet hadde noen av de samme influensene som Hemmingsen, eller at de kan ha blitt påvirket direkte fra hans tekster? Likeså kan vi muligens si at dommerne i Oslo ikke ser ut til å ha lat seg påvirke av andre reformatoriske tanker når de skulle dømme i skilsmisssaker. Det ser ut til at de heller fulgte ordinansen mer nøyaktig. Dommerne i Oslo kunne være pragmatiske, som vist i eksempelet med mangel på visse formelle krav, slik som for eksempel brev fra sognepresten. Det ser likevel ikke ut til at dette strakk seg til å gi skilsmissseddom eller separasjon på grunn av tyranni eller vold.

Aksel Kaysers avhandling⁹⁶ om tyranni i ekteskapet drøftet hvordan vold kunne gi mulighet for skilsmisse i noen domkapitler, selv om tyranni ikke var en gyldig skilsmisseårsak i ekteskapsordinansen. Kayser trekker inn hva som ble skrevet om ekteskapsinstitusjonen av ledende teologer og jurister i samtiden, og han nevner blant annet Melanchton, Hemmingsen og Zwinglis syn. De var alle åpne for at vold burde være en gyldig årsak for skilsmisse.

Kaysers avhandling var i utgangspunktet ikke en historiefaglig avhandling, da Kayser selv er jurist. Hans mål var derfor ikke å gjøre en historisk tolkning av kildene med metoder fra historiefaget, men å undersøke forholdet mellom lovverk og rettspraksis sett opp mot juridiske kjennetegn. Dette er viktig å forstå når man senere ønsker å bruke hans avhandling i et prosjekt med et annet mål. Mitt endelige mål er ikke å undersøke lovverket og rettspraksisen opp mot hverandre for å finne eksisterende eller manglende samsvar, men å undersøke hva lovverk og praksis til sammen kan fortelle om normer og holdninger til ekteskap, separasjon og skilsmisse i samfunnet i osloområdet på tidlig 1600-tallet. Kayser og jeg har, med andre ord, et relativt ulikt utgangspunkt for våre undersøkelser, og våre tolkninger og resultater vil derfor ende opp med å fremstå svært ulikt.

⁹⁵ Johansen, *Separasjon og skilsmisse*, 1997, s.78.

⁹⁶ Kayser, *Tyranni i ekteskapet*, 1989.

Som nevnt ble ikke vold satt opp som en gyldig årsak til skilsmisse i ekteskapsordinansen. Det eneste stedet tyrannisk adferd nevnes i ordinansen er under punktet om «aarsag huorfor Ectefolck maa atskillies», som omhandler horeri.

For det andit skal oc flitelige forfaris om nogen aff dennem haffuer giffuit den anden merckelig aarsag til saadan forseelse/met Rufferi/ Tyranni eller i andre maade/ som Dommerne kunde kiende at vere ret aarsag til saadant fald/Da bør dennem icke heller saa lettelig at skillies at.⁹⁷

Her blir det beskrevet hvordan dommerne skulle undersøke om anklageren hadde gitt partneren noen årsak til å drive hor. Dersom man hadde drevet med «rufferi» eller «tyranni» kunne dette være en årsak til ektefellens moralske fall, og da skulle man ikke kunne kreve skilsmisse så lett. Dette vil jeg diskutere videre i kapittel 4. Hammer påpeker det faktum at ordinansen erkjenner at klanderverdig adferd foregår ute i samfunnet, mens den samtidig ikke gir offeret noe vern.⁹⁸

Når det er snakk om vold i ekteskapet var som regel snakk om menns vold mot kvinner, spesielt i de teologiske diskusjonene. Det ble ikke ansett som en mulighet at en kvinne kunne være voldelig på samme måte som en mann. Dette er tydelig både i lovteksten og i domsprotokollene, og har potensiale til å påvirke moderne historikere til å potensielt følge samme grunntanke. Kayser har for eksempel en sterk tendens til å omtale kvinnen som offer, til og med i saker der jeg mener han ikke har grunnlag i kildene til å fastslå dette. For eksempel henviser han til en sak der en kvinne blir sendt til tukthuset for å ha forsøkt å myrde sin ektemann ved å slå ham i hodet med murstein.⁹⁹ Om denne saken skriver Kayser at kvinnen antagelig hadde årsak til å gjøre det, og at mannen må ha vært en tyrann for at kvinnen skulle komme til det punkt å utøve en slik handling.¹⁰⁰ Det kan selvfølgelig tenkes at Kaysers tolkning har mye for seg, ettersom de fleste voldssakene som ble ført handlet om menns vold mot kvinner heller enn motsatt.

Vold- eksempelsaker.

Til Domkapitlet kom det flere saker som inneholdt vold, enten som hovedanklage eller delanklage. Hammer har funnet 6 saker der vold er hovedanklagen.¹⁰¹ Her vil jeg presentere noen saker der vold spiller sterkt inn i bevisføringen. Jeg har ikke funnet noen saker der vold i seg selv fører til en skilsmisdom. De seks sakene Hammer fant, som også er med i tabell 1,

⁹⁷ Ekteskapsordinansen, s.227.

⁹⁸ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s. 89.

⁹⁹ Kayser, *Tyranni i ekteskapet*, 1989, s. 15.

¹⁰⁰ Kayser, *Tyranni i ekteskapet*, 1989 s.14-15.

¹⁰¹ Hammer, *Folk,prest og domkapittel*,2002, s. 73.

er saker der vold var med som en del av hovedanklagen.¹⁰² Det var likevel alltid slik at andre årsaker som var gyldige i ordinansen måtte til for å få innvilget skilsmisse.

Vold spiller en viktig rolle i sak 141¹⁰³, som handler om Tarald Olssøns og Karen Audunsdatters skilsmisseprosess. Saken går over fire sider i den transkriberte versjonen av *kopibogen*, og er svært detaljert. Sakens ulike elementer er som følger: Karen har sendt et klagebrev til Nils Kragh, fogden i Heggen og Frøland, der hun anklager Tarald for både «hoer og drab sagh». Deretter forklarer Karen at hun ble jaget vekk, delvis på grunn av Taralds voldelige oppførsel mot henne og barna og delvis på grunn av hans utroskap. I *kopibogen* står det at

*Tharald paa dett niende aar haffuer handlitt megid thyranscheligh med hinde. Med houg och slag hinde med `sine`småa børnn forjagett. Vdj enn kaald koffue att ligge.*¹⁰⁴

Her ser vi at Tarald skal ha brukt fysisk vold, «houg og slag», og psykisk vold, ved å stenge Karen og barna ute av varmen. Videre forklarte hun at Tarald samtidig skal ha hatt en kvinne boende hos seg i et år. Hennes navn var også Karen. Hun skal ha blitt gravid, for deretter å ha reist av gårde. Senere døde både hun og barnet. Ifølge Karen skal Tarald ha myrdet sin elskerinne og hennes nyfødte baby. Dette vies relativt lite oppmerksomhet i saken med tanke på alvorlighetsgraden. Det kan muligens ha vært fordi drapssaker ikke var kapittelrettens ansvarsområde, men muligens også fordi Karen ikke klarte å bevise dette siste om drap. Det hun derimot klarte å overbevise dommerne om var at hun kunne kreve skilsmisse på gyldig grunnlag, fordi hun hadde handlet på bakgrunn av Taralds oppførsel.

Tarald møtte ikke selv opp i retten, men han sendte en fullmektig til å tale for seg og legge frem vitnesbyrd. Han forsøker med en rekke klagebrev å bevise at det var kona som reiste fra ham og at han har forsøkt å få rettet opp den saken i lengre tid. Han sår videre tvil om hennes vitner ved å kritisere deres slektskap til ulike parter i saken eller til deres personlige fortid.

Denne saken endte med en skilsmissemåte på bakgrunn av at Tarald hadde vært utro, og den er derfor regnet som en *horeri*-sak i oversikten over, selv om den tydelig inneholder elementer av vold. Dette er også den eneste saken der ordet tyrann dukker opp i protokollene.

¹⁰² Hammer, *Folk, prest og domkapittel*, 2002, s. 91.

¹⁰³ ODKk2, sak 141, s. 255-259.

¹⁰⁴ ODKk2, sak 141, s. 256.

Kayser henviser også kort til denne saken, men han diskuterer den ikke nevneverdig. Hammer nevner også denne saken, men rettslig er den en horerisak, og dermed fant hverken Hammer eller Kayser denne saken spesielt interessant.

Denne saken belyser hvordan voldelig adferd kunne tvinge en ektefelle til å forlate ekteskapet. Dersom vi legger til grunn praksisen i andre saker kan det tenkes at Tarald ikke ville fått en skilsmisdom dersom det var han som søkte på grunn av at Karen hadde forlatt ham. Det er påfallende at vold vies såpass mye plass i rettsdokumentene. Det viser at dommerne tok voldsaspektet alvorlig. Saken er flere sider lang, og det er tydelig at dommerne tok Karens anklager om vold svært alvorlig. Det kommer tydelig frem når dommerne slår fast at «Tharald haffuer handliit haardelige och wtilbørlig imod sin høstrue Karen Oudens daater». Videre er det også påfallende at Karens bortrømmelse ikke får konsekvenser for hennes potensielle fremtidige giftermål. Dette henger kanskje sammen med punktet i ekteskapsordinansen om *rufferi* og *tyranni*.¹⁰⁵ Her ser vi at lovens krav til bevisføring hadde en tydelig effekt. Karen fikk forklare og legge frem bevis for hvorfor hun hadde forlatt ektemannen sin, og dermed bevise at han ikke hadde oppført seg kristelig og ordentlig. Det hadde derimot hun gjort, og hun ble støttet opp. Det viser også at dommerne i denne saken mente at *desertio* kunne være berettiget i tilfeller der en ektefelle oppførte seg beviselig ukristelig. Det viser igjen hvor viktig bevisføringen var.

Vold og forholdet til den kirkelige tukten – Ulik praksis i ulike deler av landet.

Aksel Kayser beskriver flere tilfeller der kirkelig tuktt ble brukt som middel for å straffe ektefeller som hadde en tyrannisk framferd. Kan det tenkes at den kirkelige tukten ble brukt mer eller var mer effektiv i Oslo stift og at det var med på å føre til at det ble færre separasjon- og skilsmisssaker knyttet til det?¹⁰⁶ I sakene i Oslo har jeg ikke funnet kirketukten nevnt eksplisitt, selv om det ofte kan tenkes at kirketukt hadde blitt forsøkt før saken endte i kapitelretten. Jeg har derfor ingen holdepunkter for å si om den kirkelige tukten var spesielt effektiv i Oslo stift eller om det er tilfeldig at det ble mindre omtalt i Oslo.

Svik på begge sider

I noen saker er det slik at begge parter har forbrutt seg mot ekteskapsordinansens punkter, noe som kunne gi dommerne noe hodebry i domsavsigelsen.

¹⁰⁵ Ekteskapsordinansen, s. 227.

¹⁰⁶ Dette spørsmålet er vanskelig å svare på, da det er mangel på kilder i Oslo etter en rekke branner. Jeg har forsøkt å finne oversikter over offentlige skriftemål og annet, men det har ikke vært mulig å oppspore disse for området som soknet til Oslo Domkapitel. Det har heller ikke vært mulig å i det hele tatt finne ut om de er brent. Det kan antas at noen disse papirene var en del av papirene som brant i en av de større brannene i Oslo, kanskje allerede i 1624.

Et eksempel på en sak som inneholder svik på begge sider er saken der Gurrun Jonsdatter ber om skilsmisse etter å ha blitt forlatt av ektemannen, Oluff Grønning, en svenske.¹⁰⁷ I løpet av sakens gang kommer det frem at kvinnen «sig aff en vng karl haffuer ladet belaacke»¹⁰⁸, det vil si at hun ble lokket av en ungar. Dette kan vi anta å bety at hun hadde innledet et forhold, antagelig av seksuell karakter. Dette kunne blitt sett på enten som leiermål eller som hor, og da antagelig det sistnevnte ettersom Gurrun fremdeles var gift. I teorien skal det betraktes som *hor*, men skal man tenke analogisk kan man si at hun allerede var forlatt og at det derfor i dommernes tanker kunne blitt tolket som leiermål, som var noe mer sosialt godtatt enn hor.

Lovens ord er tydelig på at den som selv bedriver hor ikke kan søke skilsmisse basert på dette. Det er heller ikke det Gurrun gjør, fordi hun baserer sin stevning på mannens tidligere forsvinning. Hun får skilsmisedommen hun har ønsket seg, og hun får lov til å gifte seg på nytt. «Gurrun Jons datter skal være quijt oc ledig [...] oc maa wbehindret giffue sig vdj it christeligt echteskab». Hun får derimot ikke lov til å gifte seg med den samme ungareren som hun hadde et forhold til. Ordinansens tekst legger frem dette perspektivet på denne måten:

*Skeer det ocsaa at den forlatte Person forsees sig førend de try Aar ære at ende/ da skal den Person vere under tilbørlig straff aff sit herskab/dig icke at forbiudos Ecteskab/uden met den Person som hand haffuer forseet sig met.*¹⁰⁹

Dette punktet er i seg selv interessant fordi det viser en viktig distinksjon i loven når det kommer til *horeri*. Var man blitt funnet skyldig i *horeri* skulle man i utgangspunktet ikke få tillatelse til å gifte seg på nytt¹¹⁰, men i dette punktet finnes det et unntak. Det å ha en affære etter å ha blitt forlatt ble fremdeles sett ned på og skulle straffes, men man skulle ikke miste muligheten til gjengifte.

Samtidig får hun ikke fullstendig frihet til å gifte seg på nytt med den mannen hun hadde et forhold til, slik loven krever. Dette er et interessant punkt med tanke på lovverket knyttet til leiermål. Leiermål var seksuelle forhold utenfor ekteskapet, der begge parter var ugifte. Dette ble straffet med bøter.¹¹¹ Det hadde gått lang tid innen kvinnen innledet et nytt forhold, og det kan teoretisk sett argumenteres for at hun hadde «rett» til skilsmisse allerede før det tidspunktet forholdet ble innledet. Hvordan ville situasjonen sett ut dersom Gudrun hadde søkt skilsmisse

¹⁰⁷ ODKk1, sak 3, s.5-6.

¹⁰⁸ ODKk1, sak 3, s. 5-6.

¹⁰⁹ Ekteskapsordinansen, s. 230.

¹¹⁰ Ekteskapsordinansen, s. 228.

¹¹¹ Secher, *Forordninger, recesser og andre kongelige breve*, 1887, s.41.

før hun innledet et forhold? Hadde hun da kunnet fått tillatelse til å gifte seg med ungdamen sin? Det er tydelig at dommerne ikke så det slik, noe jeg finner relevant å påpeke da det kunne vært en alternativ tolkning. Det er uvisst om kvinnen ble rettsforfulgt for horeriet i det ordinære rettssystemet, men dersom hun ble det kunne følgene ha blitt alvorlige. Jeg vil likevel anta at hun ikke møtte de alvorligste konsekvensene, ettersom hun i Domkapittelet fikk muligheten til å gifte seg på nytt og de ikke på noen måte henviser til at hun skulle sendes videre til øvrigheten, selv om ordinansen egentlig krevde det. Det hadde vært unødvendig å gå gjennom prosessen med skilsmisse dersom hun ikke ante noe håp for fremtiden.

I denne saken ser vi at dommerne har god kjennskap til loven, og sammenfatter ulike aspekter av den. Gudrun får innvilget skilsmisседom på tross av at hun ikke har oppført seg direkte ærlig og kristelig, slik loven i utgangspunktet betyr. Men det har dommerne grunnlag for å gjøre i loven, og de mener til og med at Gurrun hadde en årsak. I denne saken blir den bortrømte ettermannen faktisk ansvarliggjort for konas utroskap, på det grunnlag at han skal ha forlatt henne i stor elendighet. Her fremstår det som om hun ikke hadde noe annet valg enn å søke støtte hos en annen mann. Moralsk sett var det den forsvunne ektemannen sin skyld.

Et annet eksempel på en sak der svik på begge sider spiller inn er saken mellom Jacob og Ingeborg, som vi møtte innledningsvis. I denne saken var det flere elementer, men hovedanklagen fra Jacobs side er at kona har drevet med hor. Under den første saksgjennomgangen i 1615 viser det seg derimot at Jacob også har bedrevet hor, noe som kanskje bidro til at det ikke ble noen skilsmisse ved første forsøk. Igjen ser vi viktigheten av bevisføringen og det å beviselig kunne være en god og kristen person. Kunne man bevise det ser det ut til at prosessen generelt gikk enklere for seg.

Karen Audunsdatter og Tarald Olsson, som vi møtte tidligere i dette kapittelet, viser enda et eksempel på en sak med svik på begge sider, selv om det i denne saken foregikk på Taralds premisser. Det tok dommerne hensyn til, og gav Karen skilsmisse selv om hun hadde dratt fra ham. Dette hadde dommerne grunnlag for å gjøre etter ordinansens ord, for det kunne argumenteres for at Tarald hadde gitt henne «skiellig grunn» til å forlate ham. Han hadde tross alt ikke oppført seg kristelig i det hele tatt.

Skillet mellom separasjonsinstituttet og skilsmisseinstituttet.

Det går et skille mellom separasjonsinstitusjonen og skilsmisseinstitusjonen. Dersom man ble separert, rettslig eller på andre måter, fikk man ikke rett til å gifte seg på nytt, men muligheten til å bo separat fra ektefellen mens man fremdeles offisielt var gift. Det var likevel ikke en ideell

løsning for mange, fordi husholdet, som tidligere nevnt, var basert på et ektepar med barn og kanskje tjenestefolk, som sammen utgjorde en produksjonsenhet. Det var heller ikke belegg i loven for slik separasjon, og separasjon ved dom finnes derfor kun som en rettslig praksis uten et faktisk lovlig grunnlag. Dette belyser blant annet Kayser i sin avhandling, der han viser til flere saker som endte med rettslig separasjon i perioder på opptil 3 år. Luther mente at separasjon kun ville gi de separerte mulighet til å være utro, og han mente derfor at separasjon ikke skulle være en del av det reformatoriske tilbudet.¹¹²

Som nevnt i kapittel 2 diskuterte en rekke teologer om separasjon burde være en del av skilsmissegivningen. Niels Hemmingsen var en av de som fremmet tanken om separasjonsdom med en prøvetid før man fikk en skilsmissegdom.¹¹³ Det ble likevel ikke en del av ekteskapslovgivningen som kom i 1582.

Kayser fant ikke noen saker der rettslig separasjon ved dom ble gitt i Oslo i første halvdel av 1600-tallet. Nellesmann skrev om separasjon, og beskrev hvordan høyesterett konsekvent beskrev sakene som lovstridige.¹¹⁴ Det vil med andre ord si at de underordnede kapitelrettene på Vestlandet, i Stavanger og Bergen, egentlig handlet i strid med lovverk og øvrighet i de tilfellene der de sanksjonerte separasjon– mens rettene i Oslo og Trondheim (så vidt vi vet) fulgte lovens bokstav mer nøyaktig. Det er interessant at dommerne på Vestlandet tillot seg å finne løsninger som strengt tatt gikk utenfor loven. Dette prosjektet handler ikke om Vestlandet, og derfor vil det her ikke bli plass til å dykke dypere i det vestlandske dommernes motivasjoner. Det er likevel nyttig å påpeke denne forskjellen og det leder videre til spørsmålet om hvorfor dommerne i Oslo ikke valgte å gå utenfor loven i sine dommer. Det vil jeg komme nærmere inn på i neste kapittel.

Vi har flere eksempler på enker og enkemenn som bor alene uten å gifte seg på nytt, så det var definitivt muligheter for å klare seg på egenhånd dersom man for eksempel kunne inngå i et annet hushold eller dersom man hadde eldre barn som kunne hjelpe til og kanskje råd til tjenestefolk. Med dette i bakhodet er det tydelig at argumentene for at skilsmisse bare var økonomisk motivert ikke er nok. Flere av personene i sakene jeg har funnet er tydelig velstående, og likevel er skilsmisse noe de ønsker. Kan dette tyde på at det ligger mer bak skilsmissen enn praktiske hensyn?

¹¹² Johansen, *Separasjon og skilsmisse*, 2001, s. 49.

¹¹³ Johansen, *Separasjon og skilsmisse*, 1997, s. 78.

¹¹⁴ Johansen, *Separasjon og skilsmisse*, 2001, s. 39.

Mens skilsmisse vanligvis gav tilgang til å gifte seg på nytt var dette ikke en mulighet dersom man kun ble separert. Dette kan være noe av årsaken til at noen søkte skilsmisse ved dom i saker som i utgangspunktet ikke hadde en gyldig årsak, som tyranni eller andre «uforenlige forskjeller». Dersom man ble fysisk separert eller «ondt forlikt» ville man riktignok kunne komme unna ektefellen sin, men noe nytt giftermål ble uoppnåelig såfremt den separerte ektefellen fremdeles var i live. Det er disse sakene Kayser var spesielt interessert i, fordi han her mente å finne eksempler på at dommere på Vestlandet gav slike dommer selv uten gyldig årsak. Det viser at dommerne kunne være pragmatiske og løsningsorienterte i saker der det ikke så ut til å kunne komme til en løsning. Dette kan på Vestlandet ha skapt en rettslig presedens, som kunne føre til at flere førte slike saker der.

En del skilsmissesaker med *desertio* som årsak kan ha vært at en ektefelle var død, f.eks. i krig, men det kunne ikke bevises og derfor søkte man skilsmisse.

Fulgte Domkapitelet sin lovfestede rolle?

Som nevnt i forrige kapittel hadde Domkapitelet et ansvar for å sende saker om alvorlige lovbrudd videre til de ordinære domstolene. Gav de saker videre til lensmann og lignende? Det vites ikke om dommerne faktisk sendte saker videre, men i en rekke saker skrives det antydninger til dette, slik som «men hinder til att straffis aff øffrigheden som vid bør.»¹¹⁵ Flere steder nevnes det også om bortrømte personer at dersom de gjenfinnes skal de stilles for retten og straffes.

I saken om Jacob og Ingeborg fra 1615 finnes et eksempel på at domkapitlet henviser til at verdslig straff vil være en konsekvens dersom de to eller en av dem forseer seg igjen.

End huilcken af denom som herdis, och her effter sinn egteschab icke vill christeligen holde, men bliffuer udj det onde varagtig den aff øffrigheden alluorligen och skarpeligen at straffis som Guds hans hellige ordnings och all christelig formanings skendere och foractere.

Her kommer det tydelig frem at dersom de ikke nå begynner å oppføre seg ordentlig, vil verdslig straff følge. Ettersom Ingeborg da ikke forbedret seg i tiden etter dette fikk Jacob skilsmisshedom i 1618, og Ingeborg skulle sendes videre til verdslig rettsforfølgelse¹¹⁶. Her ser vi at

¹¹⁵ ODKk3, sak 199, s. 350.

¹¹⁶ ODKk3, sak 201, 352-353.

kapitelretten henviser til sin lovfestede rolle, men det vites ikke om de faktisk gjorde noe utover å ta med dette i dommen.

Utfordringer

Selv om vi ønsker å trekke slutninger ut fra sakene er det viktig å nevne at det å skille seg fremdeles var et sjeldent fenomen, og vi har totalt sett et relativt lite sett av saker å gå ut ifra. De sakene vi har forteller hvordan rettspraksisen var for slike saker i perioden 1606-1618 i Oslo, og er dermed spesifikke for det tid og rom de befinner innenfor.

Oppsummering og konklusjon.

Dette kapitlet har undersøkt rettspraksisen ved Oslo Domkapittel i perioden 1606-1618, og gitt et innblikk i hvordan skilsmisssaker ble ført for retten, hva de handlet om og hvordan de ble framstilt. Jeg har også diskutert om rettspraksisen fulgte Ekteskapsordinansens punkter og artikler, eller om dommerne også kunne dømme på ulovfestet grunnlag.

Desertio-saker og *horeri*-saker ble i all hovedsak dømt slik ordinansen fastsatte. Det kan være interessant å undersøke disse sakene i et kjønnsperspektiv, ettersom begge sakstypene har en overvekt av ett kjønn som skyldig part. *Desertio*-sakene handlet oftest om menn som var forsvunnet, mens *horeri*-sakene oftest handlet om en utro festekvinne eller kone. Det var riktignok relativt mange flere *desertio*-saker enn *horeri*-saker, og tallene for Oslo er såpass lave at de gjør det vanskelig å si noe generelt om kjønnsfordelingen, annet enn for den korte perioden jeg har undersøkt. Dersom man ønsket å gifte seg på nytt etter en skilsmisse der man selv hadde blitt dømt for hor kunne man søke kongen om bevilling til dette, men det måtte ha gått tre år. Man måtte i tillegg legge frem vitnesbyrd om at man hadde forbedret seg og oppført seg kristelig og ordentlig.

Når det kommer til å dømme på ulovfestet grunnlag har jeg funnet at dommerne i Oslo Domkapittel fremdeles hovedsakelig dømte i tråd med ekteskapsordinansen, selv om ulovfestede årsaker ofte kunne være en stor del av argumentasjonen til en rekke søkere. I disse tilfellene ser det ut til at dommerne tok anklager om vold o.l. alvorlig, men de gav ikke skilsmisse på bakgrunn av ulovfestede årsaker alene. I andre deler av landet finnes det eksempler på at gjeldende rettslig presedens kunne være noe mildere enn ordinansen, men det var ikke et typisk tilfelle ved Oslo Domkapittel. Det vites ikke hvorfor dommerne i Oslo var strengere enn dommerne på Vestlandet.

Det totale antallet skilsmisssaker ført for Oslo Domkapittel var ikke ekstremt høyt sammenlignet med resten av landet, og fordelingen av sakstyper er relativt nært det man forventet å finne. Den vanligste skilsmisseårsaken i Osloområdet var *desertio*, med en overvekt av forsvunne menn, mens *horeri* følger på en andreplass, her med en overvekt av kvinnelige overtredere. Det var få saker der partene ble skilt på ulovfestet grunnlag, men som jeg og andre forskere har vist finnes det noen eksempler på dette. I disse tilfellene har dommerne valgt å løse saken etter en lengre periode der andre løsninger ikke har ført frem.

Det ser ut til at Domkapittelet forsøkte å oppfylle sin lovfestede rolle, og sende alvorlige saker videre til lensmann og andre verdslige rettsorganer. Det ble ofte henvist til i saker av alvorlig karakter, men det vites ikke om kapittelretten reelt sett sendte sakene videre, selv om det kan antas.

Kapittel 4:

Forventninger til ekteskapet – Hva kan skilsmisssakerne fortelle?

Dette kapittelet skal bevege seg vekk fra kun samlivsbrudd og konflikter, og over på ekteskapets normer og forventninger. Målet med kapittelet er å se nærmere på hvilke forventninger man hadde til ekteskapet, og spesielt se på normer og følelser knyttet til institusjonen. Her vil tidligere forskning trekkes inn, og sammenholdes med mine egne tolkninger av skilsmisssaker ført for Oslo domkapittel. Skilsmisse fulgte som konsekvens av normbrudd og konflikter. Tidligere har vi møtt på Tarald Olsson, som hadde en annen kvinne boende hos seg et helt år og fikk barn med henne, før det førte til skilsmisse. Skulle det faktisk så mye til før ekteskapet brøt sammen?

Det var ikke lov å skille seg bare fordi man ville det, det måtte være en god grunn og årsaken var alltid et brudd med normene, og et svik mot partneren. Det oppstår en rekke spørsmål i møte med kilder og litteratur. En rekke tidligere historikere, slik som David Gaunt og Marja Taussi Sjöberg har påpekt at skilsmisssaker kan gi et unikt innblikk i den private sfæren som omfattet blant annet samliv og familieliv. Sjöberg går så langt som å si at skilsmisssaker er en av de få gode kildene vi har til informasjon om ekteskapet.¹¹⁷

Hvilke forventninger hadde man til ekteskapet i vår periode? Hvorfor giftet man seg i utgangspunktet, forventet mann økonomisk trygghet, samhold, familie – eller kanskje til og med kjærlighet? Spilte følelsene noen rolle? Sist, men ikke minst: hvor alvorlig måtte normbruddet være før man søkte om skilsmisse?

Saker som ble tatt til retten uten å føre til skilsmisse er interessante fordi partene forsøkte å skille seg i utgangspunktet. Disse sakene kan fortelle noe mer om hva som ble sett på som et normbrudd av folk, selv om loven kanskje ikke hadde rom for slike tolkninger. Her vil vi derfor kunne få et inntrykk av hva allmennheten forventet seg av et ekteskap, noe vi kanskje ikke vil finne gjenspeilet i normative kilder som lovverk. Det er også viktig å diskutere saker som skiller seg ut, eller belyser normer og følelser i saksgangen. Sakene som førte til dom ble ført slik de skulle ifølge Ekteskapsordinansen, og viser hvordan loven var intendert å fungere. Men mange av de sakene som skiller seg ut på ulike måter kan fortelle om holdninger, og i utvidelse av det kan det fortelle om normer og følelser.

¹¹⁷ Sjöberg, *Skiljas*, 1988, s.34,37.

Først vil jeg undersøke lovverkets normative kraft og diskutere skilsmisssaker som ble ført for domkapittelet, her både saker som endte med en dom og saker som ikke førte frem.

Stand – Hvem skilte seg?

Johansen skrev om blant annet Bergen Domkapitel og hvor folk som skilte seg kom fra, hvilke lag av samfunnet de var fra, for eksempel om de var byfolk eller fra bygda.¹¹⁸ Samme sted skriver Johansen om hvordan skilsmisse var noe som angikk allmuen. Hun skriver til og med om hvordan det kan se ut til at det var flere fra allmuen som skilte seg ved dom enn de som var bedre sosialt stilt. Johansen henviser også til danske studier der det samme ble funnet, alle lag av befolkningen var involvert i skilsmisssaker.¹¹⁹ Det viser at tilgangen til skilsmisse og lovverket tilknyttet skilsmisse var kjent i alle lag av samfunnet. Det er viktig fordi det forteller at selv om skilsmisse var et marginalet fenomen, var det ikke begrenset til kun noen deler av samfunnet.

Hvorfor inngikk man ekteskap – hva forventet man å få ut av det?

Lovverkets normative kraft.

Det kan forventes at flere norske øvrighetspersoner hadde lest Hemmingsens og andres tekster om separasjon og skilsmisse, muligens mens de selv studerte i utlandet. Det interessante her er at en del samtidige teologer argumenterte sterkt for at man burde ha flere tillatte årsaker til skilsmisse enn Luthers tre bibelske årsaker. Det at spesielt vold ofte ble brakt opp som et eksempel viser hvor viktig denne debatten kan ha vært både for rettspraksis og for oppbygging av normsystemet.

Først kan vi se på selve lovverket. Som nevnt i kapittelet om Ekteskapsordinansen er lovtekster normative kilder. Ordinansen ble utformet og skrevet av øvrigheten, nærmere bestemt medlemmer fra rikrådet og fremstående teologer.¹²⁰ Det ble gjort i et forsøk på kontrollere og ensrette den kollektive forståelsen av seksualitet og ekteskap gjennom å styrke eksisterende normer og regler og etablere nye. Lovverket er derfor ikke bare relevant for en rettshistorisk undersøkelse, men også for å undersøke normer og forventninger knyttet til ekteskapet.

Under *desertio*-punktet finner jeg et eksempel på hvordan lovverket la frem både informasjon om hvordan samfunnet var og samtidig hvordan øvrigheten ønsket at samfunnet skulle være.

¹¹⁸ Johansen, *Separasjon og skilsmisse*, 2001, s. 143.

¹¹⁹ Johansen, *Separasjon og skilsmisse*, 2001, s. 143.

¹²⁰ Danmarkshistorie.dk, «Ægteskabsordinansen, 19. juni 1582»,

Hentet den 20.mai fra <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/frederik-2s-ordinans-om-aegteskabssager-19-juni-1582/>

Her er det viktig å merke seg at for å kunne bli skilt på grunn av *Desertio*, kunne man ikke vite hvor ektefellen oppholdt seg, ikke ha hørt noe fra hen og ikke vært i stand til å oppspore personen. Dette kommer tydelig frem under *desertio*-punktet i ordinansen, der det spesifiseres «at den Person som forlat er/skal tøffue/den anden effter i try Aar i det mindste/»¹²¹ Det betød at man ikke kunne skilles dersom man flyttet fra hverandre, men fremdeles bodde i samme sogn. Dette punktet, sett i sammenheng med punktet om «rufferi og tyranni» og at man ikke kunne ha gitt partneren «skiellig årsak» til å rømme, kan til sammen tolkes til å innebære at man ikke skulle få skilsmisse dersom man drev ektefellen vekk – omtrent uavhengig av årsak, innenfor visse rammer. Dårlig oppførsel kunne føre til at kona eller mannen dro fra en, men da var man kunne man, ifølge ordinansen, skyldes seg selv. Her ser vi igjen at ordinansen anerkjenner at det var forekomster av negativ og uønsket adferd i samfunnet, uten at ordinansen gav noe form for vern for den uskyldige parten. Ordinansen satte heller opp en slags trussel mot dårlig oppførsel. Dette kan også antyde at man ønsket et samfunn der de «gjenstridige», de med ukristelig adferd, skulle forbedre seg og bli tilgitt, eller straffes og fjernes. Man kan kanskje anta at ordinansen bygde på tanken om at dersom en person gjorde noe virkelig grusomt ville de straffes hardt, kanskje på livet, og da ville den stakkars ektefellen bli fri enten ved skilsmisse for *desertio* over tid eller bli fri etter ektefellens død.

Økonomi.

Nå til dags er økonomi et tema som skaper konflikt i mange ekteskap, og det kan argumenteres for at konflikter om økonomi ofte er en medvirkende årsak i mange skilsmisser. Økonomi var også viktig på 1600-tallet, og det ser vi tydelige spor etter i flere av sakene. Spesielt i *desertio*-saker ser vi flere skildringer av hvordan det er ekstra grusomt at mannen har forlatt kvinnen, fordi hun sitter igjen uten noen til å forsørge for seg. (sett inn eksempel her).

Som tidligere nevnt ble det økonomiske aspektet ofte trukket frem i sakene i Domkapitelet. Dette er nyttig for å belyse de forventningene man hadde til økonomisk sikkerhet i ekteskapet. Økonomi i seg selv var en viktig forutsetning for å kunne gifte seg i det hele tatt, og ofte måtte mange vente og gå i tjeneste før de hadde muligheten til å etablere seg på egenhånd med en partner. Dersom man ikke ønsket å gifte seg var det mulig, om enn ikke spesielt vanlig, men da måtte man sikre seg et levebrød eller ha støtte fra familie eller andre for å klare seg. Gjengifte var også relativt vanlig i samfunnet, og incentivet for dette kan forventes å ofte ha vært økonomisk.

¹²¹ Ekteskapsordinansen, s. 229.

I saken om Oluf og Ingeborg¹²², som omtales flere steder i denne oppgaven, nevnes at Oluf er en fattig mann som fremdeles går i tjeneste. Kan det tenkes at kona dro fra ham på grunn av dårlig økonomi? Eller var den dårlige økonomien en følge av at hun forlot ham? Disse spørsmålene har jeg ingen direkte svar på, men de belyser viktigheten av økonomi i skilsmissegakene. Økonomi ble ofte nevnt i sakene, og da spesielt i *desertio*-saker. Dette understreker hvor viktig ekteparet var som grunnheten i samfunnsøkonomien, og hvor krevende det kunne bli å drive et hushold alene. Oluf hadde tydelig ikke klart dette, og måtte gå i tjeneste selv som gift mann.

Gjengifte.

I dag snakker vi om blandede familier, og det var heller ikke uvanlig på 1600-tallet, om enn ikke på samme måte som vi snakker om i dag. Gjengifte som følge av skilsmisse var, ikke uforventet, ikke vanlig ettersom skilsmisser var såpass sjeldne. Den vanligste årsaken til gjengifte var derimot at den forrige ektefellen hadde dødd.¹²³ Det kan tenkes at mange hadde med seg barn fra tidligere ekteskap inn i sine nye ekteskap, og dermed kan vi forvente at familier med «mine, dine og våre» ikke var fullstendig ukjent for menneskene på 1600-tallet.

Det var viktig å få gifte seg på nytt fordi den grunnleggende økonomiske enheten i samfunnet ofte var ekteparet. Sammen drev mannen og kvinnen husholdningen som en produksjonsenhet – og sammen tjente ekteparet til livets opphold. Forsvant den ene stod ofte den andre igjen med barn, økonomisk krise og få muligheter. Det økonomiske aspektet påpekes ofte i sakene, og det har ofte en sentral plass i prosedyrene.

Diskusjonen om kjærlighet i makesøking.

Var kjærlighet en forventet del av ekteskapet?

På mange måter har vi i dag ingen reell mulighet til å si noe om kjærlighet ble opplevd som en viktig del av det å velge en partner på 1600-tallet. Den moderne ideen om at kjærlighet skal være grunnsteinen i ethvert romantisk forhold er nettopp dét, en *moderne* idé. Det vi som historikere kan gjøre er å undersøke samtidige kilder og si noe om hvorvidt kjærlighet og følelser nevnes eller vises i kildene og gjøre våre tolkninger ut fra dette.

Ideen om kjærlighet slik vi kjenner konseptet i dag blir ofte diskutert i historiefaget. Var kjærlighet et viktig aspekt ved tidligere tiders forhold? Dette har spesielt blitt diskutert i engelsk forskning, og fokuset i debatten har i stor grad omhandlet når kjærlighet ble et element av

¹²² ODKk1, sak 11, s. 18-19.

¹²³ Johansen, *Separasjon og skilsmisse*, 1997, s.23.

makesøking og ekteskap, samt hvem som først kunne gifte seg av kjærlighet. Noe av denne debatten ble presentert innledningsvis, og jeg ønsker å videreføre denne debatten til dette kapittelet og analysere noen saker fra kildematerialet innenfor denne rammen.

Det er verdt å merke seg at den kjærligheten jeg leter etter i kildene ikke er det samme som den kjærligheten som eksplisitt ble en del av ekteskapet og normene senere og i vår tid. Det å skulle definere kjærlighet som konsept er for komplekst for denne oppgaven, men jeg ønsker likevel å sette noen rammer for hva jeg ser etter når jeg undersøker kjærlighet og følelser i kildene. Det er ikke romantiske gester, sjokolade og blomster jeg ser etter, ei heller eksplisitte uttrykk for romantisk kjærlighet som for eksempel kjærlighetserklæringer. Ut ifra de historiene som kommer frem i skilsmisssakene ser jeg heller konturen av en kjærlighet som innebar trofasthet, ærlighet, godhet¹²⁴, varme og et visst felles verdisyn, som i hvert fall ifølge øvrigheten skulle være basert på kristne verdier. Dette verdisynet var preget av religionen, også for allmuen. Det kristne verdisynet innebærer også trofasthet, godhet og varme ovenfor partneren sin. I tillegg bygger dette verdisynet et grunnlag for tilgivelse for synder, noe som tidvis kan komme fram i meklingen mellom parter i skilsmisssaker. Det innebar også at man ikke kunne drive med overdreven vold i hjemmet. Et eksempel på slik overdreven vold er å finne i saken om Tarald og Karen, der han skal ha drevet med «houg oc slaag».¹²⁵ Alt dette vil til sammen skape et bilde av en kjærlighet som var praktisk, men likevel varm og god. Dette finner jeg til en viss grad støtte for hos andre historikere, som for eksempel David Gaunt og Marja Taussi Sjöberg.

Noen svenske forskere har gått lenger i å bruke kildene som omtaler skilsmisser til å si noe om forventninger, følelser og kjærlighet i ekteskap og brudd. Det mest interessante med de svenske forskerne er hvordan de begge trekker inn kjærlighet og følelser. I denne konteksten er det også relevant å hente frem Lawrence Stone og Martin Ingram, som hadde en diskusjon om nettopp kjærlighet i ekteskapet. Interessant nok var Stone og Ingram enige om at kjærlighet som konsept ikke ble en del av ekteskapet før på 1800-tallet. Dette er et kjent perspektiv, men det handler i stor grad om når kjærlighet ble en uttalt, det vil si beskrevet i kildene, del av ekteskapet. Det er heller tvilsomt at mennesker plutselig begynte å elske hverandre på 1800-tallet, og det tror jeg heller ikke Stone og Ingram mener. Det er muligens mer krevende å gjenfinne spor av kjærlighet og følelser i kilder fra en tid der kjærlighet sjelden nevnes eksplisitt, men det er ikke umulig.

¹²⁴ Som i seg selv kan være et diffust uttrykk, men her legger jeg i det at man ikke bedrev overdreven fysisk eller psykisk vold.

¹²⁵ ODKk2, sak 141, s. 256.

I sin bok *Familjeliv i Norden* fra 1983 påpeker David Gaunt at det «*paradoxalt nog är skilsmässorna och de motivationer folk ger för oenighet en utomordentlig belysning av hur ett bra äktenskap borde vara*».¹²⁶ Det betyr at for at vi skal kunne vite hva som ble ansett som et godt ekteskap, kan vi undersøke de ekteskapene som endte dårlig. På den måten kan vi få et innblikk i hva som ble ansett som totalt uakseptabel adferd. Her vil også de elementene av ulovfestede årsaker være spennende, for de kan fortelle om hva folk opplevde som uakseptabel adferd, selv når lovverket ikke sier noe om temaet. Marja Taussi Sjøberg setter også et søkelys på kjærligheten, og hvordan kilder med informasjon om samlivsbruddet kanskje kan fortelle noe om hva de involverte følte. Det handler også mye om det var slik at man forventet å få kjærlighet og godhet i ekteskapet. Dermed henger dette sammen med hvilke forventninger det var vanlig å ha til ekteskapet, og mer spesifikt om kjærlighet var en del av dette.

Lawrence Stone argumenterte i flere av sine verk, blant annet *Road to divorce*,¹²⁷ for at kjærlighet først ble en relevant del av makesøkingen på 1800-tallet, og da først og fremst for de økonomisk frigjorte i de øvre klasser av samfunnet. Ingram mente derimot at Stone underdrev romantisk kjærlighets rolle i makesøkingen, spesielt i de lavere klassene i samfunnet.¹²⁸ Gaunt kritiserte både Stone og Ingram og skrev at disse historikernes teorier falt på det faktum at de baserte seg på en utviklingsteori der nåtiden blir vurdert som bedre enn tidligere tider.¹²⁹ Dette stiller jeg meg bak, og mener derfor at vi bør undersøke kjærlighet i ekteskapet innenfor de rammene som samfunnet på 1600-tallet gav, og ikke den moderne tolkningen av kjærlighet.

Eksempler på følelser nevnt i saksgang.

Jeg vil her kort presentere noen saker der man kan ane konturene av følelser, og undersøke hvordan disse ble framstilt. Følelser vil også dukke opp i andre saker i denne oppgaven, og disse er eksempler.

Da Ursula Hansdatter i 1616¹³⁰ stevnet sin bortkomne ektemann Jochum Rant, ble situasjonen beskrevet som at «hand haffuer for 10 aar forledenn hende uden alld loufflig aarsage wnduigt sitt echteskhabff och hender forlatt j stor ælendighedt ock hiertesorrig medt smaa bærn». Her ser vi et ord som antyder at det var følelser i spill, nemlig «hiertesorrig». Her får dommerne et innblikk i Ursulas smerte, noe som kan ha vært virkningsfullt. Hun fikk skilsmisdommen.

¹²⁶ Gaunt, *Familjeliv i Norden*, 1983, s. 41.

¹²⁷ Stone, *Road to divorce*, 1990.

¹²⁸ Ingram, *Church Courts, Sex, and Marriage in England*, 1987, s.138.

¹²⁹ Gaunt, *Familjeliv i Norden*, 1983, s. 51-52.

¹³⁰ ODKk3, sak 197, s. 346-348.

Her vil jeg legge vekt på det faktum at ordet hjertesorg ble brukt i argumentasjonen. Det viser at følelser, ikke overraskende, var en viktig del av skilsmisseprosessen.

I saken mellom Oluf og Ingeborg¹³¹ som ble gjennomgått i forrige kapittel, ser vi et eksempel på at kona forsvant og mannen ble etterlatt. I denne saken virket bevisføringen spesielt viktig, og Oluf overbeviste dommerne om at han ikke hadde gjort noe for å få Ingeborg til å forlate ham. Først kan jeg understreke det mest tydelige: Oluf forventet å ha en kone som ikke stakk av med mindre han oppførte seg dårlig, og etter å ha blitt forlatt opplever han det som et stort svik. Han har vitnesbyrd fra en rekke personer der han beskrives som en god mann, og dermed skulle Ingeborg ikke ha noen årsak til å forlate ham. I domsprotokollen står det at Ingeborg med sin bortrømmelse har oppført seg ukristelig og utilbørlig. Det var da også viktig å påpeke, men det punktet der jeg mener å se sterkere emosjon er der Olufs sak blir omtalt som «hans sørgelige klagemaall»¹³².

Mekling – og fravær av mekling

I en rekke saker finnes eksempler på at mekling ble forsøkt før et ektepar fikk skilsmisse. Meklingen ble ofte foretatt av lokale øvrighetspersoner, ofte sognepresten. I noen tilfeller ble par dømt til å forbli gift, mens det i andre tilfeller ble forsøkt mekling i retten før en skilsmisседom ble gitt. I noen tilfeller fortelles det også om tidligere forsøk på mekling som ikke har ført frem. Det er også en rekke saker der mekling ikke nevnes og heller ikke forsøkes, og disse sakene kan også fortelle noe om hvordan meklingen ble ført. Det kan kanskje vise at det i noen tilfeller var tydelig for dommerne at skilsmisседommen var den beste, eller eneste, løsningen.

Dømt til ekteskap

Innledningsvis møtte vi Jacob og Ingeborg, som gikk gjennom en lang skilsmisseprosess fra årene 1615¹³³ til 1618¹³⁴. I den første saken fikk ikke Jacob skilsmisседom, og de ble dømt til å forbli gift. Her ser vi hvordan loven og rettspraksis i noen tilfeller dømte ektefolk til å leve sammen, og det ble forventet at de begge skulle forbedre seg og rette seg etter loven. For å få til dette ble mekling særdeles viktig. I denne saken ser vi et eksempel på at mekling ble tillagt stor vekt:

¹³¹ ODKk1, sak 11, s.18-19.

¹³² ODKk1, sak 11, s.19.

¹³³ ODKd2, sak 110, s.197-199.

¹³⁴ ODKk3, sak 201, s.352-353.

Och endog wj haffue giort voris fliid med raad och formaning at samle och forene demmen till it christelig egteschabffs leffnet igien med huer andre

Her nevnes det at dommerne har gitt både råd og formaninger om at Jacob og Ingeborg må forenes i et kristelig ekteskap, og oppføre seg kristelig og ordentlig i dette. Det hadde ingen av partene lyst til, slik jeg viste innledningsvis, og Ingeborg spesielt ønsket rett og slett ingenting med mannen å gjøre. Hun ville heller ta straffen for hor enn å forenes igjen i ekteskap med ham. Begge hadde bedrevet hor, og dermed hadde de begge sviktet hverandre. Da skulle de ikke få skilles ifølge loven, og dommerne dømte i tråd med loven i 1615. Dette viser at rettslig idømt mekling kunne forekomme, og det ble forventet at paret skulle forbedre seg.

Mekling på stedet.

For eksempel i saken mellom Svend Glende og kona Ragnhild, som hadde vært utro mot ham. Her forsøkte dommerne å mekle på stedet, men Svend nektet. I saken mellom Svend og Ragnhild fra forrige kapittel ser vi også at det er forsøk på mekling. Det vises til at Svend under forhandlingene ble formanet til å ta tilbake kona, noe han til slutt nektet å gjøre. Denne saken illustrerer et viktig poeng: selv om utroskapen blir bevist, prøver Domkapitlet mekling. Når Svend deretter nekter og krever skilsmisse, godtar Domkapitlet dette og gir skilsmisse. Svend har med flere vitnesbyrd for å underbygge at han er en god og kristen mann. Det viser at han ikke hadde noen intensjon om å ta tilbake kona, han ønsker kun skilsmisse. Etter at så han beviser at han er en god og kristen mann og at han alltid har vært det, da får han innvilget skilsmisse. Dette viser at mekling ble brukt også i saker der normbruddet i ekteskapet var alvorlig, og at skilsmisse dermed ikke var noe som ble enkelt gitt.

I denne saken ser vi at det ble foretatt mekling i løpet av selve saksbehandlingen, der Svend ble spurt en siste gang om han var i stand til å tilgi kona dersom hun lovet at «*hun skulle forholle sig mod hanem erligen och vell effter denne dag.*» Vi har dessverre ikke tilgang til hele saksgangen i denne saken, slik at resten av forhandlingene ikke vites. Det denne saken viser er at det i noen tilfeller ble meklet på stedet under skilsmisseprosessen, noe som igjen viser at øvrigheten fremmet idealet om det sterke ekteskapsbåndet.

Fravær av mekling

I *desertio*-saker ble mekling sjelden nevnt, noe som kanskje ikke er så merkelig ettersom en part var forsvunnet. Det var ikke mulig å mekle mellom en tilstedeværende part og en forsvunnet part. Det er likevel viktig å nevne fravær av mekling, fordi det viser at det i slike saker kunne bli gitt skilsmisse uten forsøk på mekling først. Det kan kanskje antyde at

årsaken til at skilsmissemålet ble krevet ble ansett som et så alvorlig brudd at skilsmisse var eneste utvei. Et eksempel på dette er å finne i saken om Peder og Ragnhild¹³⁵, der jeg ikke kan finne mekling nevnt noe sted. I denne saken kan det derfor se ut til at Ragnhilds horeri var et såpass alvorlig brudd at mekling ikke lenger var aktuelt. Det kan kanskje også være fordi hun hadde stjålet med seg Peders barn, fe og kveg, slik at saken også bar preg av flere kriminelle handlinger enn kun horeriet. Slike saker viser at fravær av mekling kunne dermed bety at et normbrudd ble ansett som så stort at ekteskapet ikke lenger var mulig å redde.

Normer og forventninger til ekteskapet - saksgjennomgang.

Trolovelse

Fredag den 29. juni i 1607 fikk Marine Bertelsdatter hevet sin trolovelse med Anders Jeppessøn¹³⁶, Sakens kjerne er at Anders har vært utro mot Marine, og fått barn med en annen kvinne. Barbara Hansdatter, den andre kvinnen, har erkjent og bevist dette på Oslo rådstue. Fra Marines arbeidsgiver legges det frem et vitnesbyrd der Marine fremstilles som «erligen throlig och vell», og de «thacker hende for samme sin theniste y alle maade». Det blir dermed understreket her at Marine har oppført seg ordentlig og har vært en god tjenestepike. Det var ingen som møtte på Anders' vegne, hverken noen fullmektig eller Anders selv.

Denne saken er interessant på flere måter. Først og fremst er den et eksempel på utroskap som skilsmisseårsak. Videre er den interessant fordi den belyser hvordan trolovelsen ble ansett som bindende, selv om man ikke hadde giftet seg ennå. Marine måtte få en skilsmissemål for å kunne gifte seg med en annen likevel, noe som viser hvor sterkt trolovelsen stod og hvordan den omtrent ble beregnet for begynt ekteskap. Mange par begynte samlivet allerede ved trolovelsen, selv om det strengt tatt ikke var lov ifølge ekteskapsordinansen. Her finner vi en slags selvmotsigelse mellom loven og den faktiske praktiseringen av den. Det faktum at trolovelsen ble ansett som like bindende som vielsen kunne naturlig nok føre til at flere begynte samlivet prematurt. Det forklarer da også hvorfor disse sakene måtte føres som skilsmissemål, for ifølge lov og skikk var paret bundet helt fra inngåelsen av trolovelsen. Dette ser vi tydelig i denne saken, der deres trolovelse beskrives som et «begynt ekteskap»¹³⁷. Man trengte derfor en skilsmissemål for å kunne gifte seg med en annen.

¹³⁵ ODKk2, sak 117, s.207-208.

¹³⁶ ODKk1, sak 8, s. 14-15.

¹³⁷ ODKk1, sak 8, s. 14.

Saken er også interessant fordi det ikke nevnes noe om hva som skal skje med Anders. Det står ikke noe om at han skal sendes videre for å straffes av øvrigheten, og det står heller ikke noe om at han ikke får gifte seg med kvinnen han hadde fått barn med. Det kan antas at han ikke fikk tillatelse til dette, dersom man skal følge ordinansens ord. Det er likevel interessant at det ikke nevnes i det hele tatt. I ordinansen står det tydelig at den skyldige kunne få gifte seg på nytt dersom paret kun var trolovet, men det understrekes at den skyldige ikke kunne gifte seg med den han hadde syndet med.

Sladder.

Sak 32¹³⁸ er en noe spesiell sak, som kan fortelle om normer og forventinger, og kanskje til og med følelser. Denne saken er en stadfestelse av trolovelsen mellom Joen Henrikssøn og hans festemø Karine Mortensdatter, etter at Joen ikke ville holde trolovelsen. I denne saken møter vi på vanlige unge folk, Joen går for eksempel i tjeneste, noe som var vanlig for unge, ugifte personer etter konfirmasjonen. Vi får gjennom denne saken et innblikk i kulturen blant unge i Ullensaker prestegjeld. Saken ble stevnet inn av fogden, og er den eneste saken jeg har funnet som ikke ble stevnet inn av en av partene. Hammer stadfestet også dette.¹³⁹

Sakens kjerne ligger i at Joen nekter «med all modvillighed och genstridighet». Årsaken? Han hadde hørt fra Peder skomaker at Karine skal ha «ligget hos en paa it kramboelofft». Dette likte ikke Joen å høre, og selv etter at Peder trakk det tilbake og forklarte at det var «skemptvis sagt» nektet Joen å gifte seg med Karine. Her ser vi kanskje tegn til at Joen hadde noen kraftige følelser i sving. Et noe ironisk aspekt ved saken er at Joen er stevnet inn av fogden på Romerike for «thvende vberycetede møer, som hand haffuer beligget». Joen hadde selv altså hatt minst en annen elsker enn Karine, men det følte han ikke at Karine kunne gjøre. Her kan det selvfølgelig også tenkes at Joen ikke ønsket å gifte seg i utgangspunktet, men var blitt tvunget til det på grunn av leiermålet han hadde begått. Han gikk kun i tjeneste, det er ikke sikkert han hadde råd til å betale bøkene for leiermål. Da han plutselig da fikk høre dette ryktet om Karine kan han ha sett en sjanse til å komme seg ut av trolovelsen.

Denne saken viser hvilken effekt sladder i kunne ha i et lokalsamfunn, samtidig som den illustrerer hvordan sjalusi og opplevd svik kunne påvirke trolovelsesprosessen. Selv om Peder trakk tilbake anklagen og Karine la fram bevis på at hun var uskyldig nekter Joen å tro på henne. Dommerne ble likevel overbevist, og Joen blir dømt til å holde trolovelsen. Jeg har ikke funnet

¹³⁸ ODKk1, sak 32, s. 45-46.

¹³⁹ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s.75.

mer om denne saken, og vi kan anta at de enten ble gift eller at de levde fra hverandre uten å bli gift med andre. Det er også noe smått selvmotsigende i Joens sjalusi, ettersom han selv tidligere har blitt stevnet inn for to leiermålssaker. Her aner vi kanskje konturene av et patriarkalsk kvinnesyn, der kvinnens seksualitet skulle kontrolleres i større grad enn mannens. Det kan tenkes at kvinnelig promiskuitet ble sett på som mer vederstyggelig enn menns, selv om loven ikke skiller på dette.

Hor

Horeri, eller utroskap, faller naturligvis inn under noe man ikke ønsker i et ekteskap. Horeri var ikke kun en gyldig årsak til skilsmisse, men også en straffbar handling i den Norske Lovbog, som nevnt i kapittelet over. Det er likevel ikke slik at kun fordi noe var ulovlig, så foregikk det ikke. I tillegg til antallet *horeri*-saker som ble ført for verdslig rett kan vi anta at det foregikk mer utroskap enn det vi vet om. Det betyr likevel ikke at *horeri*-sakene ikke kan fortelle noe om normer og forventinger.

Selv om de andre skilsmisseårsakene gir mye interessant informasjon om forventinger til ekteskapet, er det kanskje mest å hente i *horeri*-saker. Disse sakene er de som oftest bærer preg av sterke følelser og reaksjoner, og det er også i slike saker at vi oftere møter begge ektefeller og får tilgang til flere sider av en sak. Disse sakene kan derfor gi oss et innblikk i det som oppleves som brutte forventninger, uregelmessigheter knyttet til kjønn m.m.

Et annet aspekt som er verdt å nevne er at tilgangen til utroskap ville variere i stor grad. Med det mener jeg at det ville være lettere tilgang på noen å være utro sammen med dersom man bodde i en by, slik som Oslo, enn dersom man bodde på en enslig gård uten tjenestefolk i en bygd utenfor byen.

Som nevnt i kapittelet over førte ikke horeri, utroskap, automatisk til skilsmisse. Dette kan fortelle noe om individenes og samfunnets holdninger til utroskap. Først er det nødvendig å påpeke at det totalt sett var veldig få skilsmisser på grunn av hor, og det kan antas at det ikke var utbredt at hor skulle føre til en skilsmisse.

Horeri i et kjønnsperspektiv.

Det var i Oslo Stift i vår periode hovedsakelig menn som ønsket skilsmisse på grunn av konas utroskap, og ikke motsatt. Det forteller at kvinners utroskap kunne møte hardere reaksjoner enn menns utroskap. Det var flere menn enn kvinner som anla sak om hor. Var det slik at utroskap foretatt av de ulike kjønn brakte frem ulike følelser og reaksjoner?

Som nevnt i kapitlet over var kvinner overrepresentert i skilsmisssakene som gjaldt hor¹⁴⁰, både i landet generelt og i Oslo spesielt. Dette reiser noen spørsmål om hvorfor det var slik at kvinner var overrepresentert i disse sakene. Ble kvinners utroskap reagert sterkere på enn menns? I forrige kapittel ble dette undersøkt overfladisk i et rettshistorisk perspektiv, men her vil jeg diskutere hva dette kan fortelle om normer og forventninger til ekteskapet.

Det første problemet her er at vi ikke kan vite nøyaktig hvor mange kvinner versus som var utro. Vi kan undersøke hor-saker som ble ført for retten, men samtidig kan vi anta at det foregikk en viss grad av uoppdaget hor ute i samfunnet. Mange saker om hor ble i all hovedsak oppdaget der det ble født et barn, eller der personene ble observert i akten eller tilsto for ektefellen sin eller andre. Vi kan også anta at en del oppdaget hor aldri ble ført noe videre i rettssystemet, av ulike årsaker. På bakgrunn av dette er det derfor omtrent umulig å si noe om det faktisk var flere kvinner som utro enn menn, men det gir også dekning for å si at vi ikke kan bevise at kvinner faktisk var mer utro enn menn.

Det som er mest relevant å påpeke her er reaksjonene på utroskapen. Det er påfallende at de fleste saker som ble ført for retten handlet om kvinners utroskap, og ikke menns. Ekteskapet var definert ut fra religiøse rammer, og innenfor disse blir både mannlig og kvinnelig utroskap fordømt. I bibelen står det i Paulus 1.brev til korinterne, 7,3-4:

*Mannen gjøre sin skyldighet mot hustruen, og likeså hustruen mot mannen; hustruen råder ikke over sitt eget legeme, men mannen; likeså råder heller ikke mannen over sitt eget legeme, men hustruen.*¹⁴¹

Her kommer det tydelig frem at både kvinnen og mannen skal overgi sin kropp til ektefellen i ekteskapet. Som nevnt er dette også noe av grunnlaget for *impotens*-bestemmelsen i Luthers skilsmisseideologi. Ekteskapsordinansen, som bygger på Luthers teologi, skiller da heller ikke på kvinner og menns utroskap, og begge blir fordømt. Likevel ser vi i Oslo Domkapitel en praksis der kvinners utroskap møtte sterkere reaksjoner enn menns utroskap på den måten at de oftere ble stevnet.

I en av sakene jeg har undersøkt, saken om Rangnil og Svend,¹⁴² blir Svend formanet til å ta kona tilbake dersom hun lover å oppføre seg ordentlig fra nå av. Det var han ikke i stand til å gjøre. Her mener jeg vi kan spore, om ikke følelser, så i alle fall vemmelse, indignasjon og en

¹⁴⁰ Hammer, *Folk, prest og domkapittelrett*, 2002, s. 75.

¹⁴¹ 1930- utgaven av det norske bibelselskapets Bibel. Alle henvisninger til Bibelen er hentet fra denne utgaven.

¹⁴² ODKk1, sak 20, s.32-33.

form for sårbarhet både fra Rangnils side og fra Svend. Rangnil står anklagd for utroskap og er formodentlig blitt avslørt og ydmyket foran kjentfolk og ukjente folk på tinget. Likevel kan det se ut til at hun var villig til å unnskyldte sine handlinger og gå tilbake til et samliv med Svend. Vi kan selvfølgelig ikke vite om hun faktisk mente det eller nøyaktig hva hun følte rundt dette, men vi kan vite at denne saken må ha vært en skandale i hjembygda og kan ha vært en byrde for Rangnil. Det vites ikke om hun også ble straffeforfulgt for horeriet, og at det kanskje var derfor hun ønsket tilgivelse. Kanskje ønsket hun ikke å oppleve konsekvensene som kunne følge etter en slik sak. Hvilke muligheter hadde egentlig en fraskilt kvinne som var blitt tatt for horeri? Det kan ikke ha sett lyst ut for Rangnil etter denne saken.

Sak 13¹⁴³ er interessant fordi den viser hvordan en kvinnes horeri ble behandlet og beskrevet annerledes i retten enn menns utroskap. Allerede i overskriften presenteres et tydelig eksempel på dette. Den lyder som følger:

Skilsmisse-dom mellem Hans Grubbe paa Mos og hans egtekvinde Berrethe Thørgiersdather, hvem Hans havde forladt for henved 11 aar siden, hvorefter beggesærlig Berrethe- siden havde ført et løst levnet».

Allerede her begynner konturene av saken å vises. Hans hadde altså forlatt Berit, og etter dette hadde begge bedrevet hor. Likevel blir Berits utroskap spesielt trukket fram. Hva var årsaken til det? Størstedelen av saken presenterer Berits vanskelige liv mens Hans var bortreist. Han hadde dratt fra henne i barselseng, mot hennes vilje, og forlatt henne i stor skrøpeligheit. Det ble da også skrevet at Hans var «en stor aarsage thill hendis fald»¹⁴⁴. Det er omtrent bare rett før og i domsavsigelsen at Hans vies plass, og det eneste som nevnes om ham er kort og konsist at han også hadde levd i horeri og avlet barn med en annen kvinne. Likevel ser det ut til at det er Berits affærer som ble ansett som mest alvorlige i saksgangen. Dette er interessant fordi de begge hadde gjort seg skyldige i samme synd. Det er mulig at man reagerte sterkere på Berits affærer fordi hun hadde hatt flere av dem. Hans hadde riktignok forlatt Berit i tillegg til å være utro, og på den måten er han også skyldig på flere måter, uten at det tillegges spesielt stor vekt. Denne saken er også interessant på det viset at dommerne i flere andre saker virket mildere innstilt mot kvinner som falt i horeri etter at mannen forlot dem. Det vil jeg diskutere videre under.

¹⁴³ ODKk1, sak 13, s.21-23.

¹⁴⁴ ODKk1, sak 13, s.22.

Det horerisakene som helhet forteller om forventninger til ekteskapet var en generell forventning om at man skulle beholde seksualiteten innenfor samlivet mellom de to ektefellene. Likevel forteller det lave antallet skilsmisser med horeri som årsak om en kultur der ekteskapet stod sterkt. De forteller også at kvinners utroskap kan ha blitt sett på som verre enn menns, noe vi blant annet kan se ved at kvinner oftere ble stevnet for hor. Kvinners hor ble også beskrevet i veldig negative ordelag i domsprotokollene, mens menn tilsynelatende slapp billigere unna, selv om de også ble refset.

Desertio

Desertio-saker kan fortelle mye om normer og forventninger til ekteskap. Spesielt detaljerte saker med flere delanklager, innslag av sladder og heftig bevisføring kan være illustrerende. Et problem i en del av *desertio*-sakene er at vi ofte bare får høre anklagerens side av saken, ettersom den andre som regel ikke møter i retten. Det er likevel ofte nok informasjon i kun anklagerens side av saken, og det faktum at den andre ikke møter sier også noe. Enten er personen umulig å oppspore, slik at personen aldri mottok beskjeden om å møte opp. Alternativt så har personen på et eller annet vis fått beskjed, men ønsker ikke å møte i retten. Det første vil jeg anta er mest sannsynlig, men begge alternativene legger til grunn en viss grad av respektløshet ovenfor ektefellen, loven og øvrigheten for øvrig. I noen tilfeller, der den rømte også har begått kriminelle handlinger, kan det tenkes at den rømte holder seg vekk for å unngå straff.

Under *desertio* vil jeg påpeke følgende: kvinner som ble tatt i å ha vært utro etter at de ble forlatte ser ut til å ha blitt møtt med en viss grad av forståelse i kapitelretten. Som nevnt i forrige kapittel åpnet lovverket for dette gjennom at man fremdeles kunne få skilsmisse etter å ha vært utro etter at man ble forlatt. Det fulgte dog med et unntak, nemlig at personen ikke fikk gifte seg med den personen man hadde syndet med. I praksis var det omtrent slik at den forsvunne part ble ansvarliggjort for den andres horeri, slik som i saken om Gudrun Jonsdatter¹⁴⁵ fra forrige kapittel.

Saken om Gudrun og hennes forsvunne ektemann ble i kapittel diskutert ut fra et rettshistorisk perspektiv, der jeg påpekte at saken er interessant fordi den viser at Gudrun fikk skilsmisse, selv om hun teknisk sett hadde bedrevet hor. Et av sakens fakta er at etter at kvinnen ble forlatt, hadde hun et forhold til en ungkar. Etter lovens bokstav er dette hor, en veldig alvorlig forseelse. Det er likevel interessant å se at Gudrun står fritt til å gifte seg på nytt, men da ikke med den

¹⁴⁵ ODKk1, sak 3, s. 5-6.

ungkaren hun hadde hatt et forhold til. Det vites ikke hvordan dette forholdet ble kjent, men det er ikke fjernt å tenke at det kan ha blitt oppdaget på grunn av et uektefødt barn, selv om det da er merkelig at dette ikke nevnes. Det var vanlig at leiermål eller hor ble oppdaget ved graviditet, fordi dette da var et synlig bevis på at det hadde forekommet seksuelle relasjoner utenfor ekteskapet, riktignok kun i tilfeller der ektemannen ikke hadde vært tilstede. Det kunne selvfølgelig også hende at de involverte innrømte forholdet selv, eller at de hadde blitt oppdaget på andre måter. Sjöberg innleder sin bok *Skiljas* med en slik historie, der en kone blir anklaget for å ha vært utro, og flere vitner mener å ha sett denne utroskapen finne sted.¹⁴⁶

En annen viktig detalj er at Gudrun er tjenestepike. Det forteller at hun var nødt til å arbeide etter å ha blitt forlatt, og at hun ikke drev et eget hushold på egenhånd. Det kan kanskje antyde noe av årsaken til hvorfor hun søkte skilsmisse, nemlig at hun kan antas å ha hatt et ønske om å gifte seg på nytt.

Det slike saker forteller om normer og forventninger er at en viss grad av utenomekteskapelig sex kunne tilgis, spesielt dersom man var blitt forlatt eller satt i en vanskelig situasjon av ektefellen sin. Dette ble det da, som nevnt, også lagt opp til i ekteskapsordinansen, og dommerne ser ut til å ha vært milde på dette punktet i flere saker. Det er spesielt interessant med tanke på hvordan kvinnelig utroskap ble sett på i saker der mannen ikke hadde forsvunnet, i tillegg til noen saker der kvinners utroskap ble reagert sterkere på enn menns. De samme som dømte kvinners utroskap strengt, kunne også velge å overse eller tilgi kvinners forseelser i noen tilfeller. Det er ikke lett å si hvorfor, men det er påfallende at utenomekteskapelige forhold i noen tilfeller ble godtatt og andre ikke. Det viser kanskje at folk hadde et mer pragmatisk forhold til sex enn øvrigheten og kirken i utgangspunktet ønsket.

Desertio og kriminalitet.

I forrige kapittel påpekte jeg at *desertio* til tider hendte som følge eller i tillegg til kriminalitet eller former for ekteskapsbrudd, slik som horeri. Et eksempel på en slik sak er saken mellom Aase Helgesdatter og Børger Tilusterssøn fra den 5. november 1606.¹⁴⁷ Denne saken viser flere interessante aspekter. Skilsmisedommen er her basert på to viktige punkter: det faktum at Børger forlot Aase, altså *desertio*, og det faktum at han er lyst fredløs. Begge hensynene ser ut til å veie tungt i argumentasjonen, men det er Børgers fredløshet som faktisk brukes som direkte skilsmisseårsak i domsavsigelsen. Det er likevel interessant at det vises til at det er fire år siden

¹⁴⁶ Sjöberg, *Skiljas*, 1988, s. 11.

¹⁴⁷ ODKk1, sak 4, s.7-8.

dette hendte, da det viser til treårsgrensen for skilsmisser på *desertio*-grunnlag. Saken følger en relativt enkel prosess, der det kan se ut til at det er stor enighet om at Aase selvfølgelig skal få skille seg fra Børger. Denne saken er dermed et godt eksempel på at ektefeller av kriminelle kunne få innvilget skilsmisse basert på ektefellens ukristelige adferd. Kriminalitet mot loven var også kriminalitet mot Gud, og kunne på den måten brukes for å argumentere for å få lov til å skille seg. Det legges vekt på at Aase burde få lov til å gifte seg på nytt. Denne saken illustrerer godt hvordan dommerne trakk frem flere aspekter ved sakene i domsavsigelsen, og ikke bare den utslagsgivende årsaken til at man fikk skilsmissemessdom.

Ut fra denne saken og saker som denne, der kriminalitet spiller inn som en del av en *desertio*-sak, tolker jeg det som at kriminaliteten ble ansett som et ekstra bevis for at den bortrømte ektefellen var frafalt fra kristendommen. Det som er spesielt spennende med disse sakene er det faktum søkeren kunne ha ført saken med *desertio* og fått skilsmisse, men han eller hun la fremdeles stor vekt på kriminaliteten forut for forsvinningen. Det viser at kriminaliteten i seg selv kan ha blitt ansett som et svik. Det er muligens ikke den mest sjokkerende konklusjonen, men det ble altså ansett som et normbrudd og et svik mot ektefellen dersom man drev med kriminalitet som førte til at ekteskapet ikke kunne fortsette som vanlig.

Vold: hva kan voldssakene fortelle om normer og forventinger?

I Oslo har jeg ikke funnet noen skilsmissemessdom der tyranni eller vold gis som hovedårsak. Kan vi likevel finne spor av den typen argumentasjon i sakenes gang? Erlend Hammer kunne i sin hovedoppgave rapportere seks saker der årsaken kan ha vært ulike typer vold, se tabell 1.¹⁴⁸ Disse sakene ble undersøkt i kapittelet om rettspraksis, men er like fruktbare å diskutere i dette kapittelet. Noen av beskrivelsene og hendelsesforløpene i sakene fra kapittelretten i Oslo vil kunne defineres som voldelige, og kan fortelle om hva slags reaksjoner vold ble møtt med i retten. Det at denne typen argumentasjon ble brukt forteller også at allmuen selv hadde et forhold til vold, og anså det som noe negativt.

I saken om Tarald og Karen finner vi at Karen bruker en slik type argumentasjon om tyranni, der hun forklarer sin rømning med Taralds vold.¹⁴⁹ Først videre i forklaringen nevner Karen at han hadde en kvinne boende hos seg i ett års tid i tillegg. Ikke bare beskrives volden hans, men også hvor lenge det hadde vart, som var ni år. Noe av det interessante i denne saken er hvor stor vekt dommerne la på Taralds vold i domsavsigelsen. Den begynner med å uttrykke at Tarald

¹⁴⁸ Hammer, Erlend. Folk, *Prest Og Domkapittelrett I Osloe Oc Hammers Sticter*, 2002. s. 88-91.

¹⁴⁹ ODKk2, sak 141, s. 255-259.

hadde «handlitt haardelige och wtilbørlig imod sin høstrue»¹⁵⁰ Det aller første som nevnes i begynnelsen av domsavsigelsen er altså at han hadde handlet hardt og utilbørlig ovenfor sin kone. Det var ikke horeriet som ble nevnt først, men volden hans. Dette kan vise at dommerne tok disse anklagene om vold på alvor, samtidig som det forteller at Tarald fikk beskjed om at denne adferden var uakseptabel. Samtidig forteller det at voldsanklagene ble ansett som såpass viktige at de ble nedskrevet i protokollen, noe som viser at voldelig adferd ikke ble ansett som noe normalt. Det viser igjen at vold i ekteskapet ble ansett som sterkt uønsket adferd, uansett om det ikke alene kunne føre til skilsmisse. Hva forteller denne typen argumentasjon om normer og kultur rundt skilsmisse og separasjon? Enkelt sagt kan vi si at det at tyranni og vold ble brukt som argumentasjon for skilsmisse viser at det lå en viss forventning om at ektefeller skulle behandle hverandre pent og ikke bruke vold i relasjonen.

Hva forteller det oss at denne typen argumentasjon ikke var like utbredt i Oslo som på Vestlandet? Det finnes flere mulige forklaringer på dette. Det enkleste, og kanskje også det mest naive, å si vil være at det ikke foregikk like mye vold i ekteskapene i Oslo som på Vestlandet. Dette er antagelig ikke noe godt svar, og det er i tillegg vanskelig å finne ut av og omtrent umulig å bevise med det kildetilfanget som foreligger oss. Forskjellen lå antagelig i hvordan man forholdt seg til slik vold som årsak til separasjon og skilsmisse, både i samfunnet og i retten. På Vestlandet hadde man fått en rettslig presedens med separasjon ved bevilling med potensiale for en påfølgende skilsmisshedom. Etter reformasjonen, i 1537, kunne man potensielt bruke en separasjon til å sikre en skilsmisshedom etter en tid, noe som kunne gi mulighet til gjengifte. Det kan forklare hvorfor det var flere slike saker på Vestlandet enn i Oslo. Jeg har ikke funnet andre tegn på at vold ble akseptert i Oslo, og jeg vil derfor anta at det derfor heller handlet om denne rettslige presedensen.

Rufferi og tyranni- artikkelen

I tidligere kapitler har jeg nevnt punktet i ekteskapsordinansen som nevner at dersom man har drevet med rufferi eller tyranni, så skal man ikke kunne skilles så lett.¹⁵¹ Denne artikkelen står under *horeri*-punktet i loven, og viser til at dersom man har gitt ektefellen årsak til en forseelse så skal man ikke kunne skille seg. Den kan tolkes som at lovmakerne så det som mulig at en kvinne ville være utro for å komme ut av et ekteskap med en voldelig mann. I en slik tolkning kan man si at loven bygget opp en idé om at vold i ekteskapet omtrent var å forvente. Det går også an å tolke artikkelen som at en mann ikke burde være voldelig i utgangspunktet, blant

¹⁵⁰ ODKk2, sak 141, s. 259.

¹⁵¹ Ekteskapsordinansen, s. 227.

annet for å unngå at kona ble fristet til horeri. Slik tvetydighet i kan ha gitt dommerne spillerom i sine dommer.

Skjellig årsak.

Det beskrives ikke hva «skjellig Aarsag» til *desertio* kan være i ordinansen. Det er påfallende at dette overlates til dommerne. Det antyder at dommerne skulle vite, ut ifra sin kunnskap og stand, hva disse skjellige årsakene kunne være. Kan det da tenkes at man kan trekke linjer fra «rufferi og tyranni» artikkelen fra forrige punkt i ordinansen over til *desertio* også?

Ifølge loven kunne det ikke være slik at en hadde gitt partneren skjellig grunn til å forlate en. Det spesifiseres i liten grad hva som skulle til for at en partner skulle hatt skjellig grunn til å dra. Det eneste som nevnes spesifikt er *rufferi og tyranni*, men det ble ikke nevnt som en gyldig årsak til å kreve skilsmisse – heller motsatt.¹⁵² Hadde man oppført seg tyrannisk ser det ut til at Ekteskapsordinansen la opp til at man ikke kunne kreve skilsmisse. Dette var antagelig ment som en straff for tyrannen, som da ikke skulle få skilsmisse ved å drive vekk partneren, men samtidig dømte det offeret til å fremdeles være gift med tyrannen. Dermed legger loven lista relativt høyt for hva en slik skjellig grunn til å forlate ektefellen sin kunne være. Man fikk altså ikke straff for å forlate partneren på grunn av for eksempel vold, men man fikk heller ikke bli skilt.

For å finne en slik «skjellig årsak» må man antagelig se til de tidligere gitt skilsmisseårsakene, og eventuelt andre alvorlige lovbrudd. Det kan tenkes at dersom man hadde drevet med hor, så kunne dette bety at man hadde gitt partneren sin skjellig grunn til å dra og at man dermed ikke kunne stevne partneren for *desertio*. Loven var tydelig på dette med at det var den forulempede alene som kunne be om skilsmisse, mens den som hadde gjort noe galt ikke hadde dette privilegiet. Det som er interessant her er at loven og praksis her ikke nødvendigvis gikk hånd i hånd. Kayser beskriver noen saker på Vestlandet der det ble gitt skilsmisse blant annet etter *desertio* på grunn av tyranni¹⁵³, selv om det i de tilfellene kan tenkes at det ble gitt for offerets skyld og ikke for tyrannens. I Oslo har jeg derimot ikke funnet noen eksempler på at dette var tilfellet. Både bestemmelsen om *rufferi og tyranni* og *skjellig årsak*-bestemmelsen var intendert å skade den skyldige heller enn den uskyldige, selv om det kan virke noe bakvendt når den uskyldige blir dømt til fortsatt ekteskap.

¹⁵² Se diskusjon under *vold – tyranni*.

¹⁵³ Kayser, *Tyranni i ekteskapet*, 1989, s. 33.

Var det sosial aksept for skilte personer?

Dette spørsmålet er for stort til at det kan behandles i full dybde her, men det kan likevel ikke unnværes totalt. Var sjansene for gjengifte gode for skilte personer?

Dersom man ble skilt på grunn av egen oppførsel fikk man ofte ikke tillatelse til å gifte seg på nytt. Dette trengte likevel ikke å bety at man aldri kunne bli gift igjen. På lik måte som at personer som var for nært beslektet til å gifte seg, kunne skilte personer be kongen om en ekteskapsbevilling. Det var imidlertid noen krav for å få en slik bevilling:

*oc dog skal det icke maa skee/ før end try Aar er froløbne/Da skal den Person føre nøyactige vidnisbyrd/at hand i midler tid siden haffuer skickit sig Erlig oc Christelige/om den skal benaadis at giffte sig igjen.*¹⁵⁴

Man måtte altså først vente i tre år, og deretter samle nøyaktige vitnesbyrd som fortalte at man siden skilsmissen hadde oppført seg ærlig og kristelig.

Et eksempel på en person som fikk en slik bevilling etter en *horeri*-sak dukket noe overraskende opp. Det var nemlig Tarald Olsson, som fikk en bevilling fra kongen til å gifte seg på nytt i 1624.

*Tharald Olafsson fik Bevilling at gifte sig. C.IV.G.a. v., at vi naadigst haver undt,bevilget og tilladt saa og med dette vort aabne Brev under, bevilger og tillader, at [...]Tharald Olafsson ved Navn, [i] Eidsberg Sogn i Akershuus Len, efterat han fra sin forrige Hustru formedelst Løstgithed i Oslo Kapitel lovligen er fraskilt, maa nu igjen sig i Egteskab begive.*¹⁵⁵

Her ser vi at det henvises til skilsmissen mellom Tarald og Karen, som også er gjennomgått over, og at det endte med en skilsmisdom på grunn av Taralds løstgithet. Det er ikke mye informasjon å hente i teksten direkte, men her får vi likevel mye ny informasjon om Taralds situasjon. Han bor fremdeles samme sted, og han har formodentlig funnet en kvinne som ønsker å gifte seg med ham. Det kan også tenkes at han har gjort en ny kvinne gravid, og ønsker å gifte seg med henne av den grunn, men det vites ikke. Det kan kanskje ha bidratt til at han fikk bevillingen, men det blir spekulasjon. Faktum er at kun åtte år etter at Tarald blir skilt på grunn av horeri og vold, for ikke å glemme anklagd for drap, så får han bevilling til å gifte seg på nytt.

Det faktum at slike «skyldige» skilte kunne få bevilling viser at regelverkets intenderte effekt ikke nødvendigvis ble like streng i praksis som den var i teorien. Dette antydes faktisk noen

¹⁵⁴ Ekteskapsordinansen, s.228.

¹⁵⁵ Norske Rigs-registranter, bind 5, s. 441.

steder i domsprotokollene også, og muligheten for kongelig bevilling nevnes. Et eksempel på dette er i saken mellom Walbore Biørnsdatter og Tomas Jacobsen¹⁵⁶, der sistnevnte har forlatt kona og fått barn med en annen kvinne. I avslutningen av denne dommen skrives det at Tomas «iche uden K- M-z synderlig beuilningh igienstedis till echteschabff». Ekteskapsordinansen er derimot tydelig i sitt ord, der det slås fast at «den person/ som bliffuer saa atskilt fra den anden for hoer Sag/ skal icke maa giffte sig igien». Det virker å være en relativt unison tanke hos flere reformatorer. Niels Hemmingsens mente også at den skyldige parten ikke skulle få gifte seg på nytt, men skulle leve i ugift stand som en del av straffen for den urett de hadde gjort. Dette var de fleste reformatorene som skrev om skilsmisse enige om.¹⁵⁷

Denne muligheten for å be kongen om bevilling til et nytt ekteskap kan fortelle at tilgivelse og forbedring var forventet og også fordelaktig. Jeg mener dette viser at en del av normsystemet var tilgivelse og at man skulle angre og forbedre seg dersom man syndet. Det var likevel ikke mange som fikk slik bevilling. Jeg har bare funnet én, Tarald i 1624, noe som kan tyde på at det ikke var en spesielt vanlig praksis.

Jeg har ikke funnet eksempler på kvinner som fikk bevilling til et nytt ekteskap etter en skilsmisshedom på grunn av hor. Med tanke på at jeg i samme periode bare har funnet én mann som fikk bevilling til et nytt ekteskap, vil jeg anslå at det var svært sjelden at man fikk slik bevilling. På den måten fikk reformatorene det som de ville i praksis, i alle fall *nesten* hele tiden.

Metodiske utfordringer.

Når det er snakk om personlige anliggender som separasjon og skilsmisse forstår vi i dag at det er mange følelser i spill. Hvordan var dette på 1600-tallet? Kan vi finne spor av følelser i kildene? Man kan anta at menneskene før i tiden også hadde følelser, men det er ikke enkelt å få tilgang til dem i en slik grad at man kan analysere dem. Dette kan kanskje sies om nyere kilder også. Kan vi egentlig noen gang tolke og analysere andres følelser?

Av kvinnene som ble tatt i horeri, het flere Ragnhild¹⁵⁸, men det gir meg ikke grunn til å påstå at kvinner som heter Ragnhild oftere var utro enn kvinner med andre navn. Det kan virke som et merkelig argument, men det kan ligne på måten vi analyserer når det er så få saker å analysere. Det er med andre ord tenkelig at sakene er spesielle og ikke kan fortelle noe generelt

¹⁵⁶ ODKk3, sak 200, s.351-352.

¹⁵⁷ Johansen, *separasjon og skilsmisse*, 2001s. 78.

¹⁵⁸ ODKk1, sak 20 og sak 117.

om ekteskap og forventninger. Det sakene om ulike kvinner som het Ragnhild derimot forteller er at det var flere kvinner ved samme navn. På lik måte kan vi ikke utelukke sakene totalt, for de kan faktisk fortelle mye, men ikke alltid det vi ønsker å vite.

Oppsummering og konklusjon.

I dette kapitlet har jeg undersøkt normer og forventinger til ekteskapet, ved å bruke skilsmisssaker og tidligere forskning i diskusjonen. Årsakene for giftermål ble kort gjennomgått, med hovedvekt på to aspekter, det økonomiske aspektet og kjærlighetsaspektet. Jeg har funnet at økonomi spilte en viktig rolle i valg av partner, og det var viktig å ha et økonomisk grunnlag for å kunne gifte seg i utgangspunktet.

Jeg har funnet at normer og forventninger tilsynelatende fulgte et lignende syn som Ekteskapsordinansen fastsatte, og verdier som trofasthet, ærlighet, godhet og varme ble satt høyt. Vold ble som regel refset når det ble lagt frem for retten, noe som viser at vold ble sett ned på i normsystemet. En kristen ektemann skulle ikke bedrive overdreven vold mot sin kone.

I diskusjonen om kjærlighet i ekteskapet vil jeg utforme et slags samtidig rammeverk for hva slags kjærlighet det er snakk om, for å skille det fra den moderne ideen om kjærlighet. Jeg tolker det slik at det man forventet ut av ekteskapet i vår periode var en viss form for trofasthet, godhet og varme, i tillegg til at man forventet å unnsnippe grov vold i hjemmet, innenfor samtidens rammer om hva dette ville innebære.

Mekling og fravær av mekling kan fortelle om normer og forventinger til ekteskapet. Rettslig idømt mekling kunne forekomme, og det ble forventet at paret skulle forbedre seg. I noen tilfeller ble det også meklet på stedet under skilsmisseprosessen, noe som igjen viser at øvrigheten fremmet idealet om det uopløselige ekteskapet. Fravær av mekling kunne bety at et normbrudd ble ansett som så stort at ekteskapet ikke lenger var mulig å redde, noe som kan fortelle hvilke normbrudd som ble ansett som de største svikene. I sakene jeg har undersøkt har jeg funnet at det hovedsakelig var *desertio*-saker og *horeri*-saker at mekling ikke ble forsøkt. I *desertio*-sakene var det riktignok antagelig fordi den ene parten ikke var tilstede. I *horeri*-sakene derimot, kan det se ut til at det i noen tilfeller ble ansett som så alvorlig at mekling ikke ble forsøkt.

Kapittel 5:

Sammenfatning og konklusjon.

Sammenfatning

I dette kapitlet ønsker jeg å sammenfatte noen av punktene fra de tidligere kapitlene og besvare prosjektets problemstilling, som her gjengis kort. Prosjektet søkte å finne ut hvilke normer og regler som ble knyttet til samlivsbrudd og ekteskapskonflikter som kom for Oslo Domkapittel, og hvordan disse sakene ble behandlet og framstilt i retten. Videre hadde prosjektet som mål å diskutere hvordan sakene kan brukes som kilde til normer og forventinger til ekteskap, og undersøke hvordan tidligere forskning har gjort dette. Hva ble sett på som gyldige årsaker til skilsmisse i loven og ble dette gjenspeilet i de gjennomførte skilsmisene?

Lovverk

Christian den fjerdes norske Lovbog, den koldingske recess og Fredrik 2. Ekteskapsordinans av 1582 bygde på Luthers skilsmissey, og utelot andre reformatorer, for eksempel Niels Hemmingsen, som var mer liberal enn Luther. Ekteskapsordinansen la frem et strengt skilsmissey der det i utgangspunktet kun var tre gyldige skilsmisseårsaker. Ifølge Fredrik 2. Ekteskapsordinans av 1582 var det i all hovedsak tre gyldige årsaker til skilsmisse. Disse var de såkalte bibelske årsakene, med noen praktiske tilpasninger til det dansk-norske samfunnet. De tre var horeri, desertio og impotens. Ordinansen skilte mellom skilsmisse for trolovede og gifte, der det var noe mildere krav for opphevelse av troløvelse enn for atskillelse av et ektepar.

I sin helhet fremmer ordinansen normen om at ekteskapet var hellig og skulle respekteres i den aller høyeste grad. Den har likevel noen praktiske tilpasninger til ulike situasjoner, og den tydeliggjør hva som var gyldige årsaker til å oppheve troløvelse eller til ekteskapskilsmisse. Også de trolovede måtte gå gjennom domstolen, før de kunne troløve seg med en annen. Loven gav kun adgang til skilsmisse etter veldig spesifikke kriterier og situasjoner. Bevisføringen var særdeles viktig, og man måtte ha med vitnesbyrd i form av brev som beviste at man var et godt og kristent menneske for å kunne kreve skilsmisse. Separasjon ved dom var ikke en del av lovverket, i tråd med Luthers ideologi.

Rettspraksis.

Hvordan foregikk skilsmisseprosessen i domstolen i Oslo på begynnelsen av 1600-tallet? Skilsmisseprosessene i Oslo Domkapittel ble ført hovedsakelig etter punktene og artiklene som

ble satt i Ekteskapsordinansen, selv om dommerne kunne vise forståelse og være pragmatiske i saker som krevde spesielle hensyn.

I sakene som kom for Oslo Domkapittel var *desertio* den vanligste årsaken til skilsmisse, mens horerisaker følger etter på andre plass. Sakene ble i all hovedsak behandlet slik ordinansen fastsatte. Søkerne måtte ha med vitnesbyrd og overbevise dommerne om at de var gode og kristne for å få skilsmisse. Her viste dommerne seg å være noe mildere enn hva ordinansen fastsatte, og de godtok i noen tilfeller der anklageren ikke hadde alt på stell.

Hvem søkte skilsmisse? Dersom man skal se alle sakene under ett ser man at det i Oslo på tidlig 1600-tallet totalt sett var det flest kvinner som søkte om skilsmisse. Det var fordi de aller fleste sakene som ble ført var *desertio*-saker, og de fleste som forsvant var menn. Dersom man skal dele inn skilsmissesakene etter årsak finner man derimot at det i noen tilfeller var motsatt. I horerisaker var det flest ektemenn som søkte skilsmisse fra kona. Dette kan fortelle at kvinners utroskap ble sterkere reagert på enn menns utroskap, eller det kan antyde at kvinner oftere var utro. Det er derimot nærliggende å tro, basert på *horeri*-saker som kom for retten, at menn og kvinner begge kunne være utro i omtrent like antall. Jeg vil derfor konkludere med at kvinners utroskap skapte sterkere reaksjoner enn menns, og oftere førte til brudd enn menns utroskap. Det var sjelden at par søkte skilsmisse sammen. I noen tilfeller var det likevel slik at begge ønsket skilsmisse, slik som i saken om Jacob og Ingeborg, som begge veldig gjerne ville bli kvitt hverandre. Det var likevel alltid en part som stevnet den andre, utenom i sak 32 om Joen og Karine, som ble innstevnet av fogden på Romerike.

Hvis man undersøker skilsmissesakene i et kjønnsperspektiv vil man finne at det var flest kvinner som søkte skilsmisse helhetlig sett. Dette bildet blir derimot noe mer nyansert dersom man undersøker ulike kategorier av årsaker. I saker som omhandlet horeri var det flere menn som søkte om skilsmisse enn kvinner i Oslo i vår periode, mens det var flere kvinner som søkte skilsmisse etter å ha blitt forlatt.

Når det kommer til å dømme på ulovfestet grunnlag har jeg funnet at dommerne i Oslo Domkapittel fremdeles hovedsakelig dømte i tråd med ekteskapsordinansen, selv om ulovfestede årsaker ofte kunne være en stor del av argumentasjonen til en rekke søkere. I disse tilfellene ser det ut til at dommerne tok anklager om vold o.l. alvorlig, men de gav ikke skilsmisse på bakgrunn av ulovfestede årsaker alene.

Jeg tegn på at dommerne i Oslo var noe strengere enn dommerne på Vestlandet, som hadde skapt en presedens for å gi skilsmisse på ulovfestet grunnlag, jamfør Kaysers avhandling. En

slik presedens finner jeg ikke i Oslo. Dommerne dømte her som hovedregel etter ekteskapsordinansens punkter og artikler. Det var likevel noen få saker der dommerne gikk utenfor lovverket og kirken for å finne en løsning. I tilfeller der par ble skilt på ugyldig grunnlag ble som regel andre muligheter og mekling forsøkt, ofte gjennom kirken, før paret ble separert eller skilt. Det ser også ut til at Domkapittelet forsøkte å fylle sin lovfestede rolle, og sende alvorlige saker videre til lensmann og andre verdslige rettsorganer.

Normer og forventinger til ekteskapet.

I normsystemet er det tydelig at det ble forventet at unge, friske personer giftet seg når de hadde et økonomisk og sosialt grunnlag for å gjøre dette. Ut fra lovverket kan det tolkes at oppførsel og vandel var viktig både for å bli gift, og også for potensielt å kunne bli skilt. Det er tydelig at allmuen fikk kjennskap til skilsmisellovgivningen, og hjelp til å føre sine saker av lokale geistlige og sognepresten i sitt hjemsogn.

Var det slik at man forventet kjærlighet i ekteskapet på 1600-tallet? Jeg vil påstå at svaret på dette er ja, riktignok med noen forbehold. Ideen om kjærlighet slik vi kjenner den i dag er både tidløs og moderne på en og samme tid. Likevel vil jeg mene at det å tro at kjærlighet, eller følelser, ikke var en del av ekteskapet i tidligere tider er urealistisk. Det ble ikke forventet kjærlighet på samme måte som i dag, men man forventet en viss form for varme, respekt, trofasthet osv., som kan innbefattes i en idé om kjærlighet. Basert på mine analyser av saker, og diskusjonen om kjærlighet over, mener jeg å finne tegn på at man forventet en viss grad av respekt, og noe som kan kalle kjærlighet, av ektefellen sin. Dette kommer spesielt tydelig frem i sakene der vold spilte inn.

Vold ble sett ned på av øvrighet og allmue, og skulle refses og hindres. I diskusjonen over om tyranni fant jeg at dommerne tok anklager om vold alvorlig, og viet oppmerksomhet til ofrene for vold. Voldelige partnere ble refset i retten, i alle fall i en del av tilfellene som er undersøkt i denne oppgaven. Samtidig fant jeg at anklager om vold i en tidligere skilsmisse ikke nødvendigvis hindret en ny ekteskapsbevilling, som vist i eksempelet om Tarald Olsson. Til sammen forteller dette at vold ble tatt på alvor, samtidig som mulighetene for tilgivelse fra øvrigheten var reelle for voldsutøvere.

Kildene kan fortelle mer om normer og forventinger til ekteskapet enn om følelser, selv om man kan argumentere for at emosjoner har en tilknytning til normer og forventninger. Når en forventning ikke ble innfridd, for eksempel en forventning om ekteskap etter en trolovelse, er det mulig å tolke reaksjoner som uttrykk for ulike emosjoner. Helhetlig sett vil jeg mene at det

ble forventet en viss form for kjærighet i ekteskapet på begynnelsen av 1600-tallet i Osloområdet.

Avsluttende konklusjoner.

Det som er nytt med min forskning er nærstudiene av sakene ved Oslo Domkapittelrett, samt perspektivene jeg analyserer etter. Den tidligere forskningen som er gjort om Oslo Domkapitels saker er gjort i et hovedsakelig rettshistorisk perspektiv, mens jeg har forsøkt å utvide dette perspektivet for også å inkludere normer og forventinger, og til og med kjærighet.

Skilsmisse var et margint fenomen, og skilsmissetilgangen var streng, både i lovverk og i praksis. Jeg har funnet at dommerne ved Oslo Domkapittel hovedsakelig dømte etter loven. Dommerne kunne vise seg å være pragmatiske og søke å finne den beste mulige løsningen for ektefolk som ikke klarte å forlikes. Disse var det veldig få av, og de fleste sakene fulgte det gitte mønsteret.

Om normer og forventinger til ekteskapet har jeg funnet at disse var knyttet til trofasthet, både seksuelt og at man ikke forlot ektefellen. Man forventet også en viss form for kjærighet og varme innenfor samfunnets gitte rammer. Vold ble sett ned på både av øvrighet og vanlige folk, selv om det ikke rettslig gav rett til skilsmisse. Samfunnet i Osloområdet i perioden 1606-1618 fremstår som både rigid og pragmatisk, i det at lovverket og normsystemet i utgangspunktet var strengt – samtidig som det fantes muligheter for å synde og bli tilgitt.

Bibliografi.

Forskningslitteratur

Dyrvik, Ståle. *Norsk historie 1536-1814: Vegar til sjølvstende*. Vol. B. 2. Oslo: Samlaget, 2011.

Gaunt, David. *Familjeliv i Norden*. Stockholm: Gidlunds, 1983.

Ingram, Martin. *Church Courts, Sex, and Marriage in England, 1570-1640*. Past and Present Publications. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Instone-Brewer, David. "What God Has Joined." *Christianity Today* (Washington) 51, no. 10 (2007): 26.

Johansen, Hanne Marie. *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536-1909: En familie- og retthistorisk studie*, Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen, 1997.

Johansen, Hanne Marie. *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536-1909: en familie- og retthistorisk studie*. Valdres: Den norske historiske forening, 2001.

Kayser, Aksel. *Tyranni I Ekteskapet: separasjon Og Skilsmisse På Ulovfestet Grunnlag I Tidlig Etterreformatork Tid: En Retthistorisk Undersøkelse*. Vol. 24. Det Juridiske Fakultets Skriftserie (Bergen : Trykt Utg.). Bergen, 1989.

Nellemann, Johannes. *Ægteskabsskilsmisse ved kongelig bevilling: En retshistorisk undersøgelse*. Kjøbenhavn: Hagerup, 1882.

Philips, Roderick. *Putting Asunder. A History of Divorce in Western society*. New Rochelle: Cambridge University Press, 1988.

Sjöberg, Marja Taussi. *Skiljas. Trolovning, äktenskap och skilsmässa i Norrland på 1800-talet*. Stockholm: Författarförlaget, 1998.

Sogner, Sølvi (red), *I gode og vonde dagar: Familieliv i Noreg fra Reformasjonen til vår tid*. Samlagets Bøker for Høgare Utdanning. Oslo: Samlaget, 2003.

Sogner, Sølvi. *Far sjøl i stua og familien hans: trekk fra norsk familiehistorie før og nå*. Oslo: Universitetsforlaget, 1990.

Stone, Lawrence. *Road to Divorce. England 1530-1987*. Oxford: Oxford university press, 1990.

Telste, Kari, *Mellom liv og lov: Kontroll av seksualitet i Ringerike og Hallingdal 1652-1710*. 5, Tingbokprosjektet (1993): 264.

Kilder

Hallager, Frederik, Fr. Brandt, Christian IV, and Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt. *Kong Christian den fjerdes Norske Lovbog af 1604*. Oslo: Norsk Historisk Kjeldeskrift institutt, Den Rettshistoriske Kommissjon, 1981.

Kolsrud, Oluf og Den Norske Historiske Kildeskriftkommission. *Oslo kapitels protokoller. R. 2 H. 1: Oslo kapitels kopibog 1606-1618*. Kristiania: Kildeskriftkommissionen, 1913

Kolsrud, Oluf og Den Norske Historiske Kildeskriftkommission. *Oslo kapitels protokoller. R. 2 H. 2: Oslo kapitels kopibog 1606-1618*. Kristiania: Kildeskriftkommissionen, 1915

Kolsrud, Oluf og Den Norske Historiske Kildeskriftkommission. *Oslo kapitels protokoller. R. 2 H. 3: Oslo kapitels kopibog 1606-1618*. Kristiania: Kildeskriftkommissionen, 1949

Kolsrud, Oluf og Den Norske Historiske Kildeskriftkommission. *Oslo kapitels forhandlinger 1609-1616*. Kristiania: Kildeskriftkommissionen, 1913.

Lundh, Otto Gr. *Norske Rigs-Registrarer: Tildeels I Uddrag: B. 4: 1603-1618*. Vol. B. 4. Christiania: [s.n.], 1870.

Nellemann, Johannes. *Ægteskabsskilmisse Ved Kongelig Bevilling: En Retshistorisk Undersøgelse*. Kjøbenhavn: Hagerup, 1882.

Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt, Den Rettshistoriske Kommissjon. *Kirkeordinansen av 1607 og forordning om ekteskapsaker gitt 1582*. Oslo: Den Rettshistoriske Kommissjon, 1985.

Sars, Johan Ernst, og Otto Gr. Lundh. *Norske Rigs-Registrarer: Tildeels I Uddrag: B. 5: 1619-1627*. Vol. B. 5. Christiania: [s.n.], 1874.

Secher, V. A., og Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie. *Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende: 1558-1660: 1: 1662 38*. Vol. 1. Kjøbenhavn: I Kommision hos Klein, 1887.

Secher, V. A., og Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie. *Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende: 1558-1660: 4: 1662 38*. Vol. 4. Kjøbenhavn: I Kommision hos Klein, 1897.

Artikler fra nett

Danmarkshistorie.dk, «*Ægteskabsordinansen, 19. juni 1582*», Hentet den 20.mai fra

<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/frederik-2s-ordinans-om-aegteskabssager-19-juni-1582/>

Danmarkshistorie.dk, Mattias Skat Sommer, «*Niels Hemmingsen, 1513-1600*», hentet 21.mai

2021 fra <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/niels-hemmingsen-1513-1600/>

Norgeshistorie.no, Erling Sandmo, «*Den norske humanismen*». Hentet 19. mai. 2021 fra

<https://www.norgeshistorie.no/kirkestat/1106-den-norske-humanismen.html>.

Norgeshistorie.no, Øystein Rian, «*Danskekongens kriger 1537–1660*». Hentet 26. apr. 2021

fra <https://www.norgeshistorie.no/kirkestat/1118-danskekongens-kriger-1537-1660.html>.

Oppslagsverk

Imsen, Steinar, og Harald Winge. *Norsk Historisk Leksikon: Kultur og Samfunn ca. 1500-ca.*

1800. 2. Utg. 3.opplag. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, 2004.

Bolstad, Erik, *Store Norske Leksikon*. Hentet fra www.snø.no, flere artikler.